

8313A/II
Ст ММ

✓ +
К. М. МАКСЕТОВ

ҚАРАҚАЛПАҚ ӘДЕБИЯТЫНЫҢ
ТУҰЫСҚАН ХАЛЫҚТАР
ӘДЕБИЯТЛАРЫ МЕНЕН
БАЙЛАНЫСЫ

✓
«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН»
1987

83-3A/Я
СТ М14

Қ. М. МАҚСЕТОВ

ҚАРАҚАЛПАҚ
ӘДЕБИЯТЫНЫҢ
ТУҰЫСҚАН ХАЛЫҚЛАР
ӘДЕБИЯТЛАРЫ МЕНЕН
БАЙЛАНЫСЫ

8142



НӨКИС
«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН»
1987

83.3 Кара Мақсетов Қ. М. Қарақалпақ әдебиятының
М—17 тууысқан халықтар әдебиеттары менен бай-
ланысы: Нөкис, «Қарақалпақстан» 1987.

Белгилі әдебиетші, профессор Қ. Мақсетовтың ұсыны-
лып отырған кітабында қарақалпақ әдебиетінің рус,
өзбек, қазақ, тәжік, башқұрт, татар, түркмен хәм Дағыс-
тан халықтары әдебиеттері менен байланысы мәселесін
кеңінен сөз болады.

Кітапта бұл халықтар арасындағы территориялық хәм
тил жақынлығы, көркем аударма, әдебиет хәм искусствосы-
ның хәптеліктері менен он күнліктері хәққында қызықты
материаллар анализденіп, совет халықтарының дослық хәм
тууысқанлық бирге ислесіуінің сиясий әхмийеті ашып
беріледі.

Кітап көпшілік оқыушыларға, мұғалімлерге, студент-
лерге арналған.

Рецензентлер А. Каримов.
Қ. Мәмбетназаров.
Т. Ниетудлаев

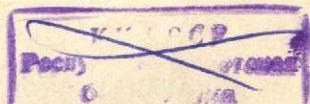
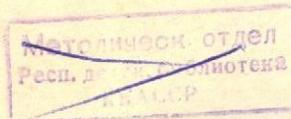
мғоб

мғб. 02

М 4603010000—075 68—87
М—357(04)—87

480706

✓ 211



© «Қарақалпақстан» баспасы, 1987

мғб. 10

АВТОРДАН

Хәзирги әдебий процеске, әдеуір Ұақыттан бери
басланған халықларымыз арасындағы әдебий қатна-
сықларға арналған бұл кітап көбинесе автордың өзі
көріп, өзі қатнасқан, өзі билетуғын фактлер тийкары-
нда жазылған. Соның менен бирге бұл кітаптың жазылуы-
нда гейпара авторлардың мийнеттері, жазыушылар-
дың хәр қыйлы жанрдағы шығармалары, көркем аудар-
малар хәм критикалық мақалалар да пайдаланылған.
Мақалалардың жазылуында автор кітаптардан басқа
газета-журнал материалларына да кеңнен кеуіл ауда-
рады.

Бұл кітап көпшілікке арналған мақалалар жый-
нағы болғанлықтан, хәр бир мақала сөз етилтуғын
мәселе бойынша автордың жеке бақлауы сыпатында
берілгенін, хәр тәрепме терең илим-изертлеу жумы-
сы емес екенлігін айтқымыз келеді.

Кітапқа кирген мақалалар 70—80-жыллар дауам-
ында жазылған хәм өз Ұақтында олардың көбиси газе-
та хәм журналларда басылған. Автор оларды баспаға
таярлауда қайта қарап шықты хәм толықтырулар
иследі. Мақалалардың арасында бурын күнделіктер
баспа сөзде дағазаланғанлары да бар. Хәр күні әде-
бий процессте болып атырған жаңалықлардың, әдебий
байланыс тарауындағы фактлердің шеги жоқ.

Автор хәзирги әдебий процесс фактлерін тийкары-
нан нәзерде тутқаны менен тууысқан халықтар әде-
биеттары менен байланыс мәселесін сөз еткенде
фольклорлық байланысты да, революцияға шекемги
әдебий байланыстардың гейпара характерли фактлер-
інде жумысқа киргизиуге хәркет етті.

Әдебий байланыстың тийкаргы дереклери болған

территория жақынлығы, тилдің уаслығы, жәмийетлик, сиясий, экономикалық бирлик, коммунистлик партия жетилистирген туўысқан совет халықларының бирлиги, әдебият, искусство ўәкиллериниң бир-биреўге барыскелислери—декадалар, мәдений күнлер, юбилейлик сәнелер, әсиресе көркем шығарма үлгилериниң бир тилден екинши тилге аударылыўлары бул жумыстағы мақалаларды жазарда тийкарынан нәзерде тутылған.

Китапта рус-қарақалпақ, өзбек-қарақалпақ, қарақалпақ, әдебияты хәм искусствосының туўысқан қазақ, түркмен, татар, башқурт, тәжик хәм Дағыстан халықлары әдебияты хәм искусствосы менен байланыс мәселелери сөз етиледі.

Әдебиятлар байланысы — халықлар дослығының белгиси болып есапланады. Халықларымыз уллы рус халқының бай әдебияты хәм искусствосынан хәрдайым терең хәм кең түрде тәсирлениў менен, олардан күн сайын үйрениў менен әдебият пенен искусствоның барлық тараўларында табысқа ерискени, ерисип атырғаны қанаатландырарлық факт. Өз гезегинде СССР халықларының әдебияты хәм искусствосы рус совет әдебияты хәм искусствосын байытыўға өз үлесин қосып атыр. Советлик дәўирдеги СССР халықларының әдебияты хәм искусствосының байыўында раўажланыўында рус совет әдебияты хәм искусствосы тийкаргы бағдарлаўшы орынды ийелесе, басқа туўысқан халықлар әдебияты хәм искусствосы бир-бири менен жақыннан танысыў, бир-биринен үйрениў арқалы бирин-бири байытып атыр. Солай етип, бири-биринен үйрениў, бирин-бири байытыў советлик дәўирдеги СССР халықлары әдебияты хәм искусствосының раўажланыўының заңлы қубылысына айналған хәм бул қубылыс улыўма советлик әдебият пенен искусствоның қәлиплесиўинде ең әҳмийетли дерек болып қалады.

Қарақалпақ әдебиятының туўысқан халықлар әдебияты хәм искусствосы менен байланыс мәселесине арналған бул китап оқыўшыларға қысқа болса да рус, өзбек, қазақ, тәжик, түркмен, татар башқурт хәм Дағыстан халықларының әдебияты менен қарақалпақ әдебиятының байланысын таныстырыўға, туўысқан халықлардың Коммунистлик партия раўажландырған хәм қәлиплестирген бузылмас дослығын ардақлаўға арналған.

ҚАРАҚАЛПАҚ ӘДЕБИЯТЫ ХӘМ ФОЛЬКЛОРЫН ЖӘРИЯЛАУДА РУС ИЛИМПАЗЛАРЫНЫҢ РОЛИ

Рус илимпазлары хәм әдебиятшылары узақ ўақытлардан бери қарақалпақ фольклоры хәм әдебиятының үлгилерине дыққат аударып келди. XVIII әсирдин орталарынан басланатуғын қарақалпақ фольклорының үлгилерин жазып алыўлар биринши гезекте рус илимпазларына тийисли болды. Сонлықтан да биз қарақалпақ фольклорын хәм әдебит тарийхын биринши изертлеўшилер рус илимпазлары болды деп есаплаймыз. Бул өлмейтуғын тарийхий фактлерде рус халқының ўәкиллериниң қарақалпақ халқына хәм оның мәдениатына үлкен сүйиўшилик сезими орын алған. Еки халықтың мәдений байланысының беккем тамырлары пайда болып, олардың бир бирине хурмет пенен қарап соққан жүрегиниң сөнбес гүўасы бар.

Жүдә узақ дәўирлерди өз ишине қамтыйтуғын қарақалпақ рус қатнасықлары еки халықтың мәдений байланысы тарийхында терең из қалдырды.

1740—41-жыллары рус хукиметиниң тапсырмасы менен Орскиден Хийўаға саяхат жасаған Муравин менен Гладышев Сырдарьяның төменинде жасаған қарақалпақлар арасында болып, олардың үрип-әдетине урыўлық бөлиниўлерине байланыс фольклорлық материалларды жазып алған еди хәм олардан үзиндилерди баспа сөзде жәриялады. П. Рычков 1750-жыллары қарақалпақлар арасында болып, бир неше легендаларды, аңыз-әңгимелерди жазып алады. Олардың ишинде «қарақалпақ» сөзиниң келип шығыўы ҳаққындағы легенда үлкен илимий қызығыўшылық туўдырды. Сондай-ақ, Н. Муравьевтың 1819—20-жылларда Хийўаға еткен саяхаты ўақтында жазып алған этнография-

лық материалларының ишінде көп ғана фольклор үлгілері бар. Әсіресе оны Шасәнем крепостын көріп, «Ғәрип-ашық» дәстанының мазмұнын белгилі детальдары менен өз кітабында баян етіуі айрықша қызығушылық туұдырады.

Қарақалпақтардың ауыз әдебияты хәм искусствосы хәққында кеңірек баянлау, Шығыс рус изертлеушілериниң қатарына киретуғын белгилі қазақ илимпазы Чоқан Валихановтың да пайына тийди. Ол 1860-жылдары қарақалпақлар арасында болып, бир қанша аңыз әңгимелер, легендаларды жазып алады, көп ғана дәстанлардың барлығын анықлайды. Соппаслы Сыпыра жырау, Жийренше шешен, Асан қайғы қусаған ноғайлы дәуириниң жыршылары хәққында материал жыйнайды. Ол қарақалпақтардың қосық дәретіушілик искусствосын жоқары бағалайды хәм оны мақтанш етеди. 1904-жылы Петербуртта Ч. Валихановтың шығармаларының топламы этнография бойынша императорлық рус география жәмийетиниң жазбаларында 29-томында басылып шыққан еди. Сол томның 223—273-бетлеринде «Едиге» хәққында, оның вариантлары, версиялары туұралы сөз етиледі. Минс сол «Едиге» ниң кириспесинде қарақалпақлар хәққында мынадай легенда келтирилген: Қосық дүньяны гезип жүрип бир күни Сырдың арғы тәрәпиндеги қарақалпақтардың ылашығына қонақ болыуға иркилипти. Көрмеген, еситпеген қонақтың келиуі хәққындағы хабар оқтың тезлигиндей хәмме жаққа тарап кетипти. Көп ғана сансыз қарақалпақлар бахытлы ауылда жыйналып, кештен басып таң сарғайып атқанша, қосық өзи шаршап уйқыға кеткенше хайран қаларлық қонақты тыңлаған. Саз дауыслы қонақтың мыңларша гүррин, повестелерин, қосық хәм шежирелерин көп санлы қарақалпақлар ядына тоқып алған... сонлықтан қарақалпақлар даланың биринши шайырлары хәм қосықшылары болып есапланады... Ч. Валихановтың қарақалпақлар хәққында усундай мағлыұмат беріу менен «Едиге» дәстанының текстин беріуінде де, «Едиге» ниң Ч. Валиханов тәрәпинен жәрияланған варианты, итимал, қарақалпақлар арасынан жазылып алынбады мекен деген ой туұғызады.

1876-жылы профессор И. Березин өзиниң «Түрк хрестоматиясы» кітабында Қазанда басылған көп ғана

түрк тиллес халықларға ортақ болған фольклор жанрларынан үлгілер келтиреді.

1872-жылы қарақалпақлар арасында изертлеу жүргізген Риза—Кули—Мырза Шымбай әтирапында жасаушы қарақалпақтардың турмысы менен жақыннан танысады. Усы изертлеу жумысының тийкарында «Әмиүдәрья областының қысқаша очерки» атлы кітап жазады хәм 1875-жылы бул кітап Петербуртта басылады. Кітапта көп ғана этнографиялық детальлар менен бирге оның ақырында бир халық қосығын хәм қарақалпақлар арасында тарқалған Мақтымқулының «ашкөз молла-ийшанларды әшқарадаған бир қосығының орысша мазмұнын берген.

1875-жылы «Древняя и новая Россия» деген топламының III—томында мазмұны жағынан жүдә бағалы, көркемлиги жағынан жоқары «Хаяллар хавлығы хәққында ертек» жазыушы хәм художник Н. Каразин тәрәпинен Шымбай қарақалпақтарының арасынан бир кемпирден жазылып алынып, рус тилине аударылып басылып шықты. Матриархат дәуирин сүүретлейтуғын бул ертек қарақалпақ ертеклериниң ишинде белгилі орын ийелейди.

Академик В. Радлов өзиниң 1890-жылы басылып шыққан «Средняя Зеравшанская долина» деген мийнетинде Зеравшан қарақалпақлары арасында болып, олардан бираз фольклорлық материаллар жыйнайды. Зеравшан қарақалпақлары хәққында Радловтың бақлаулары хәм айтқанлары үлкен қызығушылық пайда етеди. Ол жоқарыдағы аты аталған мийнетинде қарақалпақтардың Зеравшан, Самарқанд айналасында жасайтуғынын, олардың айтыуларына қарағанда Әмиүдәрья бойынан көшип келгенлигин, сол жердеги қарақалпақлар оймауыт, ақ қойлы, қара сиңир урыуларынан екенлигин жазады. Қарақалпақтардың тил өзгешелигине итибар беріу менен олардың тилин қырғызлар менен салыстырып былай дейди: «Қырғызлардың тили ықшамлы хәм сулыу. Олар сорау-жууаптарда күтә ақыллы, қысқа сөзлі хәм тапқыр, ал гейде таңқаларлық шебер де болып келеди. Хәр қандай, хәтте сауатсыз деген қырғыздың өзи де өзиниң тилин жүдә жақсы биледи. Бундай жағдай Европада тек французлар менен русларда ғана гезлеседи. Олар сөйлесе сөз оборотлары күтә жағымлы хәм қосымтасыз

таза. Буны мен төрептеп жыйналған хәм хәзир Императорлық Илимлер Академиясы басып шығарып атырған халық әдебиятының үлгилеринде анық көриўге болады. Бул жағынан қырғызларға қарақалпақлар хәм түркменлер жүдә жақын келеди.

1894-жылы Н. Остроумов «Түркстан үлкесинде жасаўшы жергиликли халықлардың нақыл хәм мақаллары» атлы топламды рус тилинде бастырып шығарған еди. Топламға көп ғана қарақалпақ нақыл-мақаллары да киритилген. Буннан басқа Н. Остроумов төрепинен Ормамбеттиң толғаўы да бастырылып шығарылды.

1901—1902-жыллары Петербурттағы «Научное обозрение», «Русский вестник» қусаған журналларда рус тилинде А. Россикова төрепинен Төрткүлде жазылып алынған қарақалпақ ертеклери басылады.

1902-жылғы Сырдарья областының Статистика ушын материалларының X—томында Ташкентте биринши рет Төрткүлде жасаўшы жыраў Жийемурат Бекмухамедовтан жазып алынған «Алпамыс» дәстанының қарақалпақ версиясы түп нұсқасында хәм рус тилинде прозалық аудармада Абубакир Диваев төрепинен бастырылады. 1917-жылы Ашхабадта усы формада қарақалпақ эпикалық поэмасы «Ер Шора» басылып шығады.

Профессор П. М. Мелиоранскийдің оқыўшысы И. А. Беляев 1903-жылы қарақалпақлар арасында бир неше ай даўамында болады. Сол ўақытта Шымбайдағы атақлы қарақалпақ жыраўы Бекимбеттен «Едиге» дәстанының толық текстин, Қыпшақта жасаўшы Имамқулы жыраўдан белгили қарақалпақ дәстаны «Қоблан» ды жазып алады. Булардан басқа атақлы Бердақ «Шежире» синиң бир вариантын т. б. фольклорлық материаллар жыйнайды. Бул материаллардың хәммесин түп нұсқасында хәм рус тилиндеги аудармасында 1917-жылы «Шығыс тарийхын хәм археологиясын сүйиўшилердиң Закаспий кружогиниң ағзаларының хабарлары менен протоколларында» басылып шығады. Айтыў керек, И. А. Беляев материаллары қарақалпақ әдебияты хәм фольклорының тарийхы ушын жүдә қымбат бақалы үлгилерден есаплананды.

Рус илимпазларының қарақалпақ фольклорына қызығыўшылығы хеш қашан тоқтамады. 1909-жылы

басылған академик А. Самойловичтың «Орта Азия түрк әдебияты бойынша материаллар» атлы бақалы жумысында И. А. Беляевтың жыйнаған материаллары тийкарында, сондай-ақ өзиниң жеке бақлаўлары есапқа алып айтқан пикирлери, әсиресе қарақалпақ жыраўлары төрепинен тек аўыз әдебияты үлгилери ғана емес, ал жазба әдебиат нұсқаларының да атқарылатуғынын көрсеткенлери, айрықша Мақтымқулы шығармаларын сүйиң жырлайтуғынын атағанлары фольклор менен әдебиаттың өз-ара байланысын анықлаўда үлкен бақалы факт болып қалады.

Уллы Октябрь социалистлик революциясынан кейин қарақалпақ фольклоры хәм әдебиятының шығармаларын планлы түрде рус тилине аударыў басланды. Булар тек газета, журнал топламларда ғана емес, ал олар өз алдына китап болып рус тилине аударылды. Қарақалпақ жазыўшыларының шығармаларын рус тилине аударыў 30-жыллардың биринши ярымында күшли қолға алынды. «Средняя Азия в художественной литературе» деген китапта А. Матякубовтың «Қызыл Армия қахарманларына», «Молодая поэзия народов СССР» деген (1934-ж. Москвада басылған) топламда А. Матякубовтың «900 мың бел» Ж. Аймурзаевтың қосықлары рус тилинде басылған еди. «Литературный Узбекистан» журналында қарақалпақ поэзиясынан рус тилиндеги аудармалар үзликсиз басылып турды. 1936-жылы Москвадан «Поэты Каракалпакии» топламының шығыўы Қарақалпақстанға жәрдемге келген бир группа рус жазыўшылары хызметлериниң нәтийжесин болды. 1940-жылы Қарақалпақ Мәмлекет Баспасы «Возрожденный народ» деген ат пенен рус тилинде қарақалпақ әдебиятының топламын басып шығарды.

Совет дәўиринде бириншилерден болып қарақалпақ тилин шыннан изертлеў мақсетинде қарақалпақ фольклоры, әдебияты материаллары менен қызыққан, жыйнаған, изертлеў жумысларын жазған профессор С. Е. Малов, Соколов, Н. А. Баскаковлар болды. Әсиресе булардың ишинде қарақалпақ тили бойынша фундаменталь мийнетлер жазған Н. А. Баскаковтың хызметлери айрықша. Н. А. Баскаковтың 1924—45-жыллар арасында Қарақалпақстанның барлық райоңларында болып, көп мийнет сарп етип, хәр түрли кәсип ийелеринен жазып алған «Қаракалпакский язык» атлы үлкен

мийнетинин I томының басып шығарылуы совет дәуірінде қарақалпақ фольклорын жыйнаудағы, бастырып шығарыудағы жүде үлкен, ири мийнетлерден болып есапланады. Онда рус хәм қарақалпақ тилинде қарақалпақ фольклорының барлық жанларының дерлик бай үлгилери хәр қыйлы вариантлары менен берилген. Оның үстине бул китапта Аялберген Муўсаевтың өз аўзынан жазып алған шығармаларының берилиуи де үлкен қызығыушылық туўдырады. 100 ден аслам имформаторлардан жыйнап бастырған 40 баспа табақ көлминдеги бақалы түп нуска менен рус тилиндеги аўдармалар қарақалпақ фольклорын үйрениуде үлкен ис болды. Н. А. Баскаковтың усы китабындағы материаллар қарақалпақ фольклорының үлгилерин шет ел оқыўшыларына да таныстырды. Мысалы, поляк илимпазлары бул китаптағы көп ғана фольклорлық үлгилерди поляк тилине аўдарып басып шығарды.

Рус жазыўшыларының жәрдеми менен ең қыйын ўақытларда да қарақалпақ жазыўшыларының шығармалары рус тилине аўдарылды. Урыстың қызып турған 1943-жылы Нөкисте рус тилинде «Победаносный народ» атлы топлам басылып шықты. Бул топламда рус жазыўшыларының аўдармасында Д. Назбергеновтың, М. Дәрибаевтың, Ж. Аймурзаевтың, Н. Жапақовтың, Әмет Шамуратовтың, Б. Қайыпназаровтың халық шайырлары Аббаз Дабыловтың, Садық Нурымбетовтың қосықлары басылды. Хәқыйқатында қарақалпақ шайырларының шығармаларының рус тилине аўдарылуы бул жас әдебияттың масштабының үлкейиуине, диапазонының кеңейиуине, оның раўажланыуына айрықша тәсир жасаўшы күш болды.

Уллы Ұатандарлық урыстан кейин қарақалпақ әдебиятының үлгилерин рус тилине аўдарыў қайтадан қолға алынды. 1948-жылы Ташкентте С. Сомова тәрәпинен «Қырық қыз» дәстаны биринши рет көркем аўдарма болып исленди. Л. И. Климовичтиң алғы сөзи менен бастырылып шығарылды. 1956-жылы «Қырық қыз» дәстанының А. Тарковский тәрәпинен исленген еккинши көркем аўдармасы дәрәтилди. Бул аўдарма жәмийетшилик тәрәпинен жоқары бақа алды хәм Москва да, Ленинградта бир неше рет басылып шықты. Рус тилинің жәрдеми менен идеялық хәм көркемлик жағынан ба-

халы қарақалпақ дәстаны «Қырық қыз» тек Советлер Союзы халықларына ғана белгили болып қалмастан, шет еллерге де мәлим болды. Белгили француз жазыўшысы Л. Арагон, С. Сомова переводы арқалы танысып көрип, «Қырық қыз» дәстанын жүде жоқары бақалады, оның геройларын французлардың «Роланд хәққында жыр» дәстанының геройлары менен салыстырады. Рус авторлары «Қырық қыз» дәстанын кең пропагандалап атыр. А. Тарковский «Қырық қыз» дәстанының мотивинде «Повесть о прекрасной Гулаим» деген повесть жазса, композитор Фейгин «Сорок девушек» балетин дәрәтті. Рус совет тарийхшылары С. П. Толстов, Т. А. Жданко тағы басқалар «Қырық қыз» дәстанын өз мийнетлеринде бир неше орынларда үлкен мақтанш пенен тилге алады.

1956-жылы Ташкентте Н. Гребнев аўдармасында Бердақтың таңдамалы шығармалары рус тилинде басылып, 1958-жылы Нөкисте Бердақтың таңдамалы шығармалары Н. Гребнев тәрәпинен қайтадан толықтырылып қайта басылды. 1954-жылы Нөкисте «Литературная Каракалпакия» деген ат пенен Ә. Шамуратовтың, Наўрыз Жапақовтың, Асан Бегимовтың, Хожабек Сейитовтың, Қармыс Досановтың, И. Юсуповтың т. б. шығармалары А. Волков, И. Богданова, В. Яремчуктың, Л. Равичтың аўдармаларында өз алдына китап болып шықты. 1955-жылы Ленинградта рус жазыўшыларының қоллап-қуўатлауы менен «Поэты Каракалпакии» деген рус тилиндеги қарақалпақ шайырларының шығармаларын өз ишине алған топлам жарық көрди. Усындай аттағы рус тилиндеги топлам 1957-жылғы Ташкентте өткерилген қарақалпақ әдебияты хәм искусствосының декадасына байланыслы да басылып шықты.

1959-жылы Нөкисте рус тилинде биринши мәртебе қарақалпақ ертеклери «Каракалпакские народные сказки» деген ат пенен қарақалпақ тилинен жақыннан хабары бар, туўды-питти Қарақалпақстанда жасаған А. А. Волков хәм И. С. Майоров тәрәпинен аўдарылып бастырылып шығарылды. Қарақалпақ ертеклери еккинши рет толықтырылып, белгили жазыўшы Михаил Швердин тәрәпинен қайтадан редакцияланып, 1968-жылы Нөкисте рус тилинде басылды. Бунда А. А. Волков, И. С. Майоров аўдармаларынан басқа М. Швер-

дин, И. Швердина тәрәпинен рус тилине аударылған көп гана қарақалпақ ертеклери берилген. Кітап М. Швердиннің қарақалпақ ертеклериниң екінши рет рус тилине аударылуына байланысly оның спецификалық өзгешеликлерин көрсететуғын бай пикирге ийе кирис сөзи менен ашылады. Қарақалпақ ертеклериниң рус тилиндеги бул баспасы мазмуны да, көркемлиги де жүдә жоқары дәрежеде, көп миллионлаған кітап оқыушыларын қарақалпақ ертеклериниң өзгешелиги менен толық таныстырады, аударма кеўилдегидей исленген.

Нөкиске бир неше рет келип, қарақалпақ халық намаларын, қосықларын жырау-бақсылардан шаршамастан жыйнаған Москвалы композитор В. Г. Шафранниковтың мийнети де күтә үлкен. Ол «Алпамыс», «Қырық қыз» пьесаларына музыка жазды. 1958-жылы Москвада В. Шафранников жыйнаған В. Беляевтың алғы сөзи менен «Қарақалпақские народные песни» атлы нотасы менен халық қосықларының қарақалпақ хәм рус тилинде басылған топламы шықты. Онда 84 қарақалпақ халық қосықлары орын алған. Бул топлам бизиң елде гана емес, шет елдерде де жоқары баха алды. Мысалы, англиялы Лорренс Пиккен бул топлам ҳаққында жақсы пикирлер айтты. Сондай-ақ 1959-жылы Ташкентте А. Халимов топлаған 140 қа жақын қарақалпақ халық қосықларының намалары менен рус хәм қарақалпақ тилинде жарық көриуи де рус тили нота тили менен қарақалпақ халық қосықларының кең масштабта пропагандалануы болды.

1961-жылы Москвада Азия халықлары институты тәрәпинен Шығыс халықларының нақыл-мақаллары «Пословицы и поговорки народов Востока» деген атпенен басылып шықты. Усы кітаптың ишинде қарақалпақ нақыл-мақалларына өз алдына орын берилип, 547—қарақалпақ нақыллары А. Валитова тәрәпинен жүдә шеберлик пенен рус тилине аударылып басылған.

1959-жылы февралда Москвада Өзбекстан әдебияты хәм искусствосының декадасы уақтындағы рус тилине аударылған Ж. Аймурзаевтың «Эмиүдәрья бойында» (Қамекбайдың хийлеси), А. Бегимовтың «Балықшының қызы», Х. Сейтовтың «Агроном—председатель», И. Юсуповтың, Х. Турымбетовтың қосықлар топламлары, М. Нурмухамедовтың «Қарақалпақ совет әдебияты тарийхы очерки» шығармалары Москва жа-

зыушылары арасына додалауға түсти. Москвалы жазыушы хәм әдебиятшылар М. Льбов, Д. Еремин, Л. Климович, А. Дементьев, Г. Ломидзе хәм т. б. лар қарақалпақ әдебиятының жетискенликлерине жоқары баха берди.

Қарақалпақ әдебияты рус авторларының жақыннан жәрдеми менен алға рауажланбақта хәм пүткилсоюзлық аренаға көтерилмекте. Буның айқын бир дәлийли иретинде 1968-жылы Ташкентте рус жазыушыларының тууысқанлық көмеги менен қарақалпақ поэзиясының антологиясының рус тилинде басылуы еки халықтың мәдений байланысы тарийхындағы үлкен уақыя болды. Антологиядағы қарақалпақ халық қосықларының Н. Гребнев, С. Сомова, Г. Ярославцева, Жийен жырау шығармаларының В. Державин, Күнхожа шығармаларының Г. Ярославцева, Д. Голубкова, Бердақ шығармаларының Н. Гребнев тәрәпинен аудармалары хәр қандай қошеметке турарлық. Сондай-ақ Аяпберген Муўсаев, Сейфулғабит Мәжитовтың, Садық Нурымбетов, Тилеўберген Жумамуратовтың шығармаларының С. Северцов аудармаларында орынлы исленген деўге болады. Ибрайым Юсуповтың М. Луконин аударған шығармаларын, Бабаш Исмайлловтың Г. Ярославцева аударған шығармаларын жоқары дәрежеде орынлаған деп айтыуға миясар. Наурыз Жапақовтың, Байнияз Қайыпназаров, Жолдас Сейитназаровтың, Хожабек Сейитовтың, Тәжетдийин Сейитжановтың, Хожамурат Турымбетовтың, Ғалым Сейитназаровтың, Мәтен Сейитниязовтың, Халмурат Сапаровтың, Жолдасбай Дилмуратовтың шығармаларын рус тилине аударған В. Державиннің, В. Швердин, А. Волковтың, В. Скворцованың, Н. Панованың, А. Наумовтың, А. Чепуровтың, Г. Юнаковтың, Г. Некрасовтың, В. Яремчуктың, Н. Поливинниң, В. Саковскийниң, Г. Ярославцеваның, М. Шехтердиң, М. Бикодоровтың, С. Поликарповтың т. б. көп мийнет сиңиргенликлерин айтыу керек.

Қарақалпақстан областьлық партия комитети менен Министрлер Совети Қарақалпақ әдебиятының үлгилерин рус тилине аударып, оны пропагандалауға актив қатнасқан хызметлерин еске алып А. Тарковский хәм С. Северцовқа Бердақ атындағы сыйлықтың лауреаты атағын берди.

Қарақалпақ әдебиятының рус тилине аударылуы

күннен-күнге оның абыройын жоқарылатпақта хәм Пүткілсоюзлық оқыушыға оны танытпақта. Т. Қайыпбергеновтың «Қарақалпақ қызы» романының Ташкентте, Москвада рус тилинде басылуы көпшилик китап оқыушыларын өзине тартты. Усы китаптың авторы «Муғаллимге рахмет» повести үшін Хамза атындағы сыйлықтың лауреаты болуға еристи.

1964-жылы күзде Қарақалпақстанда Ленинградтың мәдениет күнлери өткерилиуі халқымыздың мәдениет турмысында үлкен уақыя болды. 1970-жылдың май айында Нөкиске СССР Жазыушылар Союзының делегация составында Москва—Ленинград жазыушыларнан М. Грибачев, А. Иванов, С. Викулов, В. Кузнецов, С. Северцовлардың келиуі творчестволық қатнастың жанлы мысалы болды. Усы нәтижелі қатнастан 1970-жылы «Өмирбек анекдотлары» В. Прибалов аудармасында жарық көрди, ал 1972-жылы С. Северцов аудармасында рус тилинде биринши қарақалпақ халқының сүйикли дәстаны «Шарьяр» басылып шықты. Рус жазыушыларының көмеги менен бизиң әдебиятымыз келешегі болған жаслардан Шаўдырбай Сейитовтың, Төлепберген Мәтмуратовтың, Улмамбет Хожаназаровтың, Узақбай Пиржановтың, Кеңесбай Рахмановтың шығармаларының рус тилине аударылғанлары оқыушылар дыққатын өзине тартпақта. Бул исте және төкирарлаймыз. В. Сакорскийдің, С. Сомованың, С. Поликарповтың, мийнетлери үлкен.

1972-жылдың 25-августынан 3-сентябрине шекем Қарақалпақстанда рус жазыушыларының бригадасы болды, оның составында В.Н. Кочетав, Н. А. Горбачев, А. Я. Гребеншиков, В. Н. Зверев, Ф. И. Чуев, С. И. Поликарповлар бар еди. Олар қарақалпақ әдебияты менен танысты хәм оннан рус тилине аударууды қолға алды.

1973-жылдың декабринде Қарақалпақстанда РСФСР әдебияты хәм искусствосының күнлери өтти. Бул байрамға О. Шестинский, Р. Казакова, В. Жуков, А. Чепуров, А. Каныкин қатнасты. Олар қарақалпақ жазыушыларының шығармаларын рус тилине актив аударара баслады.

1974-жылы март айында Москвада Қарақалпақстан мәдениатының күнлериниң өтиуі қарақалпақ хәм рус әдебиятының байланысында үлкен уақыя болды.

1978-жылдың 12-майында Москва Бердақтың 150 жыллық юбилейиниң белгилениуінде көп рус шайырлары активлік көрсетип, уллы шайырдың рус тилинде жаңа аудармаларын иследи. Олардан Р. Казакова, С. Северцов т. б. көрсетіуге болады.

1981-жылы Өзбекстанда «Жазыушының мийнети—халыққа хәм партияға» деген девиз бенен Совет әдебияты күнлери өтти. Усы қатнасушылардан Қарақалпақстанға Р. Казакова, Е. Ю. Сидоров, А. И. Каныкин, Н. И. Гомолько т. б. келди. 1982-жылы 23-мартта Москвада Жазыушылар Союзында соңғы жыллардағы қарақалпақ жазыушыларының повестлери талқыланды. Бул жыйналысты А. Сафронов басқарды.

1983-жылдың 15—19-октябрьлеринде Қарақалпақстанда Совет әдебиятының күнлери өтти. Буған Ю. И. Суворов, Е. И. Андреева, Ю. В. Давыдов, З. С. Кедрин, В. А. Костров, т. б. көп ғана союзлық республикалардың уәкиллери қатнасты.

Қарақалпақ әдебиятын актив пропагандалағаны үшін Б. А. Приваловқа, Ю. И. Карасевқа, О. Н. Шестинскийге, А. Н. Чепуровқа, С. Северцовқа, Р. Казаковаға, А. Каныкинге «Қарақалпақстан АССРына хызмет көрсеткен мәдениет хызметкери» атағы, З. С. Кедринға «ҚК АССРға мийнети синген илим ғайраткери» атағы берилген.

Солай етип, рус авторлары узақ уақытлардан бизиң күнимизге шекем қарақалпақ әдебиятының биринши ғамхоршылары, оның үлгилерин жан күйерлик пенен актив пропагандалаушы екенин умытыуға болмайды. Олардың бундай тууысқанлық ислери үшін шын жүректен қол қысып рахмет айтқын келеди.

А. С. ПУШКИН ЕРТЕКЛЕРИ ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛИНДЕ

Александр Сергеевич Пушкин фольклорға айрықша хұрмет пенен қараған хәм оның бай үлгилерин өз дәретпелеринде усталық пенен пайдаланған. Ол өзиниң творчествосында халықтың ертеклери менен қосықларын, нақыл-мақалларын, аңыз-әңгемелерин, ири көлемдеги эпикалық дәретпелерин, сондай-ақ халықтың көп ғана дәстүр жырларын хайран қаларлық етип киргизе алған. Және бир жери ол буларға назер аударғанда бәринен де бурын прогрессивлик элементлерге, хәқый-

қатлық пенен сүүретленетуғын көркем образларға айрықша кеуіл бөлген.

Изертлеушілердің анықлауына халық поэзиясының естеликлерін жыйнауды ол Степан Разин қаққын дағы қосықтардан баслаған. Халық ертеклерінде оның дыққатын аударған нәрсе сатираның саясий хәм социаллық мотивлери болды. Бул хәтте Пушкиннің лицейде баслаған Бова ертегинен бәслап Балда хәм Лятын қораз ертегине шекемги шығармаларында терең юрын ийеледи. Аўызеки фантастикалық ертеклерде Пушкин реалы хәқыйқатлыққа жақын моментлерди көре билди. Сондай-ақ оның өзи дәреткен фантастикалық ертеклери Салтан патша да, өлген патша қызында, балықшы хәм балық ертеклерінде таңқаларлық хәдийселер хәр қандай мистикадан аўлақ сүүретленеди.

Пушкиннің жаслайынан ертекке қызығыуында оның тәрбияшысы Арина Родионовнаның тәсири күтә үлкен болды. Руслардың дәстүри, олардың ертек атаулысының бәри Арина Родионовна арқалы Пушкин музасына қатты қозғау салды. Пушкин лицейде оқып жүргенде тууысқанларына жазған хаттың биринде «Кешқурын ертеклер тыңлайман хәм буның менен өзимнің насаз тәрбиямның кемшиликлерин толтыраман. Мына ертеклердің сулуылығын-ай. Хәр қайсысы бир поэма.— деп мақтаныш пенен жазған еди. Соңынан ол «ески қосық, ертеклерди хәм т. б. үйрениу рус тилинің қасиетлерин жетик билиу үшін зәрүр»,—деп жазған еди.

Ески тәрбияшысының жан сезиминің ушқынларынан Пушкиннің көп дәретпелерінде творчестволық жалынлар дәреди. Пушкин шығармаларының терең халықтық белгилерин анықлағанда оның фольклорға қатнасы белгилери орын ийелейди. Ол өзинің қайсы шығармасын дәретпесин, мейли «Евгений Онегин» бола ма, ямаса «Борис Годунов» пе, «Капитан қызы» ма, яки «Дубровский» ме олардағы дәретилген образларда, сондай-ақ Пушкин дәреткен рус әдебий тилинің арсеналында халықтың көркем сөзине тийкарланған элементлер толып атыр.

Ал оның тиккелей фольклорлық темаға арналған шығармалары өз алдына. Ол лицейде оқып жүргенде 1814-жылы «Бова» поэмасын жазады. Бунда ол халық аўзындағы дәстан болып жүрген батыр Бова Короле-

вичтиң образын пүкиллей өзінше қурып бериуди нәзерде тутады. «Бова» дан кейинги фольклорлық темаға жазған шығармаларының бири оның атақлы «Руслан хәм Людмила» поэмасы болды. Бул поэманы шайыр лицейде оқып жүргенде баслаған еди. «Руслан хәм Людмила» да шайыр традициялық сюжетти тәкирарламастан, «Буринғы өткен заманның ўақыялары хәққында, эйемги дәуирдің аңызлары туўралы» ертеклик колорит пенен сүүретлеуди мақсет етип қойған. Руслан деген ат, сондай-ақ батырдың дәу басы менен ушырасыу эпизоды руслардың Еруслан Лазаревич ертегин қалай болса солай еске түсиреди.

Пушкиннің «Руслан хәм Людмила» поэмасы 1949-жылы қарақалпақ мәмлекетлик баспасы тәрпинен, оның тууылғанына 150 жыл толыуына байланыслы қарақалпақ тилинде басылған таңламалы қосықтар топلامында басылып шықты. «Руслан хәм Людмила» ның 1—2-қосықларын Байнияз Қайыпназаров, 3-қосығын Рахим Мажитов, 5-қосығын Х. Сейитов, 6-қосығын Ж. Ташеновлар аударған. 1952-жылы Нөкисте қарақалпақ тилинде «Руслан хәм Людмила» өз алдына китап болып шықты. Аударманың қарақалпақ тилинде басылуы үлкен ўақыя, бирақ оның сапасы көп нәрсени күттиреди. Мысалы ушын усы поэманың арнау бөлиминің түп нұсқасын, аударманы салыстырып қарайық:

Түп нұсқа:

аударма:

посвящение

арнау

Для вас, души моей царицы
Красавицы, для вас одних
Времен минувших небылицы,
В часы досугов золотых,
Под шопот старины болтливой,
Рукою верной я писал:
Примите же вы мой труд игривый
Ничьих не требуя похвал,
Счастлив уж я надеждой сладкой,
Что дева с трепотом любви
Посмотрит, может быть, украдкой
На песни грешные мои.

Сиз ушын жаны—жанымның
Сулулар сиз ушын фахат,
Ертегин өткен заманның
Бос ўақтымда күтә қымбат,
Ертектің мылжың сыбырын
Дурьс қол менен жаздым мен
Қабыл етип мийнетимди.
Хешкимнен мақтау күтпеймен
Бахыттыман үмитим көп
Күйген қыз ышқы отына
Исенмен көз салар деп
Гүналы қосықтарым.

Нөкис, 1952, 3-бет. 8142

190706

ККАССР
Республикалық детская
библиотека

А. С. Пушкин 1828—31-жыллары «Поп хэм оның хызметкери Балда», 1831-жылы «Салтан патша хақында», 1833-жылы «Өлген хан қызы», 1834-жылы «Алтын қораз хақында» ертеклерин жазады. Сол жыллары өзиниң питпей қалған «Ана айыу» ертегин де жазған.

Пушкин шығармаларының Қарақалпақстанға тарауы революциядан бурын басланған. Қолда бар тарихый фактлерге қарағанда 1902-жыллары шайырдың «Балықшы хэм балық» ертеги Төрткүлде жасаушы Юламанов тәрәпинен қарақалпақ тилине аударылып, Пушкин шығармалары менен қызығыушы жергиликли миллетлердің ўакиллерине оқып берилген.

Совет дәуириде А. С. Пушкиннің басқа шығармалары менен бир қатарда оның ертеклери де жиийжиий қарақалпақ тилинде басылып турды. Урыстан бурынғы дәуирде «Поп хэм оның хызметкери Балда» хақында ертек А. Бегимов тәрәпинен, «Алтын қораз хақындағы ертек» Эмет Шамуратов тәрәпинен аударылып басылып шықты хэм мектеп оқыу-қуралларына киргизилди. Эмет Шамуратов тәрәпинен қарақалпақ тилине аударылған «Алтын қораз хақында ертек», «Өлген хан қызы менен жети батыр хақында ертек» өз алдына 1951-жылы Қарақалпақ мәмлкет баспасы басып шығарды. Шайырдың «Балықшы хэм балық ертеги», «Салтан патша хақындағы ертеклери» көптен қарақалпақ оқыушыларына таныс.

Пушкин ертеклери балаларға арнап жазылмаған. Шайыр өзиниң ертеклери арқалы әдиллик пенен әдилсизликтиң, гүресин, ақыллылық пенен ақмақлықты, батырлықты, ҳадаллықты, шын мәнисиндеги мухаббатты т. б. толып атырған сыпатларды сүүретлемекши болған. Пушкиннің ертеклери әдил күлки пайда ететугын, оқығанда эстетикалық ләззет беретугын ертеклер. Ол ашкөзлик пенен сықмарлықтың жазалануыын «Поп хэм оның хызметкери Балда» ертегинде көрсетсе, «Алтын қораз» ертегинде жамбаслап жатып патшалық ететугын ақылсыз патшаны сықақ етеди. Орынсыз исенимнің қулауы «Балықшы хэм балық» ертегинде айқын сүүретленеди.

А. С. Пушкиннің ертеклери хәр қыйлы халықлардың ертеклериниң сюжетиңде қурылып, Пушкин оларға рус руўхын, рус характерин сиңдиргени айқын.

Изертлеушилердің анықлауыиша оның «Балықшы хэм балық» хақындағы ертегиниң сюжети германиялы ағайинли Гриммлердің ертегинен алынған. Англичанин Вашингтон Ирвингтың легендаларынан Пушкин тәрәпинен табылған ақмақ патша Додон образы Пушкиннің «Алтын қораз» хақындағы ертегинде пүткилмей рус турмысының картинасын беретугын ертектей етип шебер исленген.

Бизди айрықша қызықтыратугын Пушкиннің «Салтан патша хақындағы ертеги». Бул ертек қарақалпақ дэстанларының хэм ертеклериниң сюжети менен сабақлас келеди.

«Патша Салтан хақында ертек» пенен «Шарьяр» ды салыстырып қарайық: «Патша хақындағы ертек» те:

«Три девицы под окном
Прияли поздно вечером.
«Кабы я была царица,—
Говорит одна девица,—
То на весь крашенный мир
Приготовила б я пир»,
—«Кабы я была царица, —

Говорит ее сестрица,—
То на весь бы мир одна
Наткала я полотна,
—«Кабы я была царица,—
Третья молвила сестрица,—
Я бы для батюшки—царя
Родила богатыря!»¹—

— «Шарьяр» дэстанында шарық ийирип атырған қызлардың үлкени: «Хан Дарапша басына кула, ийине жөндө кийип, көбаға кетип баратыр деп есиремен.

Егер хан бизди алса,
Сүйгиликли яры қылса,
Бир пиллени қолыма берсе,

бурынғы 9 зайпасын мениң хызметиме салса. 40 мың ләшкери болса, шатыр бәрға дүзетип берер едим»— деди.

—Апа, сен билмейсең:
—Хан бизди алса,
Сүйгиликли яры қылса,

Бурынғы 9 зайпасын сениң менен он қылып, мениң хызметиме салса, бир арпаның дәнесин қолыма берсе,

¹ А. С. Пушкин. Избранные произведения. Детгиз. М.—Л., 1953, 171—172-бетлер.

қырық мың ләшкери болса, азық, ат-жеми бәржай шығарып берер едим,—деди ортаншысы.

—Сизлер билмейсиздер, хан сизлердің ат оты, ат жемиңізге, шатыр-шәмениңізге хәуес емес, бир тырнақтың зарынан, бир перзенттиң кеминен дийүана болып жүр:

—Хан айттырып бизди алса,
Сүйикли яры қылса,

Сиз екеуің менен 9 зайпаны 11 қылып, менің хызметиме қойса, хәқ жәрдем етсе, Патма пирим ғамхорлық қылса.

Бир кәкили алтыннан,
Бир кәкили гүмистен,
Бир ул менен бир қызды
Тууып берер едим,—

деди кишкенеси Гүлшара.¹

Жоқарыда келтирилген мысаллардағы уқсаслықпенен хәр қыйлылықтан парқы, мазмуны менен деркөркемлик өзгешелиги менен де айырылып турады. Қызықтыратуғын нәрсе, ұақыя сүлдериниң биргеликлинде. Бундай болыуының себеби, еки шығарманың тийкарында бир ертеклик сюжет Шығыс халықларының биреуінде болса итимал, мысалы, «Шарьяр»дың Өтенияз жырау вариантында дәстанның басланыуы «О әрептің халқында, Емен деген журғунда»: деп келтиреді, сондай-ақ Пушкиндеги Салтан сөзиниң этимологиясы жағынан Шығыс халықларының сөзине усас (Султан) екенлиги сезиледи. Бирақ Пушкинде, қарақалпақ халық жыраулары да бул ертекти миллий спецификалары менен толық өз халқының меншикли шығармаларына айландырған. Пушкинниң ертегиниң басы менен «Шарьяр» дәстанының басланыуы усаған менен ұақыяның дауамланыуы хәм шешилиуи басқа-басқа. Еки шығармада да бир ертеке емес, бир неше ертектиң тәсиринің бар екенлигин сезиуге болады. А. С. Пушкинниң ертегиниң дауамланыуы төмендегише:

Патша Салтан үш қызды да хаяллыққа алады. Бирақ үйленгеннен кейин хә демей-ақ өзи урысқа ке-

теди. Киши хаялы ул туады. Үлкен еки хаялы патшаға киши хаялының «Қурбақа ма, тышқан ба, әйтеуір хайуанға усаған бәлени» тууғанлығын хабарлайды. Патша буны еситип, тууған баласы менен бирге хаялын бочкаға салып, дәрьяға атыуды буйырады. Бочка толқын менен далаға шығады, баласы менен анасы еркинликке шықты. Көк алай көк теңиздің ортасында баласы менен анасы күн көреді. Бир күни бала аўға шығып, қуу болып жүрген қызға жақсылық етеди. Қус болып жүрген қыз баланы анасы менен бир қалаға әкелип, бала князь болады, бала сол күннен баслап Гвидон деген ат алады. Князь Гвидонның үстинен көп кемели көрүанлар Салтан патшаның елине өтеди. Гвидон олардан жол болсын сорап, Салтан патшаға сәлем айтыуды сораиды. Гвидонның өзи де Салтанды көриуді әрман етеди. Ақ қуу (баяғы қыз) жүзип келип, жигиттиң қыйналғанын билип, оған жәрдем береді. Жигит қыздың көмеги менен шыбын болып ушып, Салтан патшаның сарайына барады. Усы ұақытта баяғы көрүанлар Гвидонның сәлемин айтып атырған болады. Салтан патша да оларға Гвидонның атауына бараман деп үәде қылады. Бирақ баяғы хаяллар сезип, ол жерге бара гөрмең деп қорқытады. Сол ұақытта баяғы шыбын болып жүрген Гвидон патшаның хаялының көзин шағып алады да, өзиниң атауына қарай ушып кетеди. Көрүанлардан Гвидонның хабар айтыуы бир неше мәртебе тәкирарланады. Гвидон теңизде журип, қуу-қыздың ағайинлери—отыз үш теңиз батыры, олардың үлкени Черномор менен танысады. Булар Гвидонның теңиз ортасындағы қаласын қорғайды. Гвидон көрүанлардан Салтан патшаға бир неше рет сәлемлеме жибереди. Салтан патша Гвидонның хабарын еситкен сайын бараман деп, хаяллардың қорқытуы менен бара алмай қала береді. Гвидон шыбын болып келип, хаялларды шағып кете береді.

Гвидонды қапашылық басады, ол үйленіуді қөлейди. Баяғы қуу қыз болады, соған үйленеди. Кемели көрүанлар өткенде Гвидон сәлем айтып қала береді. Патша Салтан ең ақырында хаялларды тыңламай Гвидонның атауына қарай жолланады. Гвидон анасына хәм хаялына, Салтан патша атасының киятырғанын хабарлайды. Атасы Гвидонның көраматлары менен танқаларлық қаласына келеди. Хаялын, бала-

¹ «Шарьяр», Қуламет жырау варианты, 3—4-бет.

сын көріп таныды, уақты хош болады. Уллы той бериледи. Баяғы жаманлық еткен қаяллар қуылып жибериледи.

Пушкин ертегінің мазмұны жоқарыдағыдай. Әлбетте, «Шарьяр» дәстаны менен Пушкин ертегінің арасында үлкен айырмашылықтардың бар екені өз-өзінен сезилип тұр. Гвидон менен «Шарьяр» ды теңдей салыстыруға болмағанындай-ақ, Салтан патша менен Дарапшаны салыстыруға болмайды. Себеби Шарьярдың туылыуы хәм хәрекетлери менен, Гвидонның туылыуы хәм хәрекетлеринде үлкен бір өзгешелик жатыр. Сондай-ақ Дарапшаның хәрекетлери менен Салтан патшаның хәрекетинде де бөлек-бөлек уақыя дизгинлери бар. Соның менен бирге қатындардың мақкарылығы менен хийлекерликлеринде толып атырған басқашалықтарды сезиуге болады. Булардың барлығы еки миллий көркем шығарманың спецификалық өзгешелигин қурап турады.

Еки шығармадағы мотив бирлиги патшалардың перзентсизлиги, бала тууған қаялдың мұптала болуы, патшаның басқа қаялларының бұған себепши болуы, сонынан түсинисип, бираз уақытлардан кейин ата хәм баланың қосылысуы менен белгиленеди.

«Шарьяр» да Пушкиннің ертегинде жоқ көп ғана эпизодлар бар. Бұған мысал етип Бұлбұлғояға, Әнжимге, Сасуұарға, Жахангерге байланыслы эпизодларды көриуге болады.

Хәр бир миллий көркем шығарманың спецификалық өзгешелиги тек уақыя басқалығы менен ғана емес, тил өзгешелиги менен де бериледи.

Еки шығарманың мазмұнындағы дәуірдің сөз етилуінен де айта қаларлықтай ескилик я жаңалық жоқ. Екеуі де патшаның турмысына байланыслы конфликтке тийкарланған хәр түрли кәрамат фантазия менен толы.

Дәстанлардың мазмұны көп ғана ертеклердің мазмұны менен айырым эпизодлар ямаса сийрек пүтини менен сәйкес болып қалады. Ертеклер менен дәстанлар арасындағы мазмұнлық байланыс дәстанлардың пайда болуы ямаса ертеклер менен дәстанлардың арасындағы өз-ара тәсір хәққындағы мәселеде айрықша кеуил аударады. Пушкин ертеги, «Муңлық—Зарлық» тан басқа «Шарьяр» дәстанының мазмұнын бе-

ретуғын түрк, осетин, қазақ ертеклерине усас.

А. С. Пушкин ертеклерин оқып қарағанда онда өз алдына бир әжайып дүньяны сезесен. Оның үстине ус гөззал дүньяны дөреткен шебер устаны көз алдына келтиресен, Пушкин бизден қаншама узақлаған сайын оның дөреткен шығармаларының көркемлиги соншама бәлент көринеди. Пушкин шығармаларын хәр бир ирет тақирарлап оқығанда жаңа-жаңа идеялар пайда болады кисиде, көркемликтің аса кеткен жаңа деталлары ядына келеди. Шайыр аты өзи айтқандай узақ хәм халықларымыздың жүрегинде мәңги сақланады, өлмейтуғын шайыр музасы алдында бас ийемиз хәм оның шығармаларының қарақалпақ жеринде хәр бир адамның тилинде екенлигин мақтаныш пенен айтыуға болады. Пушкин ертеклеринің биз айтайын деген қысқаша баяны усиндай.

ӘИИЕМ ЗАМАННАН КИЯТЫРҒАН ТУҰЫСҚАНЛЫҚ ТАМЫРЛАР

Жаңа социалистлик дәуір халықлар тарийхында, әсиресе олардың туысқанлық, дослық қатнасында адамзат тарийхы көрмеген жаңа бир этапты ашты. Социализм халықларды бир идеяға, бир мақсетке бирлестирип ғана қоймай, оларды туысқанлық дәрежеге шөкем жеткерди. «Коммунистлик манифесттен» баслап хәзирги күнге шөкем дүнья коммунистлеринің барлық тарийхый документлеринде, сиясатында, тактикасында халықлардың дослық, туысқанлық қатнастарына айрықша итибар беріу, оны социализмнің ең күдиретли алға илгерилетиуши күши деп қарау биринши планға қойылған. Сонлықтан бизиң партиямыз бенен хукиметимиз халықлар дослығын беккемлейтуғын, оларды туысқанластыратуғын бурныннан соңғы барлық дереклерди социализм мәпине ислетиуди мақсет етип отыр. Совет власты жылларындағы СССР халықларының өз-ара экономикалық хәм мәдени байланыслары буның айқын дәлийли болады. Туысқан халықлардың социализм идеясы тийкарында бир-бирине жақынласуы, жаңа дәуір дөреткен объективлик қубылыс болып есапланады. В. И. Ленин еле Октябрь социалистлик революциясынан әдеуір бурын-ақ «Буржуазияның езиу-

инен қутылған мийнеткешлер массасы барлық күши менен үлкен хәм алдыңғы қатардағы социалистлик миллетлер менен Союзда болыўға хәм қосылыўға умтылады...»¹ деп жазған еди. Социалистлик миллетлердиң тек мәдениет тараўындағы байланысы, оның бурынғы хәм ҳазирги жағдайларының өзін көрсетиў халықлар-ымыздың әййем заманнан киятырған туўысқанлық тамырларын ашып береді. Буны қарақалпақлардың руслар, қазақлар, түркменлер менен тарийхий байланысында көриўге болады. Булардың ишинде өзбек-қарақалпақ байланысы, әсиресе Хорезм хәм Қарақалпақстан халықларының өз-ара байланысы еле жүзи ашылмай атырған бай фактлер менен толы,

Октябрь социалистлик революциясынан бурын Хорезм оазисинде жасаўшы халықлардың тарийхында класслық жәмийеттиң қурылысына байланысly, ханлардың басып алыўшылық хәрекетлери нәтийжесинде, олардың бир халықты екннши халыққа өшиктириў сиясатының ақыбетинде Хорезм оазисиндеги жасаўшы халықлардың барлығы өзлериниң басынан ең қыйын дәўирлерди кеширди. Бирақ халықлардың өткендеги тарийхын тек басып алыўшылықтың хәм бир-бирине өшигиўиниң тарийхы деп ғана қараў қәте болар еди. Қайсы миллеттиң мийнеткеш халық массасы болмасын, әййем заманнан бери бир-бири менен дос, татыў жасасқан, өз-ара бир-биринен көп нәрсени үйренген, дүнья мәдениатына қосылған ҳайран қаларлық естеликлерди бирге дәреткен. Сонлықтан өткен дәўирлердеги халықлардың тарийхындағы ең әҳмийетли бөлим — олардың дослық хәм туўысқанлық қатнасықларының тарийхы болып есапланады.

Арал бойларының ең ески жайлаўшыларының биреўи—қарақалпақлар Хорезм менен әййем заманнан туўысқанлық қатнаста болған, қарақалпақлар менен хорезмдилердиң ерте дәўирдеги қарым-қатнаслары еки халықтың бир неше мың жылларды өз ишине алатуғын бай аўыз еки халық творчествосында айқын түрде сәўлеленген. Мысал иретинде «Қырық қыз», «Гөрүғлы», «Ғәрип ашық» қусаған дәстанларды көрсетиўдиң өзи жеткиликли. Еки халықтың аўыз еки поэтикалық творчествосына нәзер аўдарғаида да тол-

ып атырған усаслықларды, бир-биринен үйрениў, бир-биринен творчестволық өзлестириўди байқаймыз. Бул фактлердиң барлығы бир дәўирде пайда болған емес, бир неше әсирлерди өз ишине алады. Хорезм оазисиндеги халықлардың бирлесип күш жумсаўының нәтийжесинде усы мөкәнда дүньяда ең ески хәм құдиретли Хорезм мәмлекети пайда болған. Хорезм бир заманларда Батыс пенен Шығысты тутастыратуғын саўда жолының үлкен базары еди. Усының нәтийжесинде Хорезм дүнья маштабында экономикасы хәм мәдениаты жағынан көзге түскен еллердиң биринен есапланған. Бул туўралы хорезм тарийхын терең изертлеўши, атақлы совет илимпазы С. П. Толстов былай деп жазады: «—Хорезм X—XII—әсирлерде Орта Азиядағы көшпели қәўимлерди өзине бириктириўши орай, оғуз хәм қыпшақ далаларындағы Алдыңғы Азияның (Передняя Азия) мусылман цивилизациясының форпосты ретинде көзге түседі».

Әмиўдәрьяның қуяр жеринде жасаған халықлардың ата-бабалары биригип, зор мийнет етиўиниң нәтийжесинде пүткил дүньяға машхур болған естеликлерди пайда етти. Совет илимпазлары төрепинен ашылып атырған ески дәўир жазыўлары, сәўретлеў искусствосы, архитектуралық имаратлар, жоқары инженерлик усылда қурылған орынлар, үлкен ирригациялық системалар—мине булардың хәммеси дүнья халықлары алдында мақтанш ететуғын естеликлер екенин айтыў керек.

Хийўадағы, Үргеничтеги, Хожелидеги, Төрткүлдеги, улыўма Хорезм хәм Қарақалпақстанның территориясындағы халықларымыздың тарийхының, творчествосының айқын мысаллары болатуғын естеликлердиң әҳмийеттисында. Хорезмниң ески орай қалаларынан есапланған Топырақ қала хәм Қят қалаларының бизиң республикамыз территориясында болыўы да ата-бабаларымыз бирге дәреткен қалаларға үлкен қанаатланыўшылық сезимин пайда етеди.

Хорезм—бул озалдан пүткил әлемге мәлим болған илимпазлардың мөкәны. Шама менен 780-жылда Хийўада алгебрадың тийкарын салыўшы Абу Абдулла Мухаммед Ибн Муўса ал—Хорезмий ал Мажуси туўылған. Ол Хорезм тилинен басқа парсы, араб, санскрит тиллерин үйренеди. Хорезмий—астроном, математик,

¹ В. И. Ленин. Сочинения, том, 22 стр, 324.

географ, тарийхшы, врач сыпатында көп ғана илимий мийнетлерди дөретеди. Хорезмийге пүткил дүньялық даңқ әперген оның математикаға арналған китаптары «Индия усылы бойынша қосыу хәм алыу китабы», «Алжебер хәм валмукабала». Хорезмийдің усы китаптарының латын тилиндеги аудармасын оқып үйренген Коперник, Галилей, Торичелли, Каплер, Паскаль, Лекар, Ньютон, Ломоносов, т. б. уллы илимпазлар үлкен сабақ алған.

Бизің жерлесимиз, уллы илимпаз, орта әсирдің ири әнициклопедисти, астроном, математик, географ геолог, философ, филолог, историк, этнограф, врач — Абурайхан Мухаммед ибн Ахмед Беруний 973-жылы хәзирги Қарақалпақстанның Беруний районында жайласқан Қят қаласында тууылады. Беруний мийнеткеш халықтың арасынан туылған, оның, ҳақыйқат пәрзенти болды. Ол Ургеничте ҳақыйқат Академияны курайтуғын Абу Али ибн Сина, Абусахиль Массих, Абулхасан ибн ал-Хуммар, Абунасыр ибн Ирак, т. б. илимий ислер жүргизеди.

Беруний өзиниң басынан сол заманның ең қыйын дәрдерлигин өткерди. Патшалардың қуудалауында болды. Бирақ ол өмириниң ақырына шекем илим изертлеу ислерин тоқтатқан жоқ. Ол барлығы болып 150 ден аслам китап жазды. Оның китапларының көпшилиги астрономияға арналған. Олардың ишинде «Кометалар», «Евклидтиң мийнетине ескертиулер», «Птолемейдің астрономиясына ескертиулер», «Аристотельдің хәм Галенниң мийнетлериндеги басланғыш ҳәрекет ҳаққында», т. б. мийнетлери бар.

Беруний ең уллы тарийхшы сыпатында көзге түседи. Өзиниң көп ғана мийнетлеринде Орта Азия, Қазақстан, Индия, Афғанстан, Иран, Араб еллери халықларының тарийхына байланыслы айрықша қызықтырағуғын фактлерди хабарлайды. Ол Муханна ҳәрекетин тууралы, араблардың Орта Азияны басып алыуы жөинде, тюрк қәуимлериниң турмысы ҳаққында күтә бағалы мағлұматларды береди. Ол үлкен монументальлық мийнет «Хорезм тарийхын» жазған. Бирақ тилекке қарсы автордың бул мийнети бизге келип жетпеген.

Уллы илимпаздың творчествосының шыңы—оның «Ал—Асар ал—Бакия» (Өткен әуладлардың естеликлерин) хәм «Индия» мийнетлери. Бул китаплар Таш-

кентте өзбек, рус тиллеринде басылып шықты. Бул китапларда халықлардың тарийхы, мәдениаты, үрп-әдетлери, өндириси, астрономиясы, математикасы, философиясы, филологиясы, геологиясы, географиясы, физикасы, медицинасы өз-ара байланыста даналық пенен баянлады. Барлық орта әсирлик әдебиятта Берунийдің «Аль—Асар аль—Бакия» хәм «Индия китаплары көлеми, мазмуны, бағасы жағынан теңи—тайы жоқ илимий мийнетлерден есапланады.

Абурайхан Беруний көп тиллерди билген. Беруний заманында өз мийнетлерин араб тилинде жазыу, Европадағы латын тилинде жазғандай дәстүр болған. Ол ұақытта араб тилиниң әҳмийети соншелли, Берунийдің айтыуынша «дүньяның барлық еллериниң илимич араб тилине аударылған». Соның менен бирге Беруний «хәр бир халық өзиниң тилин сулыу деп есаплайды» деген пикирди қууатлайды.

Беруний халық қосықларын, легендаларын, дәстанларын жоқары бағалаған хәм өзи де қосық жазған. Оның жазған қосықларында юмор-сатиралық тонның басымлығы, поэтикалық күштиң күдирети көринеди. Оның шығармаларында 200 ден аслам шайырлардың творчествосынан пайдаланғанлығы байқалады.

Биз Хорезм оазисиндеги халықлардың дослық байланысы, тууысқанлық тамырлары ҳаққында сөз етеди екенбиз, қарақалпаққа да, өзбекке де, қазаққа да, түркменгеде т. б. халықлардың хәммесине ортақ, бизиң жерлесимиз, бизиң бабаларымыз болған Хорезмийдің, Берунийдің т. б. көп ғана илим ийедериниң бизиң хәзирги күнимиз хәм келешегимиз ушын өлмейтуғын мийрас қалдырғанына хәм бул мийрастың бизиң халықларымызды және де теренирек тууысқанластырууына дәрек болатуғынына исенемиз. Хорезм оазисинде жасаушы хәр бир өзбек, хәр бир қарақалпақ, хәр бир қазақ, хәр бир түркмен—бизлер Берунийдің әуладымыз деп айтыуға толық ҳақылы хәм оның ушын барлық тийкарлар бар. Абурайхан Берунийдің тууылғанына 1000 жыл юбилейи бәринен де бурын Хорезм оазисиндеги халықлардың өз жерлесиниң тууылған күнин белгилеудин ең үлкен мерекеси болды.

Хорезм оазисиндеги қыян-кести ұақыялар шет ел басып алыушыларының топылыслары, феодаллардың өз-ара талас-тартыслары көп заманларға Хорезм цивили-

лизациясының өсиіне кедергі жасады хәм бир неше әсирлер дауаына феодализмнің қараңғылығына түсіріп қойды. Халық массасы феодаллар тәрәпинен хәм дин ийелери тәрәпинен болған аўыр езиўге дуўшар болды, феодаллық эксплуатацияға өзбеклер, қарақалпақлар бир неше рет қарсы турды, езиўшилерге қарсы бирликте көтерилиске шықты. Мысал ушын, 1827, 1855—56, 1958—59-жыллардағы көтерилислерди көрсетиўге болады, бул көтерилислерге өзбеклер де, қарақалпақлар да, қазақлар да, түркменлер де қатнасқан еди. Оларды езиўшилерге қарсы улыўма жек көриўшилик бириктирди. Ханлардың хәм феодал басқарыўшылардың еркинен гәрәзсиз оазистин халықлары мудама бир-бири менен тығыз байланыста болды. Қарақалпақ халқы өзиниң душпанын Хийўа ханлығының жарлы дийқанларының арасынан көре билмеді, ал ханлардың, байлардың арасынан, жергиликли қарақалпақ феодалларының, дин ийелериниң арасында көрди хәм оларға қарсы үзликсиз гүрес алып барды. Бул гүресте оазистин халықлары бирин-бири қатты қуўатлайтуғын еди.

XIX әсирдеги қарақалпақ әдебиятының көрнекли ўәкиллериниң творчестволарына нәзер аўдарғанда ханлар хәм феодаллардың езиўшилигин қатты критикалаў менен, Хорезмди туўған ел сыпатында сүўретлеп, оның тәғдийринен өз тәғдийрин бөлип қарамаўшылық мотивлери ушырасады. Мысалы, Әжинияз өзиниң «Еллерим барды» қосығында қытай, қыпшақ, қоңырат, Ургенч—хәммесин қосып, дәрья, теңизлерин, таўларын атаў менен туўған ели сыпатында түсиндиреди, туўған елдиң келбети, байлығы, адамларын, олардың бирлигин мақтаныш етип жырлайды. Бердақ өзиниң «Шежиресинде» өзбек хәм қарақалпақ бир адамның баласы сыпатында түсиндиреди. Сондай-ақ ол Хорезмге арналған қосықларында Хорезмнің тарийхын дурыс түсиндириўге туўған ел сыпатында оның тарийхындағы женислерге мабаланса, жеңилислерине бели қайысып, пушайманлық билдиреди. Өткен әсирдиң үлкен ойшыллары Әжинияз, Бердақ т. б. қарақалпақ әдебиятының классиклери халқымыздың уғымындағыдай Хорезмди өз туўған ўатаны деп түсинген. Сондай-ақ Хорезм XIX әсирдеги қарақалпақ әдебиятының әдебий тилиниң пайда болыўында, қарақалпақ бақсышылығының хәм музыкасының раўажланыўында белгилі тәсир жасағанын айтыў керек.

Соның менен бирге қарақалпақ әдебияты менен искусствосының да хорезмдилерге тәсир жасағанын белгилеп етиўге болады. Әжинияз бенен Күнхожаның Хийўа медреселеринде оқып билим алыўлары, қарақалпақ бақсылары Ақымбет пенен Муўсаның хорезмди бақсылар менен байланысы бул өз-ара қарым-қатнасықлардың айқын дәлиллери болады.

XVIII әсирдиң ақыры, XIX әсирдеги Хорезм әдебиятына нәзер аўдарғанда бул дәўирдеги әдебияттың ең ири ўәкиллери Шермухаммед Мунис, Мухаммадриза Агахий шығармаларында қарақалпақлар туўралы баҳалы материаллардың орын алғанын көрсетиўге болады. Мунис хәм Агахийдиң «Фирдавс—ул—иқбал» тарийхый шығармасында Хорезм хәм қарақалпақ тарийхының кеўил аўдарарлық ўақыялары сөз етилген. Мунис хәм Агахий тек тарийхшы ғана емес, соның менен бирге уллы шайырлардан болып есапланады. Мунисниң шайыр сыпатында «Мунис—ул—ушшақ» деваны, Агахийдиң «Таъвиз—ул ашиқин» деваны улыўма өзбек классик поэзиясының ең ири дәрәтпелеринен болып қалады. Олар скеўи де шығыс поэзиясының үлгилерин өзбек тилине аўдарыўда үлкен хызметлер ислеген. Мунис, Агахий, Камил Хоразмий, Аваз Отар қусаған Хорезм шайырлары, олардың шайырлық усылы XIX әсирдеги қарақалпақ классик шайырларына гүмансыз таныс болған.

Солай етип, сөз етилип отырған дәўир ишинде Хорезм хәм қарақалпақ шайырлары тәрәпинен еки халықтың байланысы ҳаққында жағдайлар сәўлеленген. Соны да айтыў керек, халықлар байланысы ҳәр қыйлы жәмийетлик сиясий жағдайларға байланыссы, ел басқарыўшылардың кейиплерин есапқа алғанда шайырлардың дәрәтпелеринде гейде надурис түсиндирилиў жағдайлары да ушырасып қалады. Мысалы, Шермухаммад Мунис «Мунис—ул—ушшақ» деванында 1801-жылдағы Төрәмурат баслаған қоңыратлылардың көтерилисин 36 бәйтлик қасида менен сөз еткенде Хийўа ханы Аўез бийди мақтап, «Тура сұфы улким, ямоңларға бош» деп Төрәмуратқа антипатия менен қарайды. Бизниңше, бул ҳақыйқатлыққа туўра келмейди. Ҳақыйқатында Төрәмурат 1801—1811-жылға шекем Хийўа ханының қатты езиўшилигине қарсы арал өзбеклери менен қарақалпақлардың көтерилисин

басқарады. Әлбетте, Мунистиң Хийўа ханы алдында бул ҳақыйқатлықты айтыуы қыйын еди. Себеби ол бай мийраб сыпатында хан сарайында хызмет ислейтуғын еди. Бирақ та XVIII—XIX әсирдеги қарақалпақтардың турмысы, Хорезм хәм қарақалпақ қатнасықлары ҳаққында айырым кемшиликлерине қарамастан Мунис, Агахий шығармалары халқымыздың тарийхын, мәдениатын үйрениўди П. П. Иванов айтқандай жүдә үлкен әҳмийетке ийе.¹ Академик В. В. Бартольд Мунис хәм Агахий шығармаларының әҳмийетине тоқтап, «Мунис пенен Агахий тәрепинен дәретилген әдебий және тарийхий шығармалардың қаншама кемшиликлери болмасын, тарийхий ўақыяларды баян етиўи хәм оларда келтирилген анық материаллардың көплиги жағынан Қоқан хәм Бухара ханлықлары тарийхына байланыслы бизге келип жеткен барлық нәрселерди өзинен анағурлым артта қалдырады»²—деп жазады. Мунис хәм Агахий шығармаларының әҳмийети ҳаққында В. В. Бартольдтың хәм П. П. Ивановтың пикирлериниң жүдә объектив баҳа екенин мойынлау керек.

Хорезм узақ ўақытлардан бери өзбек хәм қарақалпақ мәдениет байланысының ең әҳмийетли пункити болды. Хийўа, Ургенч арқалы Наўайының, Бабарахим-Машрабтың, Мухиймийдиң, Фурқаттың шығармалары қарақалпақлар арасына таралған. Тек булар ғана емес, булардан басқа да революцияға шекемги өзбек әдебиятының ўәкиллериниң шығармаларын халық арасында ҳәзирги күнге шекем ушыратыуға болады. Булардын ишинде Наўайының орны айрықша болған. Наўайы шығармалары қарақалпақлар арасында саўат ашыўдың ең биринши китабы болған, өткендеги қарақалпақ шайырларының барлығы дерлик Наўайыдан үйренген, оны уллы устаз сыпатында таныған. Революцияға шекемги қарақалпақ әдебиятында ҳәр қыйлы поэзиялық жанрлардың пайда болыўында, әсиресе жазба әдебияттағы дәстан жанрының пайда болыўында Наўайы традициялары гүмансыз үлкен роль ойнаған болыўы керек. Қарақалпақ әдебиятында дәстан жанрын ра-

¹ П. П. Иванов. Очерк истории каракалпаков. Материалы по истории каракалпаков. Изв. АН СССР, т. II, М.—Л., 1935, 54-бет.

² В. В. Бартольд. История культурной жизни Туркестана, Л., 1927, 113-бет.

ўажландырған Бердақ «Наўайыдан саўат аштым» сөзлериниң терең хәм үлкен мәниси болыўы керек. Сондай-ақ Хорезм арқалы халық китапларынан «Тахир-хәм Зухра», «Ашық—Ғәрип», «Санаўбар», «Юсип—Ахмет» т. б. дәстанлары тараған. Сонын ала бул китаплар қарақалпақ халықларының өзлеринде де кәтиплер арқалы көширилип тарқатылатуғын болған.

Қарақалпақлар озалдан қарым-қатнасты, дослықты, жақын қоссылықты жоқары баҳалайтуғын, оны көздиң қарашығындай сақлайтуғын халық. Бул әдиўли қәсийет оның характерине, поэзиясына терең өтлесип кеткен. Мысалы, бир «Қырық қыз» дәстанындағы деталларға нәзер аўдарсақ, дәстанның бас героинясы Гүлайымның Хорезм батыры Арысланға ашық болыўы, олардың муҳаббатының Суртайша қусаған басып алыўшы зулым патшаларға қарсы елди азат етиў ушын апарылған гүресте сыналыўы хәм беккемлениўи, Арысланның Гүлайымға ең жақын жолдас емес, ал дос ретинде жаўын ныпқырт етиўи, ал гезегинде Гүлайымның да Хорезмди ойран еткен Надиршаға Арыслан менен топылысы Надиршаны жоқ етип, Алтынайды қутқарып, олардың күш қосып Хорезмди душпаннан азат етип, әдил заман орнатыўы—мине булардың барлығында тарийхий дәўирлердиң ҳақыйқатлығы менен бирге, халықларымыздың әсирлер бойы әрман еткен арзыўларының ушқынлары бар. Халқымыздың жаны болған оның туўысқан поэзиясында дослық усылайыша орын алған.

XIX әсирдиң екинши ярымында оазистиң халықларының турмысында олардың тарийхий раўжаланыўының келешегине үлкен өзгерис ендирген үлкен ўақия пайда болды. Ол да болса Хийўа ханлығының ең жақын бөлиминиң Россияға қосылыўы болды. Ханлықтың бир бөлиминиң Россияға қосылыўы Хийўа хәм Россия менен тығыз экономикалық хәм дипломатиялық қатнастардың пайда болыўы, қуллықтың сапластырылыўы Орта Азия халықларының турмысындағы үлкен әҳмийетли тарийхий ўақия болды. Орта Азия менен Россия арасында қарым-қатнастың пайда болыўы Россиядағы писип жетилисип киятырған революциялық хәрекеттиң Орта Азияға тараўын, бир неше жүз жыллар артта қалған елдерди социализмге өтиўге жәрдемлесіўде теңи-тайы жоқ үлкен қубылыс болды.

1851-жылы Ф. Энгельс өзиниң К. Маркске жазған

хатында Россияның Шығыс ушын үлкен прогрессивлик ролин көрсеткен еди. Орта Азияның Россияға қосылуы патша ҳүкметиниң қәлеуинен гәрезсиз үлкен прогрессивлик әҳмийетке ийе болды, себеби Россияға қосылудың нәтийжесинде Орта Азияның халықлары рус халқының алдыңғы қатардағы мәдениаты менен, оның революциялық гүреси менен байланысуға мүмкиншилик тапты. Буның жарқын мысалы етип 1916-жылдағы көтерілиске, 1917-жыл февральдағы революциялық ұақыяларға сабақлас, қарақалпақ, қазақ, түркмен халықларының ең жарлы қатламларының қатнасыуын көрсетиуге болады. Бул дәуирдеги революциялық қозғалыслар халықтың санасына үлкен тәсир жасады. Класслық гүрес майданында Хорезм оазисинде жасаушы халықлардың интернационаллық дослығы пайда болды хәм бсқкемлене баслады.

Уллы Октябрь социалистлик революцияның жеңиси Хорезм хәм Қарақалпақстан халықларының тәғдиринде түп дәрегинен үлкен өзгеристи пайда етти. Әмиүдәрья бөлиминде Совет ҳүкмети Хорезм оазисиниң басқа районларына қарағанда ерте пайда болды. Сонлықтан оны душпанлардан қорғау барлық оазистеги мийнеткешлердиң ең әҳмийетли иси болып қалды. Хорезм оазиси халықларының көпәсирлик дослық тамырлары социалистлик қурылыс жылларында және де беккемленди. Бул дослық Хорезм менен Қарақалпақстанның экономикалық хәм мәдениат жағынан раўажланыуының ең қүдиретли факторы болып қалды. Хорезм хәм Қарақалпақстан мийнеткешлериниң қатнасыуы менен қуралған Чаржоу—Қоңырау темир жол магистралы, Бухара—Урал газопроводы, Тахнаташ ГРЭС и, «Дослық коллекторы», тағы да көп ғана ирригациялық қурылыслар буның жайнаған мысалы болады. Қарақалпақстанда пахташылықты раўажландыруда Хорезм пахтакешлериниң хәр тәреплеме туўысқанлық жәрдемін айрықша атап өтсе болады. Пахташылықта бир неше әсирлик тәжирийбеси бар, пахтадан мол зүрәт алыу менен пүткил дуньяға даңқын жайған Хорезм пахтакешлери қарақалпақ пахтакешлери менен туўысқанларша бай тәжирийбелерин бөлисиуи бир неше ондаған жыллардан бери ең жақсы традицияға айналған.

Хорезм хәм Қарақалпақстан мийнеткешлериниң халық хожалығы тараўындағы туўысқанлық байланыс-

лары Коммунистлик партия баслаған бизиң жаңа социалистлик заманымыздың руўхы менен суўғарылған. Еки үлкениң бир-бирине жүреги де, есиги де ашық. Әсиресе, биз буны совет дәуириндеги әдебиат, искусство улайыма мәдениат тараўындағы байланысларда да байқаймыз. Бабаларымыздың ең жақсы традицияларын даўам етиу менен бизиң шайырларымыз совет дәуиринде халықларымыздың дослығын, еллеримиздиң туўысқанлығын үлкен көтериңкилик пенен жырлады. Аяпберген өзиниң 1925-жылы жазған «Бола баслады» қосығында Октябрь берген жаңалықларды мақтанш етип көрсетиу менен «бизиң Хорезм» деп, Хорезмди туўған елат, ұатан сыпатында қәдирлеу менен қосық қатарларына ендиреди, ондағы совет заманындағы өзгерисерге, өзбек, қарақалпақ, қазақ, түркмен халықларының дослығына қуўаныш сезимин билдиреди.¹

Аббаз шайыр өзиниң «Хорезм» қосығында хорезмдилер менен қарақалпақлардың татыулығы, қуда-қарындаслығы, бир-бирине дос екенлиги, Хорезм елиниң төзалығы, мийнет сүйгиш халқы, «ақ алтын» мөканы екенлиги туўралы айтып, бузылмас дослықты «жыллар өтсе де үзилмейтуғын мийир жиби, бирге соғатуғын жүрекке» теңейди. Садық шайыр «Хорезмли пахтакеш досларға» атлы қосығында Хорезм мийнеткешлериниң мол табысларына қуўаныш сезимин билдириу менен оларға шын кеўилден өзиниң туўысқанлық қармасынын айтады. Шайырдың ой сезиминде, сулыу поэзиясында досларға болған жағымталлы бир туўысқанлық белгилер көринеди. Ол Хорезмди «Жерлесимиз, қоңсымыз, сырласымыз, достымыз, абырой шерик жұртымыз»—деп келтиреді.² Хорезм ҳаққында жазылған қосықлардың ишинде мазмуны, көркемлиги, идеясы жағынан сулыу шыққан дәретпелердиң биреуи—Ибрайым Юсуповтың «Хорезмли туўысқанларға» қосығы. Бул шығармада халқымыздың тарийхының ең әҳмийетли деталлары орын алыу менен, дослықтың сөнбейтуғын шырақлары, үзилмейтуғын тарлары ҳаққында пикир жүритиледи. Хорезм ҳаққында Ж. Аймурзаевтың, Т. Жумамуратовтың, Ж. Сейтназаровтың,

¹ Аяпберген, Шығармалары, Нөкис, 1960, 31—32-бетлер.

² Садық Нурымбетов, Шығармалары, 1 том, Нөкис, 1960, 322-бет.

Т. Сейтжановтың, Г. Есемуратовтың күтә бақалы, көркем дәретпелери бар.

Сондай-ақ хорезмши шайырлардың творчествосында да Қарақалпақстан, дослық қаққында көп ғана шығармаларды ушыратамыз. Сафо Муғаныйдың, Қурбан Исмайыловтың, Қолендер Қурбановтың қосықтары дослық, бауырманлық сезимлери менен толы болып, Қарақалпақстан мийнеткешлери арасында айтылып жүрсе, Эгам Рахим «Қарақалпақ досларға» қосығында Қарақалпақстан хәм Хорезм халықларының дослығын ең жақсы ой, тилек, теңеулер менен сүўретлейди. Шайыр өзиниң шығармасында туўысқан еллерди «бир ананың еки перзенти, бир жайлаў, бир отаў, бир дәстурхан» ийеси сыпатында көрсетеди. Қуўанышқа да жеңиске де, абырой-атаққа да, хәтте ызаға да ортақпыз деген ойларды береді. Шайырдың бизиң дослығымыздың күшин Әмиўге теңеуи, барлық жеңислерде еки туўысқан халықтың «таңды қутлықлап сағар турыўы» оқыўшыда айрықша бир тәсир қалдырады. Соның менен Хорезм шайырлары Досжан Матжановтың, Эркин Самандаровтың, Рахим Бекниязовтың, Рузидат Атаевтың т. б. шығармаларында халықларымыздың дослығы қаққында ең жақсы ойлар хәм тилеклер орын алған.

1967-жылы «Қарақалпақстан» баспасы арқалы биринши ирет өзбек тилинде басып шығарылған «Қўшсаҳил қушиқлары» («Еки жағаның қосықлары») атлы топламға Хорезм хәм қарақалпақ шайырларының ең жақсы шығармалары киргизилген. Топламда поэзиямыздың ақсақалларынан баслап ең жас қәлемкешлерге шекем өзлериниң жүрек төри сөзлерин ортаға қойған. Мениңше, бул топламның баҳасын хәр тәреплеме айтыў мүмкин. Бирақ та бәринен де бурын бул топлам Әмиў бойында жасаўшы еки туўысқан халықтың дослық белгиси сыпатында көринеди. Дослық Уатан, туўған жердиң кел бети, байлығы, адамлары, жаслық келешек қаққында тойлары топламның тийкаргы тематикасын қурайды, Булардың хәмесинде де еки елдиң шайырларының бирге соққан жүреклеринен шыққан терең ойлы шарықлаған поэзиясын көремиз.

Қарақалпақ искусствосы менен Хорезм искусствосы арасындағы байланыс совет дәуиринде бай фактлерге ийе. 1923-жыллары биринши Хорезм мусулман труппасы «Сәйёр»диң Төрткүлге келиуи, Хамзаның пьеса-

ларын көрсетиуи, Жапақ бақсының Хорезмде, Камилжанның Қарақалпақстанда, Айымхан, Султанпашалардың үлкемиздиң хәмме жеринде тыңланыуы, олардың творчестволық байланыслары туўысқан халықлардың искусствосының раўажланыуында үлкен роль ойнады.

Халықларымыздың дослығы, туўысқанлығы күн санап өсиуде. 1967-жылдың декабрь айында өткерилген Хорезмдеги Қарақалпақстан мәдениятының күнлери буның айқын дәлили болады. Өткерилген мәдениет күнлери әйем заманнан киятырған туўысқанлық байланысты жоқары дәрежеге көтерип, халықларымыздың совет заманында жетискен әдебиет хәм искусство тараўындағы көрилмеген, таўдай табысларын және бир рет хайран қаларлық етип демонстрациялады.

Мәдениет күнлери республикамыздың партия—совет басшыларының, белгили жазыўшылардың, талантлы искусство ғайраткерлериниң қатнасыуы менен өтті. Бизиң әдебиятымыз бенен искусствомыз өзиниң гүллеп раўажланыу дәрежесин менен досларымызды хайран қалдырғанына бизлердиң хәммеиз шын кеўилдез разы болдық. Мәдениет күниниң қатнасыўшылары Хорезмниң барлық районында болды. Қайерде ушырасыў болмасын, хәтте жолларда да, бизлер мәдениет күниниң қатнасыўшылары, Хорезм халқының ашық дәстурханьын, кең пейиллигин, ойын, сазлар менен күтип алыуын, шын мәнисиндеги миймандослығын көрдик. Бизлер әдебиет—искусствомыз бенен Хорезмди қайыл қылсақ, хайран қалдырсақ, бизлерди хайран қалдырған нәрсе—бул Хорезмниң экономика, халық хожалығы тараўындағы күш-күдиретиниң басымлығы. Қолхозлардағы мәдениет сарайлары, естелик орынлар бизлерге айрықша тәсир қалдырды. Бизлердиң қуўанатуғынымыз хәр бир минут дослықты беккемлеўге, оны ардақлаўға бағышланды. Хәр бир ушырасыў дослық, туўысқанлық сезимлери менен толы болды. Маған айрықша тәсир жасаған ушырасыўлардың бири—бул Хийўадағы Әжинияздың оқыған Шерғазыхан хәм Қутлымурат инақ медреселериндеги ушырасыў болды. Қутлымурат инақ медресесиниң кирер алдынан дий-уалға ақ мрамордан Әжинияздың Хийўада оқығанлығы қаққында мемориаль тахтаның қойылыуы, Хийўаның

бир көшесинин Әжинияз аты менен аталыуы қатна-
қанлардың хэммесинин ойын толқтып жибреди. Қара-
қалпақ, әдебияты хэм искусствосының Хорезмде болы-
уы бизиң халықларымыздың мәдениатының байрамы
болды, буны биз олардың әйем заманнан киятырған
тууысқанлығын, дослығын беккемлеудин хэм рауаж-
ландыруудың партиямыз хэм хукиметимиз тәрәпинен
исленген үлкен аталық ғамхорлығы деп билемиз.

1968-жылдың март айында Қарақалпақстанда Хо-
резм областының мәдениат күнлери болып өтти. Озал-
дан белгилі хэм тууысқан Хорезм әдебияты хэм ис-
куствосы Қарақалпақстанның халқының ең азиз мий-
маны болды. Республика газеталары еки тууысқан ха-
лықтың дослығы хэм тууысқанлығы жөнинде кеңнен
баян етти. Хорезмликлер республиканың қай жеринде
болмасын оларды ашық дәстурхан, жыллы жүзлилик
пенен ең әзиз дос сыпатында күтип алды, Хорезмлик-
лердин бай хэм раңбәрең искусствосын қууаныш пе-
нен шын жүректен күтип алып үлкен ырзашылық сези-
мин билдирди. Қарақалпақстанда өткен мәдени
күнлерге Эгам Рахим басшылығында бир қанша
Хорезм жазыушылары қатнасты. Усы мәдени күнлер
хүрметине «Әмиўдәрәя» журналы Хорезм жазыушыла-
рының қосықлары менен гүррицлерин дағазалады.

Усы мерекеге байланысly «Қарақалпақстан» бас-
пасы Хорезм хэм Қарақалпақстан шайырларының шы-
ғармалары кирген. «Сәлем Хорезм» атлы топлам басып
шығарды. Бул топламның ең жақсы шығармалары Хо-
резм хэм Қарақалпақстан халықларының беккем хэм
бузылмас әзелден киятырған дослық хэм тууысқанлы-
ғын жырлайды.

Қарақалпақстанда өткерилген Хорезм мәдениатының
күнлери халықларымыздың партия жетилистирген бу-
зылмас дослығының айқын көриниси болды, әдебиат
пенен искусство халықларды жақынластыратуғын, ту-
уысқанға айландыратуғын ең күшли құрал екенлигин
дәлиледи.

АЛИШЕР НАУАЙЫ ХЭМ ҚАРАҚАЛПАҚ ӘДЕБИЯТЫ

Алишер Науайы тюрк халықларының әдебиятына
ғана емес, ал басқа да шығыс халықларының әдеби-

ятларына үлкен тәсир жасады хэм ол халықлардың
әдебиатларының рауажланыуында белгилі дәрежеде
үлес қосты. Науайының шығыс халықларының әдебий
процессиндеги роли хәр бир халықтың мәдени ра-
уажланыу жағдайларына хэм жасау шараятларына
байланысly хәр қыйлы болыуы заңлы қубылыс. Деген
менен Орта Азия территориясында жасаушы халықлар-
дың әдебиат тарийхында Науайының орны айрықша
бақаланыуы тийис. Науайының творчествосы бул ха-
лықлар арасына кеңнен таралғанлығы жағынан да,
устазлық характерге ийе болғанлығында да айрықша
көзге түседі. Науайының Орта Азия халықларының
әдебиатларына тәсири 500 жылдан аслам дәуирди өз
ишине алады. Бул дәуир ишинде басқа да Шығыс ха-
лықлары әдебиатларының ири классиклериниң шы-
ғармалары менен бирге Науайының творчествосы өзбек,
қазақ, қарақалпақ, түркмен т. б. халықлардың рухый
мәдениатына қалай болса солай сиңисип кетти. Соң-
лықтан Науайы шығармаларының, улыўма Науайы
творчествосының тууысқан халықлар әдебиатларына
тәсирин қандай да бир конкрет мысаллар менен ғана
көрсетиу жеткиликсиз, ал бул тәсир кең мәниде сол
тууысқан халықлар әдебиатларының қаны менен жа-
нына араласып кеткен қубылыс деп қарау анагурлым
хақыйқатлыққа тууы келеди. Науайы шығармалары,
оның шайырлық даналығы, шеберлиги усы уақытқа
шекем үйренилип те, бақаланып та болған жоқ. Оның
тууылғанына 525 жылдан асса да, шайырдың өлмей-
туғын шығармалары мәңги жас, мәңги гөззал болып
көришеди. Науайы дүнья әдебиятында күтә сийрек ушы-
расатуғын ири сөз шеберлериниң биреуи. Оның орта
әсирдин ең қыйын, турпайы бир дәуирлеринде айтқан
жоқары адамгершилик хаққындағы пикирлери бүгинги
күнниң практикасында да өз күшин жойытқан жоқ.
Өткен дәуирдеги хэм хәзирги қарақалпақ әдебиятында
уллы ойшылдың пикирине нәзер аударуу хэм оннан
үйрениу қарақалпақ әдебиятының традициялық жолы-
на айналған.

Революцияға шекемги қарақалпақ әдебияты, оның
ең үлкен ўәкиллерин Күнхожа, Әжинияз, Бердақ, Өтеш,
Омарлар Науайыны өзиниң устазы деп есаплаған хэм
оннан көп нәрсени үйренгенлиги хаққында өз шығар-
маларында ашықтан-ашық келтиреді.

XIX ғасырдағы қарақалпақ әдебиатының ири үәкилеринен бири саналған Күнхожаның көп ғана қосықларында заман уақыялары хәм адамлар ҳаққында ойлар, әдиллик хәм зулымлық тууралы пикирлер Наўайы сөзлери менен сабақлас болып келеди. Мысалы, ол «Күн қайда» қосығында заманға наразылығын билдирсе, «Ел менен» қосығында бул пикирди турмыс ҳаққыйқатлығы менен байланыстырып, «халқынды сораса зулым патшалар, қассап яңлы күни кешер зар билен. Адамға қаст етип мийрими келмес, ким жаман, ким яқшы парқыны билмес»¹—десе, Наўайы бир неше заманлардан бурын өзиниң «Махбубул—Кулуб»—(Кеўиллер сүйгени») китабында залым патшалар ҳаққында айтып, «Шын сөз айтқанлар жаны қөтерде, жақсылыққа шақырғанлар өлим қәўпинде, ҳақыйқат оның қасында бийқуда, оның көз алдында ақыллы ақмақ болып көринеди»²—деп келтирген еди. Еки шайырдың да шығармаларында мийримсиз бай, бий, ханлар, әдилсиз әмелдарлар, қазылар ҳаққында көп ғана уасалықларды көриўге болады.

Наўайы хәм қарақалпақ әдебиаты ҳаққындағы гей-пара пикирлерге тийкарлана отырып, Күнхожа творчествосын изертлеп Б. Исмайллов Күнхожаның Наўайыдан үйренгенлигине хәм оны устаз тутқанына гүман билдирмейди хәм олардың пикирин қоллайды.³

Жазба әдебиаттың үлкен традицияларын өзінде шебер менгере билген Әжинияз көп санлы лирикалық қосықларында Шығыс әдебиатының, әсиресе Наўайы стилиниң элементлерине айрықша нәзер аўдарады. Мухаббат темасы арқалы дүнья сырларын, адам характерлерин ашыў Наўайыға характерли болғанындай Әжинияз да өзиниң мухаббатқа арналған лирикаларында адамның ишки дүньясы ҳаққында, гөззаллық ҳаққында пикирлер жүргизеди хәм сулыўлықты үлкен мақтанышпенен ардақлайды. Оның «Сәўдигим», «Бийбигүл», «Гөззаллар», «Неге келмеди», «Келип кет», «Бир жанан», «Ярым бар», «Хәр кимсениң яры болса», «Йол болсын», «Түсер», «Бармекен», қусаған лирикалық қосықлары

буның айқын дәлийли болады. Әжинияз мухаббатты, өмирди сүйиў, өмир гөззаллығына қумарлана қараў тенденциясынан сүүретлейди. Мухаббатты жырлау хәм оған садық болыў Шығыс поэзиясының спецификалық өзгешеликлерин қурайды, усы мотив арқалы адамның жүрек тарларын шертиў, дүньяның барлық қысыўметлерин астар—тысына шекем ашып көрсетиў Абдирахман Жами, Хожа Хафиз Ширазий, Алишер Наўайыдан қалған жол. Фархад-Шийринлар, Ләйли—Мәжнүнлерде сол дәўирдеги адамлардың жүректери соғады. Әжинияз басқа қарақалпақ шайырларына қарағанда Шығыс поэзиясының дәстүрлерин кең хәм теренирек ендирди. Ол мухаббатты адам тәғдириниң хәм жәмийет тәғдириниң көриниси сыпатында жеке туйғылар арқалы бере билди.

Әжинияз поэзиясы тийкарынан халық поэзиясы традицияларына сүйенилип дөретилген. Деген менен оның творчествосында өз дөретпелерин жазба әдебиат масштабында индивидуалластырыў басқа шайырлар менен салыстырғанда анағурлым жоқары турады. Ол XIX ғасырдың әдебиатында жазба әдебий тилдиң қәлиплесуинде шешиўши орын ийелейди хәм қарақалпақ жазба әдебий тилиниң ҳайран қаларлық үлгилерин берди. Әжинияздың XIX ғасырда Хийўадағы Шерғазы хан медресесинде оқып, жоқары билим алыўы, Шығыс поэзиясының алыптары Наўайы, Физулиниң, Фердаўсиниң, Шеразийдиниң, Саадидиниң, Бедилдиниң, Мунистин, Агахийдиниң т. б. шығармалары менен жақыннан таныс болыўы усы дәўирдеги қарақалпақ әдебий тилинде үлкен бурылыс ислеўге мүмкиншилик берди. Н. Дәўқараевтың дурыс көрсеткениндей Әжинияз қарақалпақ поэзиясына өзбек поэзиясынан тәсирленип, қосықтың жаңа формаларын киргизди. Ол бириншилерден болып қарақалпақ поэзиясында 15 буўынлы, 5 қатарлы қосықларды дөретти. Мысалы, «Шықты жан», «Бу сәхәр», «Ай әлип», қосықларын жазады.¹

Мухаббат темасының Шығыс поэзиясына кең тарап сиңгенлиги хәм оның кең мәнилилиги Наўайы

¹ Күнхожа. Қосықлар, Нөкис, 1960, 92-бет.

² Алишер Наўайы, Тошкент, 1966, 13 том, 185-бет.

³ Б. Исмайллов Күнхожаның өмири хәм творчествосы. «Нөкис», 1961, 128—119-бетлер.

¹ Алишер Наўайы. асарлар. Тошкент, 1966, 13—том, 208-бет.

¹ Н. Давкараев. Очерки по истории дореволюционной каракалпакской литературы. Ташкент, 1959, 170—бет.

сөзи менен «Муҳаббат парлақ жұлдыз, адамгершилик көздің нуры хәм раўшаны оннан, таўланыўшы гәў-хар, инсанның тажының безеўи хәм баҳасы да оннан, нур шашқан қуяш, ал қайғылы естеликлер тикензары оннан шәмензарға айналады, балқып турған айдай, қараңғы кеўилде түң ақшамы оннан жарық алады»¹—деген сөзлерге тийкарланса керек.

Шыныс поэзиясына характерли балған өзгешеликтин биреўи лирикалық планда дидактикалық мотивдеги қосықлардың жийи ушырасыўы. Ақыл-нәсийхат беретүғын қосықлар Шығыстың поэзиясында үлкен орын ийелейди. Наўайы, Мақтымқұлы қусаған Шығыс поэзиясының гигантлары традициясын даўам етип Әжинияз қарақалпақ әдебиятында бул типтеги қосықлардың ең жақсы үлгилерин берди. Мысалы, оның «Айрылса» «Болмаса» «Болмағанша», «Жақсы», «Керек», «Боларма», қосықлары усы планда жазылған. Ақыл-нәсийхат қосықларында қысқа сөз арқалы көп мәнили пикирлер аңлатылады хәм бул қосықларда шын сөзлилик айтылған ойдың тийкарын қурап турады. Наўайы шын сөзлилик ҳаққында; «Шын сөз итибарлы, яқшы сөз қысқа болады. Көп сөйлеўши—зериктириўши, қайталап сөйлей беретүғын—ақылдан азған. Айып излеўши—айыплы, биреўдің айыбын айтыўшы—биреўге жаманлық қылыўшы, туўрылық пенен қараўшы таза нәзерли кисилердің жақсы жағын көриўши—туўры нәзерли, кимнің мийинде иллет болса, оның сөзинде де байланыс жоқ. Мий саў болса гәп—сөз хәм жағымлы, хәм қәтесиз болады. Сөзи есапсыз өзи басқарыўсыз. Сөзинде пәришанлық—өзинде пушайманлық. Сөз егер гөззаллық безеўи менен безелмеген болса оған шынлық безеўиниң өзи де жетеди.

Шын сөз хәр қандай дәмдебеден аўлақ, сөйлеўшиге гәпиниң әпиўайылығынан өкиниш жоқ. Гүл ушын жыртық кийимнен қандай зыян, инжи ушын келисиги келмеген сәдептен қандай нуқсан»¹—деген еди. Ал Әжинияздың ақыл-нәсийхат қосықларында шын сөз ҳақыйқат көркем сүўретлеў менен бериледи.

Қарақалпақ әдебиятының уллы классиги Бердақтың творчествосына нәзер аўдарғанда ол Наўайыны устаз

сыпатында танығанлығы хәм оннан көп нәрселерди үйренгенлиги көринеди. Бердақ «Излер едим» қосығында бул ҳаққында көтериңкилик пенен айтқан еди;

Шар китаптан тура қаштым,
Наўайыдан саўат аштым,
Физулыдан дүрлер шаштым,
Дилўарларды излер едим.¹

Бердақтың лирикаларындағы жоқары адамгершилик ҳаққындағы ойлар, елге хызмет етиўди биринши орынға қойыўшылық, әдил хәм зулым патшалар, әмелдарлар, қазылар, молла, ийшанлар, шайырлар, дийханлар, ҳаяллар, қанаат, сабырлық, әдеп—икрам, ашықлық, сақыйлық, жақсылық, мийрубет, опа кишпейиллик т. б. қәсийетлер ҳаққында айтылған пикирлердин барлығы да Наўайының «Мақбубул—қулуб», «Муншаат», «Вахфия» ларындағы ойлар менен байланысып, олардың оригинал поэтикалық көриниси сыпатында бериледи. Еки шайырда да адам хәм оның ең жақсы қәсийетлери туўралы жазылған көркем қатарларда көплеген үлеслик ушырап отырады. Мысалы, Наўайы өзиниң «Хәмса»сында «Адами әрсапг демагил одами оники, йуқ халық ғамидин ғами»² десе, Бердақ өзиниң «Халық ушын» шығармасында «Жигит болсаң арыслайдай туўылған, хызмет сткил удайына халық ушын», «Мәрт жигитлер халық исине тақ турар»³—деп келтиреди. Бердақ лирикасындағы көп ғана тематикалық, идеялық усаслықлар да Бердақтың Наўайыдан көп нәрсени үйренгенлигинен дәрек береді. Күнхожа да, Әжинияз да, Бердақ та Наўайыдан үйренгенде ҳақыйқатлықты сүўретлеўдин усылларын, поэтикалық традицияны конкрет халық турмысы менен байланыстырып, оны сол халықтың турмысының спецификалық өзгешеликлерине тийкарланып, өзлеринше жаңа жол, жаңа усыл менен бериўге ҳәрекетленеди. Наўайы олар ушын мектеплик роль атқарды. Олар XIX әсирдин тарийхий — жәмийетлик жағдайында жасап турып, усы дәўир туўдырған, бурын мәлим болмаған гейпара сораўларға жуўап излей баслады.

¹ Бердақ. Таңламалы шығармалары. Нөкис, 1956, 5-бет.

² Алишер Наўайы Хәмса, Ұздавнашр, 1947, 58-бет.

³ Бердақ, сонда 5-7 бетлер.

¹ Алишер Навоий, асарлар, Тошкент, 1966. 13—том. 226-бет.

Әсіресе Бердақтың көп ғана лирикалық қосықтары менен бірге оның дәстанлары XIX әсирдегі Орта Азияда жасаушы көп ғана халықтар үшін олардың тәғдірінде үлкен әхмийетке, үлкен прогрессив идеяларды көтерді. Халық азаттық күреслерінің тәрәпинде болыу, зулым патшаларға күрес идеясы Науайы идеяларының дауамы болып, жаңа заманда Бердақ тәрәпинен жаңаша қойылды. Дәуір қақыйқатлығын сүүретлеу жағынан турмыс талабын көрсетиу жағынан Бердақ шығармалары үлкен роль ойнады. Бердақ дәстанларында сюжет қурыу, образ, дәрәтиу, ески халық әпсаналарын көркем шығармаға пайдалануу усылы оның Науайыдан көп нәрселерди үйренгенлигин хәм оның «Науайыдан сауат аштым» сөзиниң мәнисин ашып береді. Бердақ творчествосын изертлеуши И. Т. Сагитов «Науайы, Физули, Мақтымқулы қусаған тууысқан еллердиң белгили классик шайырларынан үлги алыуы—Бердақтың жас уақтынан-ақ дурыс бағдар алғанының хәм шығыс еллер мәдениатының ең алдыңғы қатардағы прогрессив элементлерине умтылғанын көрсетеди»¹—деп жазады. Қақыйқатында Бердақ өз творчествосы арқалы әдебиатлар тууысқанлығының ең қыйын заманда да үлкен тәрәпдары болды, бир әдебиаттың екінши әдебиаттан үйрениуи өз-ара байланысы нәтийжесинде әдебиатлардың рауажланатуғынын дәлийледи.

Күнхожа, Әжинияз, Бердақ традицияларын қарақалпақ әдебиатында дауам еткен Өтеш те өз шығармаларында Алишер Науайы дәстанларының геройларын келтиреді.² Солай етип, көп ғана фактлер хәм илимий байқаулар, Н. Дәуқараев айтқандай «Қарақалпақ әдебиатының классиклери де шығармаларында халық ғамын ойлаған, әдалатлық, теңлик, қақыйқатлық, ерк излеген адамлардың образын уллы Алишердиң, Фархад, Шийрин, Ләйли, Мәжнүнлериниң образларына теңгерген, оннан үйренген хәм үлги алғанлығы мәлим»³—деген пикирди айқын тастыйықлайды. Дуры-

¹ И. Т. Сагитов. Бердақтың творчествосы, Нөкис, 1958, 189—бет.

² Өтеш Алшынбай улы, Таңламалы шығармалары, Нөкис, 1962—55-б.

³ Алишер Науайы, «Фархад хәм Шийрин», Төрткүл, 1941, 13—бет.

сында да Науайы традициялары революциядан бурынғы қарақалпақ әдебиатына, оның өсиу, өркенлеу процессинде әдеуір тәсир жасағанын сол дәуірдегі қарақалпақ шайырлары өзлери нұсқап көрсеткен еди.

Науайы шығармалары Октябрь социалистлик революциясынан бурын қарақалпақтар арасына ески мектеп, медреслер арқалы, сауатлы адамлар, қыссахан, шайырлар тәрәпинен таралған хәм оқылатуғын болған. Науайының шығармалары литографиялық баспаларда, көширме-қолжазбаларда ел арасына тарқалады. Науайы шығармаларының ески қолжазбалары, баспалары хәзирге шекем халық арасында ушырасады. Олардың гейпаралары ӨзССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалы китапханасының қолжазбалар фондында да бар.

Октябрь социалистлик революциясынан кейин елимиздиң тарийхындағы сиясий, жәмийетлик, мәдений өзгерислер нәтийжесинде әдебий мийрасларға марксистлик-ленинлик көз қарасқа байланыслы Науайының творчествосын үйрениу мәселеси пүткиллей жаңа басқышқа көтерилди. Науайының шығармалары жыйналып, бир неше тиллерде басылады, сахналастырылады, ол тууралы үлкен изертлеу жумыслары басланады. Науайының атының мәңгилестирилиуи үшін мәмлекетимиз тәрәпинен үлкен-үлкен илажлар исленеди.

Совет Қарақалпақстанында Науайының творчествосын пропагандалау ислери де хәр қыйлы жоллар менен жүргизиле басылады. 1937-жылы Науайының «Ләйли хәм Мәжнүн» дәстаны тийкарында жазылған (либреттосы Шарап Хуршидтики, музыкасы Талыпжан Садықовтики) «Ләйли хәм Мәжнүн» операсын қарақалпақ театры қояды. «Қызыл Қарақалпақстан» газетасының 1937-жылы 6-сентябрьдегі санында газета өзиниң еки бетин толтырып, усы сценалық шығармаға арнайды. Газетаның усы санында «Көркем өнерди буннан да артық көркейтейик» деген редакциялық мақала, Ләйли хәм Мәжнүн ролинде ойнаған артистлердиң мақалалары басылған. Театрдың режиссеры Қабулов Зухурдың «Ләйли хәм Мәжнүн» ды қарақалпақ халқына қалай көрсеттик» деген статьясы баспа сөзде дағазаланады.¹

¹ «Қызыл Қарақалпақстан» газетасы, 1937-жыл, 8—сентябрь.

Ўзбек ҳам қарақалпақ әдебиятының әйіем заманнан киятырған әдебий байланысында жаңа дәуір басланады. Шаихзада «Ўзбек халық поэзиясы» деген мақаласында еки әдебиат ортасында жақыннан жолдаслық байланысты күшейтүү, өзбек классик әдебиятын қарақалпақларға кеңнен таныстыру, қарақалпақ халқының бай фольклор ғезийнесин өзбек поэзиясына жақынластыру, ортада турған әдебий проблемаларды бирлескен күшлер менен шешиүү хэм еки әдебиаттың ең жақсы үлгилерин бир-бириниң тиллерине аудару, мәселелерин қозғайды».¹ Әдебий байланысты жанландыру мәселеси Наўайының 500 жыллық мерекесин өткерүүге байланысly қызғын қолға алынады.

Қарақалпақстанда Наўайының бул юбилейин өткерүүге арнаўлы комиссия дузиледи. Солардың ишинде Мырзағалий Дәрибаев, Жолмурза Аймурзаев, Садық шайыр, Аббаз шайыр, Қазақбай шайыр, Н. Дәўқараев, К. Айымбетовлар болады. Комиссия юбилейге таярлық жумысларын жүргизеди. Наўайының шығармаларының мийнеткешлер арасында пропагандалау исин қолға алады. Мерекеге таярлық күнлериниң басланған уақытында жазған А. Бегимов өзиниң «Уллы өзбек халқының уллы шайыры» мақаласында «Наўайы қарақалпақ халқының да шайыры»² деген пикирди жазады. Газеталар Наўайы творчествосына байланысly материалларды дағазалай баслайды. 1940-жылдың октябрь, ноябрь айларында баспа сөзде «Фархад хэм Шийрин» Мырзағалий Дәрибаевтың аудармасында, «Фархадтың ышқы мектебинде муҳаббат китабын оқыған хэм жигитлик машқыларын үйренгени ҳаққында»³ Наўайының «Фархад хэм Шийринин» Фархадтың Ахраман дәўди өлтиргени ҳаққында хэм оның сарайынан Сулайман жүзигин тапқаны ҳаққында,⁴ Артық Шамуратовтың аудармалары хэм Н. Жапақовтың «Фархад хэм Шийрин» ҳаққында статьясы дағазаланған. Н. Жапақов Наўайының 500 жыллық юбилей күнине жазған «Ўзбек халқының уллы шайыры»⁵ мақаласында Наўайының

¹ Сонда, 1938—жыл, 8-апрель.

² Сонда, 1940-жыл, 15-апрель.

³ «Қызыл Қарақалпақстан» газетасы, 1940, 20-октябрь.

⁴ Сонда, 1940, 12-ноябрь.

⁵ Сонда, 1940, 27-ноябрь.

өмирине хэм творчествосына тоқтап, қарақалпақ шайырлары Күнхожа, Әжинияз, Бердақ хэм басқаларға оның тәсири ҳаққында жазады хэм Наўайының қарақалпақ тилине аударылған шығармаларын көрсетеди. 1939-жыл Төрткүлде Наўайының өмири хэм гейпара қосықларын өз ишине алған қарақалпақ тилинде биринши китапша басылды. Урыс апатына байланысly Наўайының 500 жыллық мерекеси белгиленбей қалады. 1941-жылы Төрткүлде М. Дәрибаев, Ж. Аймурзаев, Н. Жапақов, Артық Шамуратов, Р. Мәжитов, Қ. Жуманиязов аудармасында Н. Дәўқараевтың алғы сөзи менен Наўайының «Фархад хэм Шийрин» дәстаны биринши ирет қарақалпақ тилинде жарыққа шығады. Аударманың бираз кемшилигине қарамастан 40-жылларда Наўайының «Фархад хэм Шийрин»ны қарақалпақ тилине аударылып, өз алдына китап болып шығуы халқымыздың мәдениет турмысындағы үлкен уақыя болды, уллы шайырдың мерекесине хұрмет белгиси сыпатында көринди. Сондай-ақ қарақалпақ тилине сол уақытлары Наўайының «Ләйли хэм Мәжнүн» хэм «Чардеван» шығармаларының аударылып атырғаны жөнинде баспа сөзде хабарлар басылды.¹ Уллы Уатандарлық урыс тамам болғаннан кейин үш жылдан сон 1948-жылы Наўайының юбилейин белгилеу қойылды. 1948-жылы 2-апрельдеги санында «Қызыл Қарақалпақстан» газетасы Наўайының 500 жыллық мерекесин өткерүү ҳаққында илажлар жөнинде жазса, 14-апрельдеги санында газета әдебий бет берип, «Уллы рухыңа шад боп йошамыз» деген рубрика астында С. Акбарийдин «Хақыят», С. Хожаниязовтың «Халық пенен жасайды», Б. Қайыпназаровтың «Жыр арнасы», С. Дүйсенғалиевтиң «Мәңги сүйип оқыймыз», Ж. Сейитназаровтың «Устазым» қосықлары басылған. 1948-жылдың 15-майында Наўайының 500 жыллық юбилейине байланысly «Қызыл Қарақалпақстан» газетасы бир неше бет қосып материаллар жәриялады. «Ўзбек халқының уллы шайыры» деген редакциялық статьясында «Хәр бир совет адамына Пушкин, Толстой, Низамий, Шевченко хэм басқа да данышпан шайырлар қандай қәдирли болса, Наўайы да сондай қәдирли»—деген сөзлер келтирил-

¹ «Қызыл Қарақалпақстан» газетасы, 1941, 7-февраль.

ген. Наўайы шығармаларының интернациональлық белгілеріне тоқтап, дослықты сөз етіу Фархад (өзбек), Шийрин (армянка), Шапур (иранлы), Сократ (грек) мысалында көрсетеді. Статъяда Наўайының өмирі хәм творчествосына кен анализ жасалады.¹ Газетаның екінші бетінде Алишер Наўайының шығармаларының қарақалпақ тилине аударылуы мәселелери сөз етилип, 1941-жылы «Фархад хәм Шийриннан» басқада өз алдына кітапша болып сайланды қосықлары, «Чар деванның» басылғаны хәққында сөз етиледі.² Сондай-ақ 1949-жылы Уллы шайырдың юбилейине арнап Қарақалпақстан жазыушылар Союзы «Сыйлық» атлы топламды жарыққа шығарды. Топлам Н. Дәуқараевтың кирис сөзи арқалы ашылып, онда Н. Жапақовтың хәм Ж. Аймурзаевтың «Шайыр сөзи», Садықтың, Аббаздың Наўайыға арналған қосықлары, Б. Қайыпназаровтың аударған «Хайратул абрар» дан үзіндилер берилген. «Сыйлық» топламының бақалы кітап екенлиги туўралы баспа сөзде унамлы рецензия да жазылды.³ Шайырдың юбилейине арналған газетаның санында М. Шайхзаданың Наўайы туўралы «Хәқыйқатлықтың хәм әдилликтің жыршысы» деген үлкен статъясы, «Наўайы хәм қарақалпақ әдебияты» деген И. Т. Сағитовтың мақалалары басылған. Және газетаның сол санында «Наўайының ибратлы сөзлери» деген ат пенен оның 13 ең жақсы афоризмлери (танбих) басылып, олар «Егер сен адам болатуғын болсаң, адамлардың қайғысы ушын қайғырмаған адамды адам деме» деген сөзлерден басланады. Газетаның үшінші бетінде «Чар деваннан» үзінди, «Фархадтың Шийрин менен арна бойында зауықта болғаны хәққында», «Хайратул абрардан» үзіндилер басылған.⁴ Наўайының 500 жыллық юбилейине арналған мереке қарақалпақ халқының да үлкен байрамы сыпатында өткериледи. Шайырдың өлмейтуғын шығармалары халық арасына жаңа нәфес пенен тарады. Қарақалпақ шайыршылығының жаңа йош, жаңа музасына Наўайы поэзиясы күш хәм қууат қосты.

¹ «Қызыл Қарақалпақстан» газетасы, 1948. 15-май

² Сонда,

³ Сонда, 1948. 25-июль.

⁴ «Қызыл Қарақалпақстан» газетасы, 1948. 15-май.

Халық шайыры Аяпберген Муўсаев Наўайыдан көп ибратларды алған хәм ол қосықларында Наўайы шығармаларының геройларын өз дөретпелерінде үлкен мақтаныш пенен еске түсирип отырады. Аббаз Дабылов 1941-жылы жазған «Наўайы хәққында»¹ деген қосығында «Сөзінди нұсқаға алдық», «Бизлер көрдик сениң қыссаларыңды», «Жазыушылар данышпаны», «Қайтадан дүньяға келдин», «Нұсқаларда қалған Шийрин хатынды бизлер халыққа жайыушымыз» деген сөзлерінде Наўайы хәққындағы пикирин толық аңлатады хәм Наўайы менен қарақалпақ әдебияты байланысының гилтлерин қолға ұслатады. Садық шайыр «Наўайы хәққында қосық» шығармасында ески дәуірдеги сауат ашыудың қыйынлығы хәққында айта келип, советлик замандағы ағартуы ислериниң хәуижин, Наўайының халқымыздың мәдениаты тарийхындағы орнын, шайырларға устазлық ролин, халықтың Наўайыны шын кеуилден сүйетуғынын төмендеги қатарлар менен қонымлы етип бере билди;

Уллы шайыр көркем сөздің устасы,
Ләйли-Мәжнүн, Фархад-Шийрин нұсқасы,
Сизден бизге мийрас қалды Наўайы,
Қыз-жигиттің сүйип оқыр қыссасы.²

Қарақалпақ совет шайырлары өзлериниң ең жақсы қосықларын Наўайыға арнады. Жыр арнасы Наўайыны өзлериниң жақын устазы, уллы кеңесхоры деп биледи. Наўайыдан шеберликке, поэзия сырларын билиуіге умтылуы мұдамы жасайды. Оның өлмейтуғын поэзиялық шығармалары, адамларға идеал болған геройлары мәңги есте сақланады. Уллы шайырдың дөреген заманы қанша ұзақлаған сайын оның гөззал дөретпелери соншелли жақын хәм тууысқан болып қалмақта. Ең бақалысы социализм қурып атырған қахарманларды тәрбиялауда өзиниң бирнеше әсир бурын дөрелиуіне қарамастан Наўайы шығармалары совет адамларының аңына хәм санасына үлкен тәсир жасамақта. Солай

¹ Аббаз Дабылов, Шығармалары, Нөкис, 1959, том. I. 78—87-бет.

² Садық Нурымбетов, Шығармалары, Нөкис, 1960, том I. 70—71-бет.

етип, оның дәретпелери социализм исине де хызмет етпекте. Хәзирги қарақалпақ совет әдебиятының Наўайыны хұрметлеуи хәм оннан үйрениуиң өзи де Наўайы традицияларының үлкен әхмийетинен дерек береди. Қарақалпақ совет жазыушылары Наўайыдан үйрениуди мудама дауам етип келеди. Оның өмири хәм творчествосына байланыслы материаллар республикамыздың мектептеринде, жоқары оқыу орынларында системалы түрде сабақ формасында өгиледи. Наўайының тууыланына 525 жыл толыу хұрметине «Әмиўдәрья» журналы Л. Батын Наўайыға арналған «Өмир бостаны» повестин 1967—68-жыллары өз санларында толығы менен дағазалады. Шайырдың юбилейине «Қарақалпақстан» баспасы оның «Жети ықлым» (Сабан сайер) яғный Наўайының «Хамса»сының бир китабын басып шығарады. Солай етип, республика жәмийетшилиги шайырдың юбилейин өзбек хәм қарақалпақ әдебиятының өйсем заманнан киятырған традициялық байланысының байрамы сыпатында белгиледи.

Наўайы шығармалары пүткил дүнья әдебиятына қосылған алтын ғазийне. Оның хәр бир сөзи, хәр бир шығармасы узақ дәуирлерден хәзирги күнге шекем теберик болып киятыр. Наўайыға деген, Наўайы шығармаларына деген хұрмет хеш уақыт өлмейди, узақ әсрлер мәңгиге жасайды.

Қарақалпақ әдебиятшылары Наўайыны оқыйды, Наўайыдан үйренеди, оны өз устазы сыпатында таныйды, оның шығармаларын актив пропагандалайды. Буның бир мысалы претинде 1977-жылы «Қарақалпақстан» баспасы қарақалпақ тилинде басып шығарған Әлийшер Наўайының «Ғазеллер» ин көрсетиуге болады. «Ғазеллер» деп аталатуғын бул китапқа Наўайының 100 ден аслам ғазеллери, Хайратул абрар» дан үзинди хәм бир неше афоризмлери кирген. Китапты қарақалпақ тилине аударған талантлы қарақалпақ шайыры Дәулен Айтмуратов.

Қарақалпақ оқыушылары Наўайы шығармаларының бурынғы хәм соңғы нусқларында, хәзирги қарақалпақ тилине түсирилген үлгилеринде көздиң қарашығындай сақлайды, хұрмет пенен тилге алады.

ҲАМЗА ШЫҒАРМАЛАРЫ ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛИНДЕ

Тууысқан өзбек әдебияты көп заманлардан бери қарақалпақ оқыушыларының дыққатын өзине аударып келеди. Қарақалпақ әдебиятының ең ири ўәкиллери Күнхожа, Бердақ, Әжинияз т. б. өзлериниң творчестволық өсиу дәрежесин еске түсиргенде өзбек әдебиятын оның тийкарын салыушылардан болған Наўайының өлмес шығармаларының тәсирин хұрмет пенен тилге алады. Өзбек әдебияты қарақалпақ әдебиятының өсиу хәм раўажланыуында айрықша бир мектеп болды. Буны Бердақ өзиниң «Наўайыдан саўат аштым» сөзиниң мәниси менен терең түсирдирген еди. Революциядан бурын-ақ өзбек әдебияты, өзбек фольклоры қарақалпақ халқының ең тууысқан, ең сүйикли әдебиятына айналды.

Ленин партиясы баслаған Октябрь революциясы нәтийжесинде көп миллетли елимиздеги басқа халықлардың әдебиятының арасындағыдай-ақ өзбек хәм қарақалпақ әдебияты арасында тарийхта көрилмеген беккем тууысқанлық пенен жақыннан хәм тыккелей қарым-қатнас пайда болды. Бул еки әдебият арасында беккем дослық хәм тууысқанлық қарым-қатнас бизиң жаңа советлик дәуирдиң таң қаларлық мысаллары. Бундай мысалларды бизиң үлкен хәм көп миллетли елимиздиң барлық халықларының әдебияты материалы тийкарында келтириуге болады.

Қарақалпақстанда Октябрь социалистлик революциясы жеңип, совет властының дәслепки жылларында жаңа өзбек әдебияты хәм искусствосының үлгилери тарала баслады. Бул мәселеде өзбек совет әдебиятының тийкарын салыушы, қарақалпақ халқының сүйикли досты болған Ҳамза Ҳәкимзада Ниязийдиң роли айрықша үлкен.

«Әмиўдәрья» журналы хәм республика газеталары 1960-жылы Ҳамзаның тууылғанына 70 жыл толыуына байланыслы мереке хұрметине жазыушының өмирине хәм творчествосына арналған қызығыушылық туудыратуғын жаңа материаллар дағазалады. Олардың барлығы дерлик Ҳамзаның өмирин хәм творчествосын изертлеуде жаңа мағлыұматлар болып ғана қоймастан

өзбек әдебияты менен қарақалпақ әдебиятының ең жақсы туысқанлық байланысының көринісі болып есапланады.

Хамза 1922-жылдан 1924-жыллар арасында Қарақалпақстанда болады.

Қ. Ирманов өзінің «Хамзаның Қоңыратта болуы» («Әмиүдәрья» журналы, 1960, №6) деген статьясында 1922-жылдың бәхоринде Қоңыратта Хамза менен ушырасқанлығын оның Хорезм хәм қарақалпақ халқының қосықларын, намаларын, дөстанларын жырлаушы жырау-бақсылары менен қызыққанлығы тууралы хәм оларды жазғанлығын, өзінің «Яша Шора», «Лдыма түсти» т. б. шығармалары хәм музыкалары менен таныстырылғанлығы, әсиресе, ҳаял-қызлар теңлиги ҳақында нәсиятларын еске түсиреди. Қарақалпақ жазыушыларының ең дәслепки ўәкиллериниң бири болған Қ. Ирманов Хамзаның тиккелей жәрдеминиң тәсири ҳақында сол статьясында төмендегилерди жазады:

«Биз қарақалпақтың жаңа ғана жазып жүрген жазыушылары, халқымыз ушын сол ўақытта қандай шығармалар зөрүр екенлигин хәм нелерди жазыу кереклигин әдебиятты алға илгерилетиу ушын нелер исләү керек екенлигин Хамзадан үйрендик... Мен оннан аз ўақыттың ишинде бираз гүрринлер еситтим, ибарат алдым. Соннан кейин жазған «Қызыл Қоңырат» деген қосығым, «Қарақалпақ қызы» деген пьесам хәм басқа да бираз шығармаларым Хамзаның тәсийри менен жазылған еди». (Сонда, 116—117-бетлер).

Қ. Абдуллаев хәм А. Сабыров жолдаслар дәслеп «Шарқ юлдузы» (1959, №11) журналындағы «Хамза Хорезмде», кейин ала «Әмиүдәрья» (1960, №10) журналындағы Хамзаның Хорезмде болған ўақтына арналған жазыушының Қарақалпақстанда болған ўақытта шуғылланған жәмийетлик хәм әдебий ислери ҳақында тарийхий документлер тийкарында қысқа болса да күтә баҳалы мағлыұматлар береді. Жоқарыдағы авторлардың хабарлауынша 1922-жылы Хамза Қарақалпақстанның Хожели районындағы интернаттың баслығы болып жұмысқа кириседи. Жазыушы Хорезмге хәм Қарақалпақстанға Түрк комиссиясының мәдений хәм ағартыу ислери бойынша айрықша тапсырмасы менен келген еди. Ол Хожелиде ең жақсы интернат шөлкемлестирди. Онда интернат оқыушылары хәм басқа

да ҳәүескерлердиң қатнасыуы менен труппа уйымластырып, өзи қосықлар жазып намалар шығарған. Жақсы таярлықлардан кейин, бир акти пьесалар да қоятуғын болған. Хамзаның усы труппасына қатнасыушыларынан соңғы ўақлары бир қанша талантлы артистлер өсип шықты. Труппа Хамзаның «Бай хәм батрак», «Сейфулла хор—хор», «Тәўип» пьесаларын автордың тиккелей басшылығы менен тамашағөйлерге көрсетеди. Бул драма—труппаның бир группасы Хамзаның пьесаларын Қоңыратқа барып та қояды.

«Хамза хәм Аяпберген» деген статьясында («Әмиүдәрья», №10, 1960-ж) Н. Жапақов Хамзаның 20-жылдардың басында Қоңыратқа келип өз пьесаларын көрсеткени тууралы хәм биринши болып Қоңыратта драмтруппа шөлкемлестиргени тууралы сол труппалардың ағзалары болған Төлек Сарыбаевтың, Жуман Розумовтың т. б. еске түсириулерин келтиреді хәм Хамзаның Аяпбергенге тәсири ҳақында сөз стеди.

Солай етип өзбек совет әдебияты 20-жыллардың басында-ақ Қарақалпақстанға тарай баслады. Оның үстине Хамзаның өзінің де Қарақалпақстанда болуы жаңа қарақалпақ совет әдебиятының, искусствосының хәм халық ағартыу ислериниң алға илгерилеуине тәсийир етти хәм ҳақыйқатында да Хамза Қарақалпақстандағы жаңа советлик мәдений ислерди раўажландырыудың пионерлеринен есапланады. Тууысқан партиямыздың тапсырмасы менен келген Хамза, халқымыздың дослығын, олардың арасында бирге ислесиу идеясын бир тилек, бир мақсет дәрежесине көтерди.

Қарақалпақстанда коммунистлер партиясы басқарған совет властының дәслепки жылларында уллы рус хәм басқа да тууысқан халықлардың жәрдеми менен республиканың экономикасы, мәденияты күннен-күнге раўажлана баслады. Басқа да тууысқан халықлар менен бир қатарда өзбек халқы Қарақалпақстанда социалистлик қурылыстың раўажланыуында жақыннан жәрдем берди. Өзбекстанның мәдений искерлери Қарақалпақстанда мәданияттың раўажланыуы ушын үлкен ғайрат салды.

1940-жылдың 30-декабринде қарақалпақ мәмлекетлик театры өзінің шөлкемлескенине 10 жыл толуына арналған юбилей күнинде өзбек совет әдебияты-

ның классиги Ҳамза Ҳәкимзада Ниязийдин «Майсараның ҳийлесі» деген үш перделі комедиясын көрсетті. Пьесаны қарақалпақ тилине Н. Дәуқараев аударды. 1941-жылдың 4-январь санында «Қызыл Қарақалпақстан» газетасы Мырзағалий Дәрибаевтың бұл пьесаға арналған: «Майсараның ҳийлесі» атлы рецензиясын дағзалайды. Рецензияда пьесаның улыўма идеялық бағдары белгиленеди. «Халықты динге қарсы үгітлеўде Ҳамза Ҳәкимзаданың бұл «Майсараның ҳийлесі» деген комедиясының орны оғада үлкен. Бұл пьеса тек диншиллердин ҳарам тамақлығын эшкаралап қоймастан, соның менен бирге ақыллы, ойлап тапқыш өзбек ҳаялларының дапалығын, ҳәр нәрсеге уқыпшылығын көрсетиўге де арналған»—деп жазады ол. Рецензияда пьесаның аудармашысы ҳаққында «Ол пьесаның сөзлери түсиникли болыўы жағынан автордың афоризмин толық бериўге тырысқан. Пьесаның көркем, күшли, образлы өткир сөзлери қарақалпақ тилине жақсы аударылған», делинеди. Сондай-ақ Молладос ролин Шадиевтың, Молларузы ролин Зариповтың, Ҳидаят мақсым ролин Мамутовтың, Қазы ролин Машариповтың жақсы атқарып шыққанлығы ҳаққында айтылады, улыўма пьесаның қойылыўына жоқары баға бериледи.

Өзбек жазыўшыларының шығармаларының қарақалпақ әдебиетшылары тәрәпинен бақаланыўы, айрықша оларға пикир жүритилиўи улыўма әдебий процесстин раўажланыўындағы өз-ара әдебий байланыстың беккемлениўинде активлик көринислер болып есапланады. Әдебий шығармалар бұл дәўирде де қалай болса солай стихиялық формада аударыла берген жоқ, көпшиликтиң талғамы, өзбек әдебиетшыларының тутқан орны, қарақалпақ әдебиетшыларының да бұл мәселеде эстетикалық талғаўы күшли болды. Биринши тезекте үлгилі шығармалардың аударылыўы әдебий процеске ҳәр тәрәплеме жәрдем болатуғынына ҳешқандай гүман туўдырмайтуғыны Н. Дәуқараев, М. Дәрибаев қусаған бизиң белгили әдебиетшыларымыздың бұл нәрсеге айрықша нәзер аударғаны байқалады.

1949-жылы өзбек совет әдебиятының тийкарын салыўшылардан бири, қарақалпақ халқының жақын досты Ҳамза Ҳәкимзада Ниязийдин туўылғанына 60 жыл толыў мерекеси белгиленеди. Республика жә-

мийетшилиги, баспа сөз органлары Ҳамзаның өмири-не ҳәм творчествосына байланыслы бирқанша материаллар дағзалады. «Қызыл Қарақалпақстан» (4-сентябрь 1949-жыл) газетасында Н. Дәуқараевтың «Ҳамза Ҳәкимзада Ниязий» атлы үлкен статьясы жарияланған. Статьяның авторы Ҳамзаның өмири ҳәм творчествосына кеңнен анализ жасаў менен жана өзбек совет әдебиятының тийкарын салыўшылардын бири сыпатында оның үлкен ролин көрсетеди. Сондай-ақ газетаның сол жылғы 2-сентябрьдеги саны Ҳамзаның туўылғанына 60 жыл толыў мерекесине арналады. Газетаның әдебий бети юбилейге арналып, онда Жолмурза Аймурзаевтың аудармасында Ҳамзаның «Жаса совет», «Берме еркинди қолдан», «Қызыл әскерге», «Биз рабочиймыз», «Рабочийлар оян», Б. Исмайловтың аудармасында «Ҳай-ҳай атамыз» қосықлары басылып шықты. Ҳамзаның қосықлары менен бирге И. Т. Сагитовтың «Биринши өзбек совет жазыўшысы» атлы үлкен статьясы басылған. Сататьяда «Бұл белгиленилип атырған мереке тек совет халқы ушын ғана емес, бәлки Советлер Союзындағы барлық халықлар ушын, соның ишинде қарақалпақ халқы ушын да даңқлы мереке болып табылады»—деген пық ҳәм терең туўысқанлық сезимлер менен толы сөзлер бар. Дурысында Ҳамза усындай жоқары бағаға миясар. Ол өзбек ҳәм қарақалпақ әдебий байланысындағы ең жарқын фигуралардан болып есапланады.

1950—51-жылларда Ҳамзаның «Бай ҳәм хызметши» пьесасының қарақалпақ тилине аударылыўы ҳәм оның қарақалпақ театрының сахнасында қойылыўы республиканың мәдений турмысындағы үлкен ўақыя болды. Туўысқан өзбек әдебиятының ең жақсы шығармалары менен республиканың мийнеткешлерин таныстырып барыў еки халық арасындағы туўысқанлық байланысты беккемлеўдин ең жақсы көрсеткешлери болды ҳәм әдебий тәжирийбе алмасыўдың таптырмас жолларына айналды. «Совет Қарақалпақстан» газетасының 1951-жыл 27-октябрьдеги санында Ж. Аймурзаевтың «Бай ҳәм хызметши» атлы мақаласы жарияланып, сол жылдың қысқы мәўсими Ҳамзаның «Бай ҳәм хызметши» пьесасы менен басланғанлығы айтылды. «Ким туўры», «Майсараның ҳийлесі» қусаған комедиялары сыяқлы Ҳамзаның ҳәзирги қойылып

атырған «Бай ҳәм хызметши» пьесасы қарақалпақ тамашагөйлери арасында уллы абырой алыу менен бирге ең жоқары бағаға ийе болды»,—деп жазады. Пьесаны өзбек тилинен қарақалпақ тилине аударған С. Хожаниязов, пьесаны сахнаға қойған Т. Алланазаров, Жәмийла ролин атқарған Т. Жолымбетованың хызметлери рецензияда жақсы көрсетиледи.

Ҳамза шығармалары газета, журнал бетлеринде қарақалпақ тилинде басылып олардан гейпаралары оқыу құралларына да кирилди. Ҳамза шығармаларының қарақалпақ тилинде басылыуында 1956-жылы өз алдына басылған таңламалы шығармалары үлкен қызығышылық туудырады. Бул китап 1957-жылы Ташкенттеги қарақалпақ әдебияты ҳәм искусствосының он күнлигине арналып басылып шықты.

Бул китапқа, яғный Ҳамзаның қарақалпақ тилиндеги таңламалы шығармаларына, бурын қарақалпақ тилинде басылған ҳәм басылмаған бирқанша шығармалары кирген. Олардың ишинде «Ғәзеллер», «Сағынып», «Сәлем айтың», «Усындай қалар ма, қалар ма?», «Ҳай рабочийлар», «Жаса совет», «Ҳай-ҳай-атамыз», «Рабочийлар оян», «Берме еркинди қолдан», «Қосық», «Өзбек ҳаял-қызларына», «Өтирик ораза тутқан ийшан», «Қутлы болсын», «Турсынай естелиги», «Мухаббат ҳаққында хатлар», қосықлары бар. Ал шайырдың педагогикалық темаға арналған шығармаларынан «Оқы», «Китап», «Гүрриң», «Дурыс сөзли бала», «Басня», «Қумардың басы», «Баланың жаман болыуына себепши болған ананың жазасы», «Мийуелер айтысы» қарақалпақ тилине аударылды. Ал драмалық шығармаларынан бул топламға «Жалахордың жазасы», «Сайлау алдында», «Жер реформасы», Жоқарыдағы шығармаларды қарақалпақ тилине аударыуға Б. Жамалов, Ж. Сейтназаров, Х. Сейтов, М. Қасимова, А. Насруллаев, Т. Нәжимов, Х. Тәжимуратов, т. б. қатнасқан. Гейпара кемшиликлерин көрсетсе де, улыуа пикирде бул топламды мақуллаған «Қызыл Қарақалпақстан» газетасының 1956-жылғы 21-октябриндеги санында Ө. Хожаниязовтың «Еркинлик жырлары» атлы мақаласы дағазаланды. Соны да атап өтиу керек, Ҳамза шығармалары 1959-жылы шыққан «Өзбекстан жазыушылары», 1967-жылы басылған

«Өзбек шайырлары» атлы топламларда да қайта-қайта қарақалпақ тилинде басылып жүрди.

«Совет Қарақалпақстаны» газетасының 1969-жылы 5-февраль санында газетаның үшінши бети «Уллы шайыр бәрхә биз бенен» деген ат пенен Ҳ. Ҳ. Ниязидиң тууылғанына 80 жыл толыу юбилейине арналған Б. Исмайлловтың «Жалынлы халық хызметкери» деген мақаласы Х. Турымбетовтың «Ҳамза», Ө. Турымбетовтың «Ҳамзаға» қосықлары басылған. И. Асқаровтың «Халық перзентин умытпайды» мақаласы берилген.

Газетаның сол жылы 8-февралындағы санында «Ҳамзаның Хорезмдеги қосықларынан» деген рубрика менен «Ленин», «Хорезм рабочий дийханларына», деген қосықлары Б. Исмайлловтың аудармасында қарақалпақ тилинде басылған.

Жоқарыда айтып көрсеткесимиздей белгили Ҳамза шығармалары Қарақалпақстанда Ҳамзаның өзи арқалы да соңғы уақытларда қарақалпақ тилине аударма арқалы да кең таралған. Ҳамза шығармаларының қарақалпақ тилине сапалы аударылыуында Н. Дәуқаревтың, С. Хожаниязовтың, Б. Исмайлловтың, Ж. Сейтназаровтың, И. Юсуповтың мийнетлерин айрықша атап көрсетиуе болады.

Айрықша Б. Исмайллов тәрәпинен аударылған Ҳамзаның қосықлары түп-нұсқаға дәллиги менен, сондай-ақ қарақалпақ тилиндеги әпиуайылығы ҳәм сулыулығы менен көзге түседи. Ол аударған «Биз рабочиймыз», «Жасасын совет», «Ҳай-ҳай аатамыз», «Рабочийлар оян», «Өзбек хаял-қызларына», «Хорезм рабочий дийханларына» мине усындай. Мысалға Ҳамзаның «Яша шора» қосығының қарақалпақ тилиндеги вариантын түп-нұсқаға салыстырып көрейик. Бунда еки куплеттиң өзнен-ақ автордың аудармаға мәниси жағынан болсын, формасы жағынан болсын жууапкершилик пенен қарағаны көринеди, аудармашының өзбек тилин жақсы билетуғынын сезилип турады.

Бузма кунглинг, боқ, бу Шүро,
Берди мангу интибох,
Томчи ҳар қонинга олдинг,
Илимү урфон, эрку жох.

Яша, Шүро, Яша Шүро,
Сен яшайдиган зоман.

Ишчи уғлы шухратингдан
Балқисин руий жақон.

Қарақалпақша.

Шадлан бетти бур советке,
Берди бахыт мәңгилик,
Хәр тамшы қанына алдың,
Илим, өнер еркинлик.

Жаса совет, жаса совет,
Сен жасайтуғын заман,
Рабочийлар даңқы менен
Балқысын барлық жәдан.

Қарақалпақ тили өзбек тилине жақын тил болған менен өзбек тилиндеги поэзияны қарақалпақ тилинде беріу ямаса қарақалпақ тилиндеги поэзияны өзбек тилинде беріу үлкен шеберликти талап қылады. Өзбек тилиндеги жумсақ бууындар менен құрылған тиркеслер қарақалпақ тилине характерли сөзлер менен бериледи. Мысалы, жоқарыдағы қосықтағы өзбекше «Бузма кунглинг» сөзи қарақалпақша «шадлан», менен орынлы алмастырылып тур. Бунда қарақалпақ тилиндеги ашық, тууры, толық қауаз бенен айтылатуғын интонация сезилип турады. Басқа да эквивалентлердің табылуы мүмкиншилигине қарамастан «Яшайдиган» сөзиниң «жасайтуғын», «Шухратингдан» сөзиниң «даңқы менен» деп аталуы да усындай өзгешеликлерди аңлатып турады. Мениңше, Хамзаның совет дәуиринде дөреген қоықларының совет дәуирине тән революциялық ритмикасы, ондағы көтеріңки интонация Б. Исмаилов аударған қарақалпақша текстлерде айқын хәм күшли қауаз бенен еситилип турады.

Әлбетте хәрқандай көркем аударманың сапасы аудармашының шеберлигине байланысly. Бир текст еки аудармашы да еки түрли берилиуи мүмкин. Бундай жағдай Хамза шығармаларының қарақалпақ тилине аударылуында да ушырасып қалады. Мениңше, аударманың бирнеше вариантларының болуы зәрүр ме деп ойлайман.

Мысалы, Хамзаның 1956-жылы қарақалпақша басылған таңламалы шығармаларында «Турсынай фажиясын», «Турсынай естелиги» деп М. Қасимова ау-

дарған. 1957-жылы «Өзбек шайырлары» деген тоғламда екінши рет басылып Турсуной фажиясын И. Юсупов «Турсынай элегиясы» деп келтирген. Ал хәр бир куплеттеги қатарларға нәзер аударғанда хәрбир авторда бир текстти аударууда толып атырған өзгешеликлерди көремиз. Хәтте қотеликке де жол қойғанлығын байқаймыз.

Мысалы, М. Қасимова өзбекше тексттеги «Қуримастан дарға ейған куйлагим» деген қатарды қалай болса солай «Кеппей турып дарға жайған көйлегим» деп аударған. Өзбекшедеги дар ағашқа керилип жайылған жип, арқан мәнисин аңлатса, қарақалпақша «дар» деп аударуу адам асатуғын дарға теңеу менен бара-бар. Буның парқын терең түсинген И. Юсупов бул қатарды «Кеппей турып жипке жайған көйлегим» деп жүдә дурыс аударған. Аударманың хәриплик болуы көркемликке көп жағдайда зәлел тийгизеди. М. Қасимованың «Турсынай естелиги» қалай болса солай өзбекшеден көширилген, ал И. Юсупов болса аудармасын көркем творчество дәрежесине көтерген, сонлықтан оның аудармасында қатарлар қарақалпақ поэзиясының кең мүмкиншилигинде мәнилик сақланып, формалық жағы аударылып атырған тилдің рамкасына интонациясына сай жупкерлестириледи. Мысалы мына куплетке дыққат аударайық:

Мультирладим хәрән ёлғиз чагимда,
Бир меҳрибон қурмай, мен хәр егимда,
Юрагимда кетти армон, ёранлар,
Очилмастан бир гул, гунча боғимда.

И. Юсупов берген қарақалпақшасы:

Аппақ тамағымнан шалған ўағында,
Мийирман таппадым мен жан-жағымда,
Мен бир гүлмен солып кеткен әрманда,
Таң алдында хуррияттың бағында.

Хамза шығармаларының қарақалпақшаға аударылып Қарақалпақстан мийнеткешлери арасына кеңнен таралуы бул тәбийғий қубылыс. Себеби оның поэзиясы, драматургиясы жаңа советлик заманның Өзбекстандағы кәруән басы болды. Хамза шығармаларының қарақалпақ оқыушыларының жүрек төринен орын алыуы

бәрінен де бұрын халқымыздың жаңа заманға болған терең сүйініштілік сезімлері менен хәм усы заманда биринши болып жырлаған Хамзаның жауынгер әдебий творчествосына муқаббат пенен тығыз байланыслы. Хамза шын мәнісінде халықтық жазыушы хәм халық сүйген жазыушы. Оның өлмес шығармалары арқалы қарақалпақ халқы Хамзаны өз перзенти, өз жазыушысы деп таныды. Қарақалпақ тилинде Хамза дәреткен шығармаларды оқыу менен, көриу менен халқымыз социалисттик заманда идеал болған ең жоқары адамгершилик қәйіетлерге умтылады, келешек әуладты Уатаңға, партияға, халыққа садық азамат болыуға үйретеди.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХӘМ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚЛАРЫ АРАСЫНДАҒЫ ӘДЕБИЙ БАЙЛАНЫЛАР

Халықлар дослығы социалисттик заманда үлкен уран болыуының себеби усы жәмийетлик системаның мазмуны, мақсети менен байланыслы. Капиталисттик жәмийет миллетлерде, халықларда бир-бирине жек-көриушиликте, душпанлықты туұдырса, социализм—халықларымыздың туұысқанлығын, дослығын беккемлейди. Социализм құрған СССР да жасаушы халықлар буның айқын мысалы болып есапланады. Сондай-ақ социалисттик системаға киретуғын мәмлекетлер бул идеяны және бир мәртебе тастыйықлап отыр. СССР да жасаушы халықлар өзиниң 60 жылдан аслам бирге социалисттик жәмийетте туұысқанларша қарым-қатнаста болыуының нәтийжесинде экономикалық хәм мәдений раўажланыуы жағынан үлкен тарийхий дәуірлерди атлап өткени былай турсын, ал раўажланған капиталисттик елдерден де айырым әҳмийетли көрсеткишлері бойынша алға кетти.

СССР халықларының дослығын, туұысқанлығын Советлер Союзының Коммунистлер партиясы көздің қарашығындай сақлайды, бизиң барлық жеңислеримиздиң тийкаргы дереклеринен бири деп есаплайды. Партиямыз халқымыздың дослығын, туұысқанлығын беккемлейтуғын барлық дереклерди мақуллайды. Соның нәтийжесинде әдебият пенен искусство арқалы халықлардың қарым-қатнасын нығайтыуға үлкен итибар береді. Хәқыйқатында әдебият пенен искусство

әйіем заманлардан хәзирги күнге шекем халықлар арасында байланыстың, қатнастың ең әҳмийетли құралы болған. Тили, дәстүри, социаллық күн көриси жақын, қоңсы халықлар ушын әдебияттын, искусствоның қарым қатнасығы дослық байланыстағы орны айрықша болған. Буны биз мысалы, әзелден киятырған қазақ, қарақалпақ тарийхий хәм әдебий байланысында айқын көремиз.

Соңғы жыллары табылған археологиялық хәм тарийхий этнографиялық материалларды тереңирек үйренип қарағанымызда Арал этирапы халықларының, соның ишинде қарақалпақлардың да әйіемги ата-теги бир екенлигин көремиз.

Қарақалпақлардың қалық болып қәлиплесиуине ең дәслеп бизиң эрамызға дейинги сақ, массагет, апасиақ кейинирек гунн, хионий VI—VIII әсирлерде түрк, ал Орта әсирде Гуз (IX—X әсир), печенег (X—XI әсир), қыпшақ (XI әсирден баслап) қәуимлериниң қатнасының болғанлығы тарийхта мәлим. Хәзирги қарақалпақ халқының тийкаргы этногенезин құраған жоқарыда аталыңған қәуимлердиң урпақлары, қыпшақ қәуими пайда болған дәуірден баслап-ақ оның менен тап Алтын Орда дәуири хәм оннан кейин де бирге араласып жасаған.

Хәзирги заман қарақалпақ тилиниң қыпшақ группа-сына жататуғынлығының өзи-ақ қарақалпақларды халық болып қәлиплесиуинде қыпшақ қәуимлериниң айрықша роль атқаратуғынлығына дәрек береді. Қарақалпақ халқының этногенезин құраған урыу, тайпалардың гейпара бөлшеклері (XIV—XV әсирлерде) монғол улыслары (Алтын Орда) ыдырағаннан кейин Алтын Орда территориясында құралған Шығыс Ноғай Союзына киреди. XVI әсирде қарақалпақлар биротала халық болып қәлиплеседи хәм Дешти қыпшақ дала-лықларында биргелесип урыу тайпалардың бөлшеклеринен құралған ата-теклес туұысқан ноғай, өзбек, қазақлардан бөлинип өз алдына территория ийелеп, бийлик құрады. XVI—XVII әсирлерде қарақалпақлар Сыр-дәрья жағаларында қазақлар менен қоңсылас жасап, бирликте дийханшылық пенен шугылланады. Ал XVII хәм XVIII әсирлерде қарақалпақлар қазақтың киши жүзиниң ханы Тәуке ханның (1680—1718) қол астына өтеди.

XVIII әсирде Жунғарлар шабуылынан кейін қарақалпақтар қазақтар менен бирге Сырдарьяны өрлеп Ташкент бетке, Ташкенттің қубла—батысына хәм Сырдарьяның төмени—Арал теңизи бетке қарай бөлинип көшкен еди. XVIII—XIX әсирлерде қарақалпақтар қазақтар хәм Хорезм ойпатында жасаушы басқа да халықтар менен аралас, қоралас жасап, қыз алысып, қыз берісіп, ағайын-туысқанлықта, дослықта жасайды. Қарақалпақтардың Хорезм ойпатында жасаушы халықтар менен дослығы Хийўа ханлығының зуымлығына қарсы түресте бекемленіп барады.

Қарақалпақтардың 1855—1856 хәм 1858—1859-жылдардағы көтерілісінде өзбек, түркменлер менен бирге қарақалпақтарға қазақтар да көмек береді. Әмиўдарьяның оң тәрепиндегі қарақалпақтардың өз ерки менен 1873-жылы Россияға қосылғанынан кейін булар Хорезм ойпатында жасаушы өзбек, қазақ, түркмен халықтары менен бир қатар рус халқы, рус рабочий класы менен бурынғыдан да бетер қарым-қатнаста, дослықта жасап, 1905—1907—1916-жыллары ортақ, душпан рус патшалығына, Хийўа ханлығына қарсы бирлікте түрес алып барыу мүмкиншилигине ийе болады.

Хорезм ойпатының халықтары Россия мийнеткешлери менен бир сапта турып, Уллы Октябрь Социалистлик революциясының жеңісине ересті.

Әмиўдарьяның төменінде ленинлик идеяның толығы менен әмелге асырылып, совет халықтары дослығының мийтиндей бекемленіп турған бүгінги күни қарақалпақ, қазақ хәм басқа да халықтар өзлериниң дослық қарым-қатнасының бурыннан өмир сүрип, азатлық ушын патшалыққа, ханлыққа, үстем класс ўәкиллерине, сыртқы душпанға қарсы бирлікте алып барылған урыс майданында оның бекемленіп келгенин еске алып мақтаныш етеді. Қарақалпақтар менен қазақтар әййемги заманлардан бери қоңсылас жасап киятырған хәм мәдений-экономикалық жақтан байланысқан еллер. Соның ушын бул еки халықтың әдебиятының да барлық ўақытта тығыз байланыста болып бирин-бири байытып киятырғанлығы тәбийғый нәрсе.

Қарақалпақ, қазақ әдебиятлары байланысының түпкі сағасы ең илгери заманлардағы фольклордан басланады. Бул еки халықтың да фольклорынан биз бир-бирине күтә жақын, хәттеки формасы мотиви жа-

ғынан бирдей турмыс, салт қосықтарының, нақыл-мақалдарының, легендаларының, Жийренше, Алдар көсе, Асан қайғы, Хожанасратдийин хәққында аңыз әңгимелериниң бар екенлигин көреміз. Қарақалпақ, қазақ халықтарының «Алпамыс», «Қоблан» хәм басқа да бир қатар дәстанларының айырым версия хәм вариантлары идея-тематикалық, сюжет, мазмун, жағынан бир-бирине күтә жақын, хәттеки бирдей. Бул, әлбетте, қазақ, қарақалпақтардың халық болып қәлиплескенге шекемги ата-бабаларының бир ўақтында пайда болған дәстанлар екенлигинен дәрек береді. Бул еки туысқан халықтың бурыннан турмыс тиришилигиниң, тәғдийриниң, тилиниң, салт-санасының бирдей болыуы революцияға дейин-ақ булардың әдебий байланысының күшейиўине тийкар болды.

Соппаслы—сыпыра жыраў, Асан қайғылардың творчествосы усы туысқан еки халықтың ортақ әдебий гәзийнеси болып есапланады. Қарақалпақтың атақлы шайыры Әжинияз көп жыллар қазақ арасында жасап, өзиниң көплеген өлмес шығармаларын қазақлар арасында дәретти хәм бирқаншаларын қазақ халқының өмиринен жазды.

Қазақ арасына Күнхожа, Бердақ шайырлардың да бираз қосықлары тараған. Қарақалпақ шайырларының шығармаларын қазақтар арасына таратыуда қарақалпақ елинде бирнеше мәртебе болған қазақ ақыны Турмағамбет Изтилеўовтың мийнети зор. Турмағамбет Изтилеўовтың Абай шығармаларын қарақалпақтар арасына таратқаны туўралы да бираз мағлыұматлар бар. Усы еки туысқан халықтың әдебий шығармалары бир-бирине саўда менен ямаса талап излеп келиўшилер арқалы да өтип отырған.

Усындай әдебий байланыслар бул халықтар арасында совет дәўиринде бурынғыдан да бетер күшейди. 20-30-шы жыллардың өзинде-ақ революцияға шекемги хәм совет дәўириндеги қазақ шайыр хәм жазыушыларының қосық, әңгиме, пьесалары қарақалпақтар арасына кеңнен таралған еди. Усы жыллардың өзинде-ақ Абай хәм Жамбылдың көплеген қосықлары қарақалпақ тилине аўдарылды. Сәкен Сейфуллинниң «Қызыл сунқар» атлы пьесасы қарақалпақ сахнасында қойылды, қарақалпақ оқырманлары М. Әўезов, С. Муханов, Б. Майлин хәм т. басқалардың пьеса, повесть, әңгиме-

лери менен таныс болды. Олардың бираз шығармалары қарақалпақ мектептерінің оқыу программаларына да кірді. Сол сыяқлы өз уақытында қарақалпақ жас жазыушылары (Н. Дәуқараев, А. Бегимов, Қ. Айымбетов хәм басқалар) Қазақстанда оқып, өзлерінің биринши шығармаларын (мысалы, Дәуқараев «Қарақалпақ баласы», Қ. Ерманов «Қарақалпақ қызы») қазақ тилинде бастырған. «Қарақалпақ өмирнен», деген рубрика менен қазақ газеталары жас қарақалпақ шайыр хәм прозаиклерінің шығармаларын басып турған.

Усындай тығыз әдебий байланыс қарақалпақ әдебиятының таза жанрлар менен байыуына, қарақалпақ жас шайыр хәм прозаиклерінің шеберлигінің артыуына өз тәсирин тийгизди. С. Сейфуллиннің, И. Жансүгіровтың, Б. Майлиннің жалынлы патриотлық лирикалары Ж. Аймурзаев, А. Бегимов, М. Дәрибаевлардың творчествосының қәлиплесіуіне тәсирин тийгизди. Б. Майлиннің творчестволық тәжірийбесинен, жазыу стилинен, методшан пайдаланып, қарақалпақ жазыушысы М. Дәрибаев «Мыңлардың бири» атлы белгили повестин жазды. Жамбылдың патриотлық поэзиясының пафосы, Уллы Уатандарлық урыс жыллары Қарақалпақстанның пүткил түпкирине еситилди, хәм қарақалпақ мийнеткешлерин мийнетке, Уатанды душпаннан қорғауға жигерлендирди.

Жамбылдың дәретиу стилинен үйрене отырып, бираз қарақалпақ шайырлары миллий фольклорымызды хәм оның толғау, терме түрлерин (формаларын) пайдалана отырып, патриотлық семзимлерге толы оригинал шығармалар дәретти.

Хәзирги уақытлары усы еки тууысқан халықлар арасындағы творчестволық байланыслар жаңаша түрге өтпекте. Қазақ әдебияты хәм искусствосының 1960-жылы Өзбекстанда хәм Қарақалпақстанда өткерилиуи, сондай-ақ қарақалпақ әдебияты хәм искусствосы декадасының Қазақстанда өткерилиуи, Қазақстанның жазыушылар съездине С. Нурымбетов, Т. Жумамуратов, И. Юсуповлардың қатнасыуы, Қарақалпақстан жазыушылар съездине Қазақстан жазыушыларынан делегатлардың келип қатнасып туруы, қазақ хәм қарақалпақ жазыушыларының биринің елине бири барып пикир алысып туруы усы еки тууысқан халықтың

арасындағы әдебий, мәдений байланысты бурынғыдан да бетер тереңлетіуіге тәсирин тийгизбекте.

Қарақалпақ жазыушыларының шығармаларын қазақ тилине, қазақ жазыушылары шығармаларын қарақалпақ тилине аударыу иси де ойдағыдай рауажланбақта. Қазақ оқырманлары өз ана тилинде С. Нурымбетовтың, Ж. Аймурзаевтың, И. Юсуповтың шығармаларын оқымақта.

Қарақалпақ дәстаны «Қырық қыз» дың, уллы классик шайыр Бердақ Фарғабай улының таңламалы шығармалар топламының Қазақстанда қазақ тилинде басылуы—бул қазақ халқының қарақалпақларға болған илтипатының тағы бир айғағы болып есапланады. Абайдың, Жамбылдың, С. Мухановтың, Б. Майлиннің, Г. Ормановтың, А. Тәжибаевтың, С. Мәуленовтың, Х. Ергалиевтың хәм т. б. қазақ жазыушыларының шығармалары қарақалпақ тилине аударылды. Қазақ драматурглерінің пьесалары, мәселен С. Муқановтың «Алдар көсе» хәм т. б. қарақалпақ Мәмлекетлик театрының сахнасында қойылмақта.

Қарақалпақ жазыушыларының творчествосының қәлиплесіуіне, өсип-рауажланыуына Мухтар Әуезов, Сәбит Муханов хәм басқа да көрнекли қазақ жазыушыларының творчествосының тәсирин болғанлығы сөзсиз.

Мәселен, М. Әуезовтың «Абай» эпопеясының, С. Муқановтың мемуар-романлардың тәсиринде қарақалпақ әдебиятында да тарийхий романлардың, мемуарлық шығармалардың дөрегенлиги белгили.

Қазақ әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстанда таралуы тууысқан еки халық арасындағы бурыннан өсип-рауажланып киятырған әдебий байланысты тағы да тереңлететуғынлығы сөзсиз.

Түрк тиллес халықлардың арасындағы тарийхий, мәденияты, турмыс тиришилиги хәм тили жағынан бир-бирине ең жақыны қарақалпақ пенен қазақ халықлары болып есапланады. Пүткил түрк тиллес халықлардың хәм Орта Азия халықларының әдебияты менен тамырласып кеткен бул еки халықтың өз-ара әдебий байланысы ең әйемги заманнан баслап, бүгинги күнги күнге шекем дауам етип киятыр. Булардың жанлы мысалы иретинде эпослық дәстанлардан, аңыз-әңгеме, ертеклерден, нақыл-мақаллардан да көриуіге болады.

Ауызеки халық дәретпелериниң бул түрлери Орта Азия халықларының арасында кеңнен таралған-әсиресе гейпара қахарманлық эпослар менен лиро-эпикалық дәстанлардың (тууысқан халықлардың әдебиятында өз дәретпесиндей болып кеткенлигин байқаймыз. Мәселен, «Алпамыс» дәстанының өзбекте, «Ер көкше» ниң қырғызда, «Қоблан» ның қарақалпақта «Горуғлы» ның қазақта жырланатуғыны буған дәлил бола алады.

Тууысқан халықлар әдебиятының өз-ара байланысын әйемги заманнан ізлеу ҳеш бир гүман келтирмеуи керек. Буған түрк тиллес халықларға ортақ ески жазыу нұсқалары менен естеликлер толық дәлил. Олар V—VIII әсирлерди өз ишине алатуғын әйемги заман (Орхон, Енисей, Талас) жазба естеликтери, Қорқыт ата, Асан қайғы, Жийренше шешен, Соппаслы Сыпыра жырау тууралы аңыз-әңгемелер, Орта әсир естеликтеринен Юсуб Баласугынның «Қутадғу-билик», Махмуд Қашқарийдиң «Дивану лугат-ат түрк», Абу Хаянның «Китаб алидрак лилисан ал-атрак» (Түрк тили тууралы жазылған түсиндирме-сөзлик китабы). Хорезмийдиң «Мухаббат нама», «Огуз нама», буннан басқа «Кодекс куманикус» атлы жазба шығармалары хәм Ахмет Юғнакийдиң, Хожа Ахмет Яссауйдиң, Дүрбектиң әдебий шығармалары хәм т. б. Жоқарыда аталған естеликлердиң түрк тиллес халықларда ортақ әдебий естеликлер екенлиги ҳаққында алымлар арасында көптен бери пикир айтылып киятырған болса да, изертлеу, әдебиат тарийхына алынбағаны әкинишли нәрсе. Деген менен бул мәселеде қазақ алымларының әдеуір жумыс ислеу атырғанын айтыу керек. Бирақ усыған байланыслы өзиниң шешиуин күтип отырған проблемалық мәселелер де аз емес.

Әдебиат тарийхында ауыз әдебияты менен жазба әдебиаттың үлгилерин шатастыруу ямаса фольклорды жазба әдебиаттың үлгиси деп көрсетуу усы күнге шекем орын алып келмекте. Фольклор менен жазба әдебиятының өзине тән өзгешеликтери бар. Олай болатуғын болса, оларды өзине тән қәсийетлерине қарай айырып изертлеген дурыс болады. Фольклор менен әдебиат әйемги дәуірден баслап бүгинги күнге шекем бирге жасап, өз-ара байланыста болғаны сыяқлы совет дәуириндеги әдебиятымызда халық творчествосы менен бирге өмир сүрип киятыр. Бул тарийхый

қубылысты ҳәзирги қазақ хәм қарақалпақ халқының фольклоры менен әдебиятынан анық көремиз.

Қазақ хәм қарақалпақ халқының материаллық (затлық) мәдениятының бурыннан киятырғаны сыяқлы ауыз әдебиятының дәслепки үлгилери күтә әйемги заманларда, тайпалық, руулық дәуірлерде пайда болғанлығын, фольклордың өз-ара байланысы сол дәуірден басланғанын тарийх та, археологиялық изертлеулер де мақуллайды. Орта әсирлерде түрк тиллес халықлардың пүткил дүнья жүзине белгили мәденияты болғанлығын Орта Азия менен Қазақстан жеринде бүгинги күнге шекем сақланған архитектуралық естеликлер буған мысал бола алады. Мухаммед-ал-Хорезми, Әбиұнасыр ал-Фарабий, Әбу Әли Ибн Сина, Әбиу Райхан Беруни сыяқлы атақлы алымлар шыққан. Грек жазыушыларының жазба дереклерине қарағанда өткендеги ата бабаларымыз саналатуғын массагет, сак тайпаларының сол әйемги заманның өзінде «Томарис», «Зариадра», «Одатида», «Рустем», «Сиявуш» қусанған дәстанлары болған. Орта Азия халықлары өзиниң басынан талай рет жаўгершилик дәуирди өткизди. Грек, Иран, араб патшаларының басқыншылығынан олар ауыр бүлгиншиликке ушырады. Түрк қағанатларының өз-ара қан төгискен урыслары халықтың баўырын жазып еңсесин көтертпеди, затлық мәденияттың, раўажлаңуына иркиниш жасады. Әсиресе монгол және жунғар басқыншыларының ўақтында қанша мыңлаған адамлардың қаны төгиліп, қалалар қыйратылды. Усындай тарийхий жағдайлар ауыз әдебиятының үлгилеринде өзлериниң изин қалдырып отырды. Түрк тиллес халықларға ортақ эпослардың бирқатары X—XV әсирлердиң аралығын өзи ишине алса, гейпаралары XV әсирден баслап қазақ, өзбек сыяқлы тайпалардың өз алдына халық болып қәлиплесиу дәуиринен кейин пайда болады. Буларға «Манас», «Алпамыс», «Қоблан», хәм т. б. эпослық дәстанларды айтыўға болады. Усыған қарағанда эпослық дәстанлардың бәрин бир ғана тарийхий дәуірде дөреп раўажланды деп айтыўға мүмкиншилик жоқ.

Қазақ хәм қарақалпақ территориясында кеңнен таралған «Горуғлы», «Алпамыс», «Қоблан» дәстанларын тарийхий жағынан салыстыра отырып, еки халықтың әдебий естеликтериниң өз-ара байланысын, уқсас-

лығын дәреу тарихының тамырлас екенлігін, белгилі бір тарихый дәуірде пайда болғандығын, соның менен бірге хәр қайсысының өзине тән өзгешеліктерінің бар екенлігін байқауға болады. Қазақ пенен қарақалпақтағы «Қоблан» дәстанын тек мазмұн жағынан салыстырып қарағанның өзінде де ұқсаслық белгілерді көреміз. Мысалы, Қобланның тууылығы, Құртқаға үйленуі, батырдың атын Құртқаның бағыуы, Қобланның Алшағырға атлануы сыяқты ұқсаслықтар қазақ хәм қарақалпақ версияларында да ушырасады. Екі дәстанның ұлыұма идеялық мақсети бір—ол өз елин сыртқы душпаннан қорғау.

Филология илимлерінің докторы И. Т. Сағыйтовтың изертлеу жұмыстарында бұл екі дәстанның («Қоблан», «Қобыланды») ұқсаслық жақтары менен өзлеріне тән өзгешеліктері де көрсетиледи.

Қазақта да, қарақалпақта да «Қоблан» ямаса «Қобыланды» болып бірдей аталыу себебі неде? Оның қарақыпшақ урыуынан деп көрсетілуі пеликтен? Қобланның үйленетугын қызының аты Құртқа делинеди. Оның екі версияда да бірдей аталыу себебі қалай? Бұның булай болыуының тийкаргы себептері тарихый тәғдири бір ата-баба урыу хәм шығу тегінің жақын болғандығынан қарастырған дурыс болады. Хақыйқатында «Қоблан» эпосы ең дәслебинде қыпшақ урыуларының арасында пайда болған. Тарихый дәреклерде де ауыз әдебиятының үлгілерінде де усындай. Олай болса Қоблан қарақыпшақ урыуынан шығып, сол урыудың батыры атаныуына гүман келтирмеуі мүмкін. Сондай-ақ ески дәстанлардан саналатуғын «Ер көкше», «Ер қосай», «Қамбар батыр» дәстанларында олардың ұақ урыуынан шыққандығы айтылады. Дәстанларда батырлардың урыулық шығысы менен аталыуы базыбір тарихый дәуірлерде белгилі бір дәстүрге айналғанын көреміз.

Қыпшақ—қазақ хәм қарақалпақ халқының шығысында (этногенезінде) бурыннан киятырған атақлы урыулардың бири. Қыпшақ урыулары әсиресе казак халқының арасында күтә көп. Қазақтың Орта жүзіндегі алты арыстың (арғын, найман, керей, ұақ, Қоңырзт, қыпшақ) бири—қыпшақ: Дәстанда сақланып келген көплеген салт, үрп-әдетлердің қазақ пенен қарақалпақ халқына бірдей ортақ екенлігін көреміз. Бундай ески

дәстүрлер қахарманлық дәстанларда жиий ушырасып отырады.

Қазақ хәм қарақалпақтағы «Қоблан» дәстанының версияларының пайда болыу себебин тек ата-бабаларының шығысының жақынлығынан деп бір жақлы қарамай, сол дәстанды атқарыушы ақын, жырау, шайырлардың жақынлығынан, өз-ара қарым-қатнас байланысынан да ізлеу керек.

Қарақалпақ халқының ХІХ әсирдегі атақлы жырауларының бири Нурабылла жырау қарақалпақта өмир сүрген қазақтың атақлы жырауы Қарасай менен дос болып, оннан көплеген дәстан хәм жырларды үйренген. Оны өзине ұстаз тутқан. Нурабылла жырлаған «Қоблан» версиясы ең жақсы үлгілерден есапланады. Изертлеушілердің пикирлеріне қарағанда, қазақ жыраулары менен Нурабылла версиясының бір-бирине тийгизген тәсийри күтә күшли болған. Биз гейпара ұақытта қахарманлық ямаса лирозикалық дәстанларды бір халықтан екінші халыққа өткен екен деп өткінші жауындай үстиртин пикир жүргіземіз. Оның қалай өткенлігіне хәм вариант, версияларының қалай пайда болғандығына көп итибар бермейміз.

Қазақ хәм қарақалпақтағы «Алпамыс» дәстанының идеялық бағыты, мазмұны, қахарманлары да бірдей. Бирақ бұл ұқсаслықтарды хәр дәстанның өзине тән өзгешеліктері менен шатастырмауымыз керек. Мысалы, Алпамыстың Баршынды ізлеуі, Гүлпаршынды алып қайтыу жоллары, қалмақтар менен урысы, Ултанқұл ұақыясы хәм т. б. ұқсаслықтар екі версияда да бірдей. Деген менен дәстандағы ұақыя хәм композициялық құрылысы, геройлардың хәрекеті, тили, көркемлік өзгешелігі жағынан көп ғана айырмашылыққа ийе. Егер бундай өзгешеліктері болмаса, оларды сол халықтың өзине тән версиясы деп атауда қыйын болар еди. Усы жағынан алғанда «Алпамыс», «Қоблан» версияларының ямаса варианттарының өзгешеліктерін, түп нұсқасын тауып, арадағы айырмашылықты айтыу күтә қыйын болар еди.

Бұл мәселеде үлкен жәнжелге алып келмейтуғын бір жағдай—«Алпамыс» дәстанындағы мазмұн бирлиги. Айтайын дегеніміз тууысқан халықтар эпосындағы мазмұн бирлиги соңғы дәуірдегі ұақыяны өз ишине алады деген пикирді бийкарламайды. «Алпамыс»,

«Қоблан» сыяқлы дәстанлардың таралыуына түрк тиллес халықлардың өз алдына халық болып, бири-гиу алдындағы тайпа, урыулардың жәмлесіуі, жәми-йетлик ортаға айналыуы үлкен роль атқарған болыуы мүмкін.

Қазақ хәм қарақалпақ халықларының бұрыннан киятырған тарийхий тәғдири, мәдениет байланысы, әдет, үрип, тил жақынлығы арқасында еки халыққа ортақ ауыз әдебияты пайда болды. Аңыз, әнгиме, ер-теклерден гейпара вариантлық версиялық айырмашы-лықтарына қарамастан бир-бирине уқсас ямаса маз-мұны бирдей халық дәретпелерин көрсетиуіге болады. Мәселен, Асан қайғы, Жийренше шешен, Алдар көсе-лер, дәстүр салт жырларынан той баслар, бет ашар, сыңсыу, жоқлау сыяқлы гейпара түрлері күтә уқсас болып келеди. Сондай-ақ қақарманлық дәстанлар менен ертеклердің хәзирги рауажланыуында да бирқанша уқсаслықлар бар. Бәдик, Гүләпсан, Ярамазан сыяқлы түрлері жойылып баратырған болса, ал бирқанша түрлері (беташар, той баслар, яр-яр, жоқлау) өзиниң өмиршеңлиги менен бүгинги халық турмысынан жаңа мазмун, жаңа түр алып отырғаны мысал бола алады.

Қазақ хәм қарақалпақ ауыз әдебиятының майда жанры нақыл хәм мақал-жумбақларын алатуғын бол-сақ, олардың да өз-ара уқсас байланысын көремиз. «Дивану Луғат ат—түрк» пенен «Кодекс Кумани-кус» тан бүгинги күнге шекемги тарийхқа көз жибер-сек халқымыздың көркем сөзиниң тууысқанлық жақ-ынлығы нақыл хәм мақалардан айқын көринеди.

Революцияға шекем қарақалпақта кең таралған жанрдың бири—айтыс. Қарақалпақ айтыс жанрында қазақ ақынлары менен қарақалпақ шайырларының айтыслары да бар. Бұған «Әжинияз бенен қыз Менеш», «Мансур менен Дәме» айтысларын айтыуға болады. Айтыс өнери қазақта да, қарақалпақта да өзиниң импровизациялық, жанрлық өзгешеликлері менен көз-ге түседи.

Қазақ пенен қарақалпақ фольклорының совет дәуир-риндеги байланысы хаққында айтыу өз алдына үлкен проблемалық мәселе. Солай болса да азлы-көп пикир айтыуымыз керек. Революцияға шекем ауыз еки әде-бияттың үлгилерин қосықшы, жыршы, жырау, шайыр-лар ауызша таратып келген болса, хәзирги дәуирде

китап түринде жүзеге асырылып атыр. Бұл көпшилик хәм жекке шығарма түринде де өсип келмекте. Совет дәуириндеги фольклорды революцияға шекемги ауыз әдебиятының үлгилері менен салыстыруға болмайды. Өйткени өткендеги халық дәретпелериниң үлгиси менен салыстырғанда, көркемлик өзгешелиги, мазмұны, тема-тикасы жағынан совет дәуириндеги халық дәретпелери-ниң өзине тән өзгешеликлері бар. Оның көпшиликке ауызша таралыуы, авторы болыуы былай тұрсын, олар жазылып та шығарылады хәм баспа бетинде де жәр-ияланып таралады.

Қазақ хәм қарақалпақ совет фольклорының рауаж-ланыу процесинде көплеген уқсаслық белгилердин бар екенлигин байқаймыз. Халық ақынлары менен шайырларының көркем шығарма менен шуғылланып, оннан белгили дәрежеде нәр алыуын, занлы қубылыс деп ташыймыз. Жамбыл Жабаев, Кенен Әзирбаев, Омар Шипин, Нурпеис Байғанин, Қалқа Жапсарбаев, Доскей Әлимбасев, Нурлыбек Баймуратов хәм т. б. қазақ совет әдебиятын рауажландыруда үлкен роль атқарғанындай қарақалпақ шайырлары Аяпберген Муўсаев, Аббаз Дабылов, Садық Нурымбетовлар да өз үлеслерин қосып келеди.

Совет дәуириндеги фольклорда индивидуаллық творчество менен коллективлик творчество емин-еркин рауажланып киятыр.

Халық арасына кеңнен таралып кеткен гейпара жек-ке индивидуаллық шығармалар, көпшилик коллектив-лик шығармаларда да хәр түрли өзгериске ушырайту-ғыны сезиледи.

Соның менен бирге тууысқан халықлардың фольк-лоры арасындағы тәбийғый байланыс бирқанша күшли сезиледи.

Мәселен, Октябрь революциясы жылларында дәр-етилген «Ленин бизиң атамыз» деген қосық халық ара-сына кеңнен таралып кетти. Сондай-ақ Қарақалпақ-стандағы қарақалпақлар сүйип тыңлайтуғын «Асқар батыр» дәстаны да қарақалпақ совет фольклорының ең жақсы дәретпелериниң биринен есапланады.

Жуумақлай келгенде қарақалпақ хәм қазақ фольк-лорының байланысын тек ғана оның тарийхының, тили-ниң үрп-әдетлериниң жақынлығынан ғана деп бир тәрәплеме қарауға болмайды. Бирақ Орта Азия халық-

лары (қазақ, қырғыз, өзбек, түркмен, қарақалпақ хәм т. б.) фольклорының уқсаслық жақларын бир тәрәп-леме гана емес, идеялық көркемлиги жағынан рухый азық, эстетикалық тәлим беретуғынын, жәмийетлик өмир талабынан тууатуғынын хеш уақытта умытпауымыз керек.

Қарақалпақ хәм қазақ халықларының әдебий байланысы әсиресе Октябрь Социалистлик революциясының жеңисинен кейин айрықша хәуиж алды. Миллий кадрлар таярлауда өз-ара ғамхорлық күшейди. Бул жас совет хукиметинин елде бекемлене беріуи ушын оғада зәрүр еди. Мәселен қарақалпақ халқының дәслепки жәмийетлик искерлеринин бири, қарақалпақ совет әдебиятын баслаушылардың бири Қасым Әуезов 1928-жылы Қазақстан Орайлық Атқаруы Комитетинин баслығының орынбасары болып иследи. 1929-жылы болған Қазақстан Орайлық атқаруы комитетинин жетинши шақырығының мәжилисинде Орайлық шөлкемлестиріу комитетинин баслығы болып сайланды. Ол өзинин «Қарақалпақлар Қазақстанның он жыллығына» деген мийнетинде әдебият хәм мәдениат тарауындағы ед дәслепки жетискенликтерди пропагандалауды басшылыққа алған.

Қарақалпақстанның мәдениат хәм әдебият тарауындағы белгилі уәкиллери болған Н. Дәуқараев, А. Бегимов, Қ. Айымбетов, И. Т. Сағыйтов сыяқлы илимпаз жазушылар Қазақстанның Орта хәм жоқары оқу орындарында тәлим алды. Әсиресе Н. Дәуқараев Алма-Ата билимлендириу институтын питкергеннен кейин (1931—32-жыллар) қазақ жасларын тәрбиялауда өзинин ең дәслепки ақылын, жигерин, билимин жумсап жанкүйерлик еткен. Қостанай педтехникумында, кейин қазақ педагогикалық институтында устазлық еткен кисилердин бири. Ол қарақалпақ совет әдебиятын рауажландыруда, оны жанрлық жақтан байытууда көп нәрсени қазақ жазушыларынан үйренди. Оның дәслепки гүрринлери қазақ баспа сөзлеринде жарыққа шықты.

Қазақстан жазушыларының шығармаларын қарақалпақ тилине аударуы да усы дәуірлерден басланды. Бул тарауда Ж. Аймурзаевтың, М. Дәрибаевтың мийнетлери көзге түседі. Олар 1938-жылы қарақалпақ тилинде «Жамбылдың қосықлары» деген ат пенен өз

алдына аударма топлам шығарды. Сондай-ақ қарақалпақ шайырлары Жамбылға арнап бирқанша қосықлар жазды. Бул қосықлар «Жеңис хәуазы» топламының 1—2-санларының 23—24, 27—28-бетлеринде дағазаланған. Сәбит Муханов болса 1927-жылда-ақ «Қарақалпақ» деген қосық жазған еди. Усы жылларда драматургия тарауында да өз-ара байланысу мүмкиншиликлери кең қулаш жайды. 1933-жылы 17-майда Қарабай Ермановтың «Қарақалпақ қызы» драмасы тууралы мақала «Социалистлик Қазақстан» газетасында жәрияланды. Бул пьеса 1929—1931-жылларда қазақ тамашагөйлерине көрсетилген. Қазақ жазушыларынан Мухтар Әуезовтың «Еңлик — кебек», «Биржан — Сара», «Бәйбише — тоқал», «Соңғы таяныш» (1925-жыл), Бейимбет Майлинин «Талтаңбайдың тәртиби», «Сәлле», К. Бейсовтың «Зәуре» (1935) пьесалары қарақалпақ сахнасына қойылған.

Қазақ хәм қарақалпақ әдебий байланысында 1977-жылы октябрь айында Қазақстанның Қызылорда областында өткерилген Қарақалпақстанның мәдениат күнлери үлкен уақыя болды.

Қарақалпақстан АССР мәдениатының Қызылорда областындағы күнлерине арналып «Совет Қарақалпақстаны» газетасының октябрь санларында (1977-жыл) Иранбек Оразбаевтың «Қара қаршы», Марқа Исаевтың «Қарақум», А. Тоқмағамбетовтың «Азалаудын ақыры», Сейил Боранбаевтың «Алтын заңым—бахытым», деген қосықлары газетада жәрияланған. Ж. Сейтназаровтың Қызылордалы шайыр А. Тоқмағамбетов тууралы «Асқар аға менен ушырасқанда» деген сүүретлемеси де орын алған. Ал газетаның 10-октябрь саны түүели менен Қарақалпақстан АССР мәдениатының Қызылорда областындағы күнлерине бағышланған.

ҚААССР мәдениатының Қызылорда областындағы өткен күнлери тууралы мақаланы Ш. Уснатдинов «Дослық бәлент лапыз бенен жырланды» деген ат пенен газетаның 19-октябрь санында жәриялады. Усы санда Бердақ атындағы мәмлекетлик филармониясының «Айқулаш» хәм «Қырық қыз» ансамбльлеринин коллективлери Қызылорда областының мийнеткешлерине көрсеткен хызметлери ушын Қазақстан ССР Жоқарғы

Советиниң Хұрмет грамотасы менен наградлау ҳаққын-дағы указы дағазаланған.

«Советская Каракалпакия» газетасы да 10-октябрь санында Қазақстанның Қызылорда областындағы әдебиет хәм мәдениет күнлерин кең сәулелендирген. Газетаның 4-октябрдеги санында Қызылорда областының Сыр-дәрья районынан Э. Гуревичтиң «Айдарлы» совхозындағы «Амангелди» атындағы орта мектептиң көркем хәуескерлери тууралы жазған «Қосық муғаллими» деген мақаласын ҚҚАССР мәдениетиниң Қызылорда областындағы күнлери деген рубрика астында жәриялаған. 1977-жылғы «Эмиүдәрья» журналының 9-саны ҚҚАССР мәдениетиниң Қызылорда областындағы күнлерине «Сағамыз Октябрь—бахыт булағы» деген рубрика менен көплеген шайыр, жазыушылардын қосық гүррицлерин жариялаған. Бул рубрика И. Юсуповтың «Қазақстан» атлы қосығы менен басланады. Зулфияның «Көкшетау», Сырбай Мәуленовтың «Өзбекстан—Фарғана», Әбу Сәрсенбаевтың «Әссалам бауырым», Т. Жумамуратовтың «Қарақалпақ сәлеми», Хамид Ергалиевтиң «Ленин сөйлеп тур», Ж. Аймурзаевтың «Ашылып тур алтын таңның есиги», Абдулла Тәжибаевтың «Тууылған қалам», Хожабек Сейтовтың «Дослық аясында» деген социалистлик ұатанымыздың халықларының дослық тууысқанлығын сөз стетуғын қосықлар да усы қатардан орын алған.

Журнал «Сөз—Қызылордалы досларымызға» деген ат пенен Асқар Тоқмағамбетовтың «Той алдындағы толғау», Әскербек Рахимбековтың «Иниме», «Қасқырлар қашты», Әнес Нарымбетовтың «Устаз», Ли Ненниң «Жер ийиси», «Таңлау», Елена Лебедованың «Почта қутысы» қосықларына, Сайд Баязовтың «Қумқаланың қызлары», Жақсылық Бекхожаевтың «Куландының мәккеси», Байжигит Әбдиразақовтың «Сандалкөк» гүрринлерине, новеллаларына орын берген.

Қарақалпақ хәм қазақ арасындағы әдебий хәм мәдени байланыслар еки халықтың дослығын хәм тууысқанлығын бекемлеуде үлкен әхмийетке ийе.

«Қарақалпақ—қазақ әдебий байланыслары узақ дәуірден баслап хәзирги күнге шекем еки халықтың үәкиллериниң үзликсиз қарым-қатнасы менен де көринеди. Қазақтың атақлы идипазы Шохан Уалыйханов қарақалпақ халық творчествосына жоқары

баха берип, қарақалпақларды ең жақсы шайырлар хәм қосықшылар»¹—деген еди. Сондай-ақ Мухтар Әуезов та өзиниң мийнетлеринде Бердаққа хәм «Қырық қыз» дәстанына жоқары баха бергенлиги хәммеге мәлим. 1954-жылдың 15—26-декабринде Москвада болып өткен СССР жазыушыларының II съездинде М. Әуезов, М. Антакольский, М. Рыльский менен ислеген «СССР халықлары әдебиетларының көркем аудармалары» деген докладында «Қырық қыз» дәстанына, оның А. Тарковский ислеген—аудармасына съезд трибунасында турып жақсы баха берген еди².

Қазақ шайырлары Хамид Ергалиев хәм Сырбай Мәуленовлар тәрәпинен қазақшаға аударылған «Қырық қыз» дәстаны 1959-жылы Алма-атадағы «Жазыушы» баспасы тәрәпинен өз алдына китап болып басылды.

1961-жылы Алма-атадағы «Жазыушы» баспасында қазақ тилинде «Қарақалпақ жырлары» атлы китап басылып шықты. Онда Бердақтың, Күнхожаның, Аяпбергенниң, Аббаздың, Садықтың, Жолмурзаның, Асанның, Избасардың, Наурыздың, Мырзағалиидиң, Әметтиң, Ибрайымның, Бабаштың, Қармыстың, Хожабектиң, Тилеүбергенниң, Байнияздың т. б. шығармалары бар. Қарақалпақ шайырларының шығармаларын қазақ тилине аударғанлар Ж. Молдағалиев, Ж. Сыздықов, С. Мәуленов, С. Сейтовлар. Аударманың сапасы да сайланып алынған. Шығармалар да кеуілге қонымлы екенин айтыу керек.

Хәр сапар қазақ—қарақалпақ әдебий байланысына сер салғанда тууысқан қазақ халқының әдебиет үәкиллериниң қарақалпақ халқына, оның әдебиятына үлкен хұрмет пенен қарайтуғынының гүуасы болсаң, еки халықтың дослығының нығая бериуине тилеклеслик билдиресен.

1973-жылы Алма-атадағы «Жазыушы» баспасы тәрәпинен Бердақ шығармаларының өз алдына қазақ

¹ Ч. Валиханов—«Сочинения, изданные под редакцией В. И. Веселовского в записках русского географического общества по отделению типографии» СПб, 1904, том XXIX.

² Второй всесоюзный съезд советских писателей. Стенографический отчет: изд. «Советский писатель». Москва, 1956, стр. 261.

тилинде «Амиүдәрья әуендери» деген ат пенен басылып шығыуы қазақ—қарақалпақ әдебий байланысындағы үлкен ұақыя болыу менен бирге қазақ оқыушыларын Бердақ шығармалары менен таныстыруда үлкен роль ойнады.

Бул топламға Бердақтың «Халық ушын», «Жақсырақ», «Заманда» қосықлары, оның творчествосының ең үлкен шыңы «Ақмақ патша» дәстаны толығы менен кирген. Жоқарыдағы аты аталған Бердақ шығармаларын қазақшаға аударған қазақ шайыры Әбдикерим Ахметов. Топламға кирис сөз жазып, Бердақ творчествосы менен қазақ оқыушыларын таныстырған филология илимлериниң докторы Азиза Нурмуханова.

«Әмиүдәрья әуендери» атлы Бердақ шығармаларының аудармасы қарақалпақша түп нұсқаға жақын аударылғанлығы, аудармашының қарақалпақ тилин жоқары билетуғынлығы көринип турады. Әлбетте, соның менен бирге аудармада қазақ тилиниң спецификалық өзгешеликлерине байланыслы аудармашының еркин кеткен жерлери де ушырасады. Деген менен аудармада айта қаларлық кемшилик гезлеспейди.

Әбдикерим Ахметов төрепинен аударылған Бердақ шығармалары идеялық хәм көркемлик жақтап шайыр дәретпелериниң түп нұсқаларын дурыс беріуде үлкен қызығыушылық туудырады хәм аудармашының шеберлик пенен күш жумсағанын дәлиллейди.

Бердақ шығармаларының таңламалы үлгилериниң өз алдына китап болып қазақ тилинде басылуы фактының өзи қазақ халқының қарақалпақ халқына, оның үлкен перзенти Бердаққа айрықша хұрметин көрсетип турады.

1979-жылы Қазақстанның «Жазыушы» баспасы қазақ тилинде «Қарақалпақ поэзиясының антологиясын» басып шығарды. Бул қарақалпақ—қазақ әдебий байланысындағы ең үлкен ұақыялардың бири болды. Антологияны құрастырған хәм алғы сөзин жазған Әбдикерим Ахметов.¹

Бул антологияға Жийеннен баслап Сейдабулла Пиржановқа шекем 40 тан аслам қарақалпақ шайырлары-

ның поэзиясынан үлгилер берилген. Жийенниң «Посқан ел» поэмасынан үзинди, Күнхожаның «Қамыс», «Орақшылар», «Неге керек», «Не болдым», «Жигирма бесте», Әжинияздың «Еллерим барды», «Бозатау», «Дүйсен қәндекли», «Керек», «Сүйген ярым бар», «Билмедим», «Жақсы», «Ала құс», «Хабарын сорайын дилдарның кимдин», «Болады», Бердақтың «Болған емес», «Керек», «Жаз келер ме», «Қашан рахатланадурсан», «Халық ушын», «Жақсырақ», «Заманда», «Балығын теніз бермеди» хәм «Ақмақ патша» дәстанынан үзинди аударылып басылған. Жийен, Күнхожа, Әжинияз, Бердақ шығармаларын қазақшаға Жаппар Әмирбеков, Қанапия Дәрибаев, Саду Машақов, Кабдыкерим Ыдырысов, Ибаргим Исаев, Әбдикерим Ахметов, Абдирахман Асылбековлар аударған.

Совет дәуириндеги қарақалпақ Совет шайырларынан Аяпберген Муұсаевтың «Қарақалпақта», «Күн қайда», «Бола баслады» қосықлары, Сейфулғабит Мәжийтовтың «Еркинлик таңы», «Қарақалпақ», Аббаз Дабыловтың «Бәхәр», «Коммунизм туұралы ой», «Нәмәрт жигит неге дәркар», «Көрип келдим» қосықлары антологияға қазақшаға аударылып, жүдә орынлы киргизилген.

Қазақ хәм қарақалпақ әдебий байланысында, әсиресе қазақ шайырлары менен әке-үке болып қатнасуыда, сондай-ақ тек Қазақстанда жол-жөнскей болып қоймастан, ал Қазақстан хәққында жоқары идеялы, көркемлиги күшли шығармалар дәретип, еки халықтың туұысқанлығын, дослығын жырлаған Садық Нурымбетовтың, Ибрайым Юсуповтың, Тилеуберген Жумамуратовтың, Жолмурза Аймурзаевтың, Хожабек Сейтовтың, Ғ. Сейтназаровтың хәм т. б. шайырлардың шығармаларының бул топламнан орын алыуы, әсиресе олардан дослық хәққындағы қосықлардың киргизилиуи бул туұысқанлық, жақынлық антологиясына айрықша жарасып тур. Қазақшаға Сағынғалий Сейтовтың аударған Садық Нурымбетовтың «Шапаным», «Қазақстан ақынды, хош келдиң», «Барып қайтқанман», Жубан Молдағалиев, Нурхан Жанаев төрепинен аударылған Жолмурза Аймурзаевтың «Жаным құрбан туұған қазақ елине», «Сәбит ағайға», «Алматыда көрген түс», «Көктөбеде», «Қазақ қызына», Сағынғалий Сейтов хәм Жеңис Қашқыпов аударған Т. Жумамуратовтың

¹ Қарақалпақ поэзиясының антологиясы, «Жазыушы» баспасы, Алматы, 1979.

«Алматыны келдим алып», «Алматы аспанында», «Сәлем», «Қазақ досыма», «Тек торғай жырлайды», Ерлан Бағаев аударған Хожабек Сейтовтың «Шимкент гүлі», Саттар Сейитхазин тәрпіннен аударылған Ғалым Сейтназаровтың «Қазақстаным», әсіресе қазақ хәм қарақалпақ халықтарының дослығын, туысқанлығын терең хәм көркем сүўретлейтуғын Ибрайым Юсуповтың «Мен Абайды жатқа билген халықпын», «Көкшетаг», «Сулу екен Алматының қыздары», «Алматыдағы әңгиме»—деген Сағый Жиенбаев хәм Бүрkit Ысқақовтың қазақшаға аударған қосықлары аудармалардың сыпаты бойынша да, қарақалпақ шайырлары тәрпіннен Қазақстан темасын шеберлик пенен меңгеріу бойынша да, сондай-ақ улыўма еки туысқан халықтың әдебий байланысындағы тең-тайы жоқ ең жақсы әдебий шығармалар болып есапланады.

Сондай-ақ антологияға Асан Бегимовтың, Избасар Фазыловтың, Мырзағәлий Дәрибаевтың, Әмет Шамуратовтың, Наурыз Жапақовтың, Байнияз Қайыпназаровтың, Жолдас Сейтназаровтың, Қармыс Досановтың, Өсербай Хожаниязовтың, Хожамурат Турымбетовтың, Төлепберген Мәтмуратовтың, Кеңесбай Рахмановтың т. б. қарақалпақ шайырларының шығармаларының қазақшаға аударылып, антологияға киргизилиуі қазақ оқыўшыларын қарақалпақ поэзиясы менен кеңірек таныстырыўда үлкен ўақыя болып қалатуғыны сөзсиз.

Антологияда хәр бир қарақалпақ шайырының өмири хәм творчествосы жөнинде қысқаша справканың берилиуі де айрықша орынлы болған. Әлбетте, антологияға қазақшаға аударылып кирген шығармалардың барлығын тўўели менен сапасы жағынан бирдей деў қыйын. Деген менен аударылыў фактының өзи үлкен разылық сезимин туўдырады.

Қазақстан жазыўшылары, Қазақстан китап баспасы «Жазыўшы» әсіресе антологияны қурастырған хәм алғы сөз жазған қазақ шайыры Әбдикерим Ахметов бул жүдә айрықша хызмети менен қарақалпақ—қазақ әдебий байланысында оғада үлкен хәм ұмытылмас естелик дәретти, еки халықтың туысқанлық хәм дослық қатнасығының буннан былайда нығая беріуине үлкен ұлес қосты.

ҚАРАҚАЛПАҚ — ТАТАР ХАЛЫҚЛАРЫ ФОЛЬКЛОР БАЙЛАНЫСЛАРЫНАН

Фольклордың халықлар арасында таралыўында өз-ара қатнас, усы қатнас нәтийжесинде фольклор дәретпелериниң байып, көбейип отырыуы халықлар арасындағы тарийхий, экономикалық хәм идеологиялық қатнастардың заңлы түрдеги айқын көриниси болып есапланады. Бул процессти изертлеу совет әдебиеттаныу хәм фольклористика илимлериниң ең актуаль мәселелеринен деп қарау керек. Түркий тиллес халықлардың арасындағы фольклорлық байланысқа нәзер аударғанда генетикалық хәм типологиялық жақтан, сондай-ақ басқа да толып атырған ұсақлықлары бойынша бул халықлардың фольклоры ұзақ дәўирлерден өз-ара байланыста, өз-ара қатнаста болып, бирин-бири байытыу, бир-биринен үйрениу процесин бастан кеширген. Хәтте миллий өзгешеликлер менен толы гейпара фольклор үлгилерин былай қойғанда олардың коллектив дәретиўшилик күши менен усы халықларға мазмуну, формасы бойынша ортақ аўызеки халық творчествосының дәретпелериниң көплеп ушырасатуғынының гўасы боламыз.

Қарақалпақ-татар фольклорлық байланысы еки халықтың фольклор материалларын салыстырып қарағанда өзлериниң тарийхий тамырлары бойынша жүдә ески дәўирлерге кетеди. Мысалы, қарақалпақ хәм татар фольклорындағы той дәстүрлериниң сақланыўындағы деталларға кеўил бөлсек, ески үйленіу тойындағы дәстүрлер қарақалпақ хәм татарларда бирдей болғаллығы байқалады. Қыздың үйине жигиттиң үйи тәрпіннен жаўшы (яучы татарша) жиберилиуі, келинди жигиттиң үйине киргизерде бәле-мәтер қалсын деп оттан атлатыуы, күйеудин келиншегин көриуі ушын көримлик беріуі хәм т. б. соған усаған ески әдет-үрплер қарақалпақ хәм татар халық творчествосында теңдей ушырасады. Татар фольклористлери усы дәстүрлердин гейпара элементлерин атақлы татар жазыўшысы Ғабдулла Тоқайдың «Есик баўы» қосығында атап өткенлигин көрсетеди¹.

¹. Татар халық әкаяты. Таткиноиздат, Қазан, 1954, 29-бет.

Қарақалпақ—татар фольклорының генетикалық байланысы, жақынлығы, уасалығы, биргелкилиги екі халықтың арасында кең тарқалған нақыл-мақалларда айрықша байқалады. Қарақалпақ хәм татар нақыл-мақалларын салыстырып қарағанымызда оларға тең болған көп ғана улыўма белгилерди хәм туўысқанлық тамырларды аңлаймыз. Бул хәртәреплеме белгилери бир дәрежелерге заңлы түрде тийкарланған. Хәтте көпшилик нақыл-мақаллар еки халықта да сөзбе-сөз тең болып келеди. Бул, әлбетте, узақ дәўирлерден баслап еки туўысқан халықтың жақыннан жанлы байланысын көрсетип турады. Көп әсирлик көркем тил дәретийшиликти тәжирийбеси нақыл-мақал сөзлерге сондай бир айрықша формаларды жаратып берген, олардың қәлиплесиўине сер салғанда халықтың көркем сөз шеберлериниң усталығына хайран қаласаң. Әсирлер бойына сақланып қиятырған нақыл-мақаллардың сулыўлығы менен баҳалылығы адамлардың бир-бири менен қатнасында, адамның досы менен душпанын анықлаўда, мийнеттиң адам ушын зәрүрлигин белгилеўде, жоқары адамгершиликти исләуде, ўатанға болған сүйиўшиликти терең аңлатыўда, қысқасы адамның руўхий дүньясының бай сезимлерин баян етиўде айрықша бир таптырмайтуғын тәсиршең қурал сыпатында ислетиледи.

Қарақалпақларда да, татарларда да бизиң елимиздиң басқа халықларында, сондай-ақ пүткил адамзат дүньясында дәретилген нақыл-мақаллар өмирдиң барлық қуўанышы менен қайғысын бастан өткерген, хәрнәрсениң хәзиргиси, өткени, келешегини он ойлап бир кескен, адам өмириниң хәрбир деталына терең баҳа берип жуўмақ ислеген дана адамлардың жүреги хәм ақылы менен дәретилген. Сонлықтан халық нақыл-мақалларының өмир сүргишлиги, адам өмири менен терең байланыслылығы да, адамлар аўзынан түспей айтылып жүриўи де усыған байланыслы болыўы керек.

Қарақалпақ—татар нақыл-мақалларының мәзмүни хәм формасының хайран қаларлық уасалықлары оқыўшыларда яки тыңлаўшыларда айрықша бир жақынлық, туўысқанлық сезимлерин оятады. Мысалы, татарларда «Берлик барда тереклик бар» делинсе, қарақалпақларда: «Бирлик бар жерде тирилик бар», «Татыў-

лықта бәрекет»—«татыўлықта берекет», «Ир егет узе өчен туа, ил өчен ула»—«ер жигит өзи ушын туўады, ели ушын өледи», «Кинешле ил азмас, кин кием тузмас»—«кеңесли ел азбас, кең кийим тозбас», «Куз куркак, қул батыр»—«көз қорқақ, қол батыр», «Кумәкләшкән яуқайтарған»—«көмеклескен жаў қайтарады», «Ялғызның өне чыкмас»—«жалғыздың үни шықпас», «Алтын чыққан жирендә кәдерле»—«Алтын шыққан жеринде қәдирли»,—«Ат аунаған жирдә төк қала»—«Ат аўнаған жерде түк қалады», «Қалған әшкә кар ява»—«Қалған иске қар жаўар», «Юл азабы—гур азабы»—«Жол азабы—гөр азабы», «Якши атқа бер камчы, яман атқа мың камчы»—«Жақсы атқа бир қамшы, жаман атқа мың қамшы» т. б. соған усаған. Мәзмүни хәм формасы бирдей болып келетуғын татар хәм қарақалпақ нақыл-мақаллары толып атыр. Буны биз пүткил Союзда ғана емес, ал пүткил дүньяда жеке-сыйрек ушырасатуғын үлкен баспалардың бири—тек татар халқының ғана емес, ал түркий тиллес халықлардың мақтанышы, белгилери татар илимпазы Нәкий Исәнбет тәрәпинен дүзиллип, Татарстан китап баспасы тәрәпинен Қазанда 1959—1967-жыллары бастырылып тамамланған «Татар халық мақаллары» («Татар халық мәкальләре») атлы үш томлық, хәр томының көлеми 50 баспа табақтан артық оғада баҳалы китаптың бетлеринде көремиз.

Татар халқының поэтикалық творчествосын терең изертлеп, бир неше монографиялық изертлеў жазған белгилери татар фольклористи Хамит Ярми өзиниң 1967-жылы татар тилинде Қазанда басылған «Татар халқының поэтик ижаты» деген китабында татар фольклорының көп ғана жанрларын терең анализлеў менен, олардың гейпараларының түркий халықлар фольклоры үлгилерине уасалығына тоқтап, мысалы ол татар табышмақлары хәққында былай деген еди: «Татар табышмақлары менен басқа түркий халықлардан (мәселен, қазақ, башқұрт, өзбек, түркмен, қарақалпақ т. б.) жумбақлары арасында да дүзилис хәм тематикалық жақтан оғада көп уқсас жақлары бар» (сонда, 183-бет). Хәқыйқатында да солай. Ай хәм жулдызлар, күн хәм түн т. б. объектлерге тийкарланған жумбақларда «турса түйедей, жатса қояндай», «Отқа жанбайды, суўға батпайды», «басы бар, мийи жоқ, қабырға-

сы бар, ети жоқ, аўзы бар, тили жоқ, қуйрығы бар, жаны жоқ» қусаған формаларда, санаққа байланысты «еки сегиз—он алты, тағы сегиз тағы алты», «Бир ғаз бир дүркин ғазға ушырайды: Ассалаўмалийкүм 100 ғаз дейди, ол ғазлардың биреуі: «Жоқ, биз 100 ғаз емеспиз, егерде биздей және бир бөлек болса, және де бизиң жартымыздай болса, оның үстине сен өзин де келип қосылсаң 100 ғаз болармыз»,—деди (татар халқының поэтик ижаты, Қазан, 1967, 175—80-бетлер), —деген жумбақларға қарағанда булардың еки халықта да теңдей ушырасатуғынын, формалық жақтан бирдейлигин байқаймыз.

Татар әкиятлары—ертектери татар фольклорында үлкен орын ийелейди. Онда биз қарақалпақ ертегерине қусаған көп гана сюжеттерди, образларды ушыратамыз. Мысалы, қарақалпақлардың «Арық мерген» ертегинде, татарлардың «Шурәле» («Жезтырнақ») ертегиниң детальлары орын алған. Өгей қыз, тазша бала җайран қаларлық қақарманлықты көрсететуғын батырлар өзиниң сюжет линиясы хәм детальлары менен қарақалпақ хәм татар ертегеринде толып атырған усаслықлар менен сүўретленеди.

Үлкен совет илимпазлары В. М. Жирмунский, А. К. Боровков, Х. Т. Зарифов т. б. «Алпамыс» дәстанының пайда болуы, таралуы жөнинде жүдә бақалы илимий пикирлерди дөретти. Олар «Алпамыс»тың төрт версиясының барлығын анықлап, алтай, огуз, Қоңырат, Қыпшақ версиялары деп белгиледи. Қыпшақ версиясына «Алпамыс» тың башқұртлар хәм татарлар арасында таралған «Алпамша» ҳақындағы ертегерлерди жатқарады. Бул ертегерлердиң ҳақықатында Қоңырат урыуы арасында дөреген «Алпамыс» дәстанының қарақалпақ, өзбек, қазақ версиясы менен ямаса илимде Қоңырат версиясы деп аталатуғын дәстанлар менен байланысының бар екени анық.

Татарстанның Бондюг районы Камай аўылында туруышы М. Эхметовтан 1940-жылы экспедиция ўақтында татар фольклористи Х. Ярни тәрәпинен жазылып алынған хәм Қазанда 1954-жылы басылған «Татар халық ижаты» китабында (448—458-бетлер) басылған «Алпамша» дәстанының сюжет линиясының ески, гейпара жағдайда модернизацияланған деталь-

ларын көремиз. Бул ертекте Алпамша жарлы кисиниң баласы болады. Ол газ асырайды. Бул күшли, палуан жигитке бир ғарры сол жердеги патша өзиниң Сандугач атлы қызын жарыста озғанларға беретуғынын айтады. Алпамша жарыста озып, Сандугачқа үйленеди. Бирақ бурынырақ Сандугачқа жаўшы жиберген Қылтап деген патша: «Қызыңды берсен берерсен, бермесен урысып аламан»,—деп ғәзәпленеди. Алпамша менен Сандугач урысқа шығарда бабасынан ат сорайды хәм қуйрығынан тартып, жарамлы атларды таңлайды. Олар ҳийлелик пенен Қылтап патшаның Ақбоз атын да қолға түсиреди. Алпамша бир уйқласа 24 күн уйқлайды екен, усы уйқы себепли Қылтап патшаның зинданына түсип қалады. Баяғы асыраған газы арқалы Сандугачқа Алпамша хат жазады. Зинданда Алпамшаның ең жақын жан досты келип хабарласады. Қылтап патшаның қызы Алпамшаның зинданнан шығыуына жәрдемлеседи. Алпамша өзін басқа биреу қылып көрсетип, үстине де басқа кийимлер кийип, Сандугачтың басқа биреуге күйеуге шығыуына той болып атырғанының үстине келеди. Сандугачты көреді. Кейпинен танысады. Өзиниң ҳешким көтере алмаитуғын мылтығын Алпамша атқанда халық оның батыр Алпамша екенін түсинеди. Ертект усылай тамам болады. Жоқарыдағы татар ертеги. «Алпамша» өзиниң мазмуны хәм сюжет линиясы бойынша қарақалпақ дәстаны «Алпамыс» пенен генетикалық байланыста екени көринип турады. Қарақалпақ хәм татар халықларының эпослық дөретпелериниң тарийхий тамырларының жақынлығын дәлиллейди. Бул жақынлықты А. А. Валитова 1956-жылы Ташкентте «Алпамыс» эпосы бойынша өткерилген жыйналыста өзиниң «О версиях татарской прозаической сказки «Алпамша» деген докладында келтирген еди.

Ески дәўирлерде, Алтын Орда дәўири, оннан соңғы дәўирде пайда болған көп гана аўызеки халық дәстанларының дөрелиўинде еки халықтың талантлы уллары үлкен творчестволық күш жумсаған. Сондай-ақ XIX әсирдиң басларында рус мәдениатының тәсири нәтийжесинде Қазанда пайда болған баспаларда көп гана қолжазба қыссалар китап қылып басылып, татарлар, башкирлар, қазақлар, қарақалпақлар, өзбек-

лер, түркменлер т. б. араларына тарайды. Олардан «Җекаят Кероглы султан», «Қиссан боз йигит», «Қиссай Зулкарнай», «Қиссаи Алфамыш», «Қиссаи Джум-жума», «Қиссаи Зияда шах Мурад», «Қиссаи «Салсал», «Қиссаи Юсуп хәм Зулейха» т. б. бар (А. Г. Каримуллин. Татарская книга, Казань, 1974, бетлер. 69, 264).

Татар халқы тематикалық жақтан хәр қыйлы халық қосықларына оғада бай. Бул революциядан бурынғы хәм соңғы дәуирге—советлик дәуирге де характерли. Бирқанша татар халық қосықларының қарақалпақлар арасына таралыуы айрықша қызығышылық туўдырады. Олардан биринши гезекте қарақалпақлар ушын оғада сүйкимли болып айтылатуғын, лирикалық хәм көркемлик күши жоқары татар халық қосығы «Эпипэ»ны айтыуға болады.

Қарақалпақ хәм татар халықларының фольклорының барлық жанрларында дерлик еки халықтың туўысқанлық тамырларының изи байқалады. Бул еки халықтың әйіем заманнан киятырған дослық байланысларынан дәрек береді хәм олардың бай руўхый мәдениатындағы жақынлықты көрсетип турады. Бул байланыс сабақтары хәзирги гүлленген советлик дәуирде еки халықты буннан былай да жақынластырыуға хызмет етеди.

ТАТАР ХӘМ ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚЛАРЫНЫҢ ӘДЕБИЙ БАЙЛАНЫСЛАРЫ

Татар хәм қарақалпақ әдебий байланыслары өзиниң тарийхий тамырлары бойынша жүдә узақ дәуирлерге кетеди. Түркий тиллес халықлар басынан өткен узақ хәм машақатлы тарийхий дәуирлер еки халыққа да ортақ. Бир неше мың жыллар даўамында дөретилип түрки тиллес халықларға ортақ болып кеткен аўызеки халық творчествосының көп ғана үлгилери, нақыллар, ертеклер, жумбақлар, қосықлар эпосларда да еки халыққа жақын, туўысқан болып кеткен үлгилер аз ушыраспайды. Көп ғана орта әсир жазба естеликлери, сондай-ақ түрки тиллес халықларға ортақ болған үрп-әдет, дәстүр, кийим-кеншек, азық-

ауқат, күн-көрис жағдайларында да толып атырған уасалықларды көремиз.

Октябрь социалистлик революциясынан бурын еки халық та өзиниң эксплуататорларына қарсы үзликсиз гүрес алып барды. Бир неше әсирлер даўамына бул халықлар үстем класслардың қол астында езилип келди. Қандай тарийхий, экономикалық сиясий жағдайлардың қыйынлығына қарамастан мийнеткеш халық, оның алдыңғы қатардағы ўәкиллери, жазыушы, шайырлары өз халқының азатлығын, абаданлығын, мәдениатын ойлады, әдиллик ушын гүрести. Әдиллик, еркинлик, азатлық ушын гүресте Россия империясының кең пайтах елинде бир қанша хәрәкетлер болды. Әсиресе бул үлкен исте русьтың үлкен жазыушылары биринши сапта турды. Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Толстой аңсаған әрманларды Ғабдулла Тоқай да жақлады, көп атақлы татар жазыушылары алдыңғы қатардағы рус демократ шайырларынан, жазыушыларынан үлги алды.

Татар жазыушылары революциядан бурын-ақ рус әдебиятының тәжирийбесин үйренип, Батыс Европа әдебияты менен танысыу мүмкиншилигиниң бар екенін көрсетти. Соның менен бирге олар бул үйренерлик мысалы менен басқа да түрки тиллес халықлардың әдебиятының, мәдениатының раўажланыуына тәсир жасады. Дурысында Татарстан, оның бас қаласы Қазан, татар интеллигенциясы, улыўма татар мәдениаты хәм әдебияты Россияда жасаушы көп ғана түрк тилиндеги сөйлеуши халықларға рус мәдениатын жеткеріуши үлкен көпир болды.

XX әсирдиң басында татар тилинде жылына 300 ден 500 гешекем китаптар басылып турған. Булардан басым көпшилиги фольклор хәм көркем әдебиат шығармалары болған. Ғабдулла Тоқай, Ф. Амирхан, Қ. Насири, Г. Камал, Г. Ибрагимов, Г. Қулахметов, Ш. Камал т. б. көплеген татар жазыушылары менен бир қатарда Л. Н. Толстой, А. С. Пушкин, И. А. Крылов, М. Ю. Лермонтов, Н. В. Гоголь, А. П. Чехов шығармалары өз алдына китап болып татар тилинде басылған. Революцияға шекем, мысалы Л. Н. Толстой шығармалары өз алдына китап болып 30 ирет татар тилинде басылған. Сондай-ақ И. С. Тургеновтың, Д. Н. Мамин-Си-

биряктың, В. М. Гаришинниң, Л. Андреевтың шығармалары бир неше ирет татар тилинде китап болып басылды. Соның менен бирге татар тилинде шет ел жазушыларынан Ф. Миллердин, В. Гюгоның, Мольердин, Г. Гейнениң, Д. Дидроның, В. Шекспирдин, М. Твенниң, А. Франстың т. б. китаптары басылды.¹

Татар тилинде басылған бул китаптардың көпшилиги Орта Азия хәм Қазақстан халықларына таралған. Әсиресе Қазан баспадағы фольклор хәм көркем әдебий китаптардың Қарақалпақстан территориясына көп таралғанлығын қарақалпақ қыссаханларында сақланған, көплеген китаптардың дизими арқалы байқауға болады.

Татар тилинде В. И. Ленинниң «Үш Конституция хәм мәмлекетлик қурылыстың үш тәртиби» мийнети өз алдына китап болып революцияға шекем-ақ басылған.²

Уллы Октябрь социалистлик революциясынан кейин В. И. Ленин дүзген Советлер Союзының Коммунистлик партиясының басшылығы астында Россияда жасаушы барлық миллетлердин тең праволылығы, еркин, азат жасауы, дос семьяда миллий республикалары пайда болып, социалистлик раўажланыу жолына өтиу дәуири басланды.

Басқа да тууысқан халықлар сыяқлы татарлар хәм қарақалпақлар арасында халық хожалығының хәм мәдениатының барлық тараулары бойынша бирге ислесиу хәм бурыннан киятырған дослық тамырларын буннан былай да бекемлеу күшейди.

Қарақалпақстанда Совет властының жеңиуінде, социалистлик қурылыста, мәдений революцияны иске асыруда татар халқының ўәкиллериниң мийнетлери оғада үлкен. Олар Қарақалпақстанның халық хожалығының барлық тарауларында жемисли мийнет етип келмекте.

Татарстан хәм Қарақалпақстанның тууысқанлық байланысларында халық хожалығының басқа тараулары менен бир қатарда әдебият хәм искусство тарауындағы байланыслары үлкен қызығыушылық туу-

дырады. Қарақалпақ хәм татар әдебиятларының байланысы жөнинде Ғабдулла Тоқай творчествосына байланыслы И. Т. Сағитовтың, К. Худайбергеновтың статьялары баспада дағазаланған. Биз бул мақаламызда қарақалпақ хәм татар әдебий байланысының әхмийетли фактлерине иркилип, еки әдебияттың тууысқанлық тамырларына нәзер аударамыз.

XIX әсирдин ақыры, XX әсирдин басында өмир сүрген (1886—1913) Ғабдулла Тоқай тек татар халқының уллы шайыры болып қалмастан революциядан бурын-ақ өзиниң талантлы жазылған шығармалары менен түрки тиллес халықтардың сүйикли шайырына айналған еди.

Уллы Октябрь революциясынан кейин көп ғана түрки тиллес халықтардың әдебиятшылары ушын рус әдебияты, мәдениаты менен, сондай-ақ рус мәдениаты арқалы Европа мәдениаты менен танысуу татар әдебияты, татар интеллигенциясы, Ғабдулла Тоқай қусаған татар жазушылары жәрдеминде болды десек қәтелеспеймиз. Билимли татар интеллигенциясының Орта Азияда Европа хәм рус мәдениатының таралуындағы ролин айрықша бақалау керек.

Сонлықтан қарақалпақ хәм татар әдебий байланысы ҳаққында сөз болғанда Ғабдулла Тоқай творчествосы айрықша қызығыушылық туудырады. Ғ. Тоқай шығармалары қарақалпақ тилине Уллы Октябрь социалистлик революциясынан кейин аударылды. Деген менен Уллы Октябрь революциясынан бурын да Қазанда, Уфада, Оренбургта татар тилинде шығатуғын газета, журналлар арқалы Ғабдулла Тоқай шығармалары Орта Азияға таралып отырған. Ғ. Тоқай шығармалары менен толық хәм жақыннан танысуу бизиң күнлеримизде шын мәнисинде иске асты. Газета хәм журнал бетлеринде қарақалпақ тилине аударылып басылғанын былай қойғанда Ғ. Тоқай шығармаларының 1960-жылы Қарақалпақ Мәмлекет баспасы тәрпинен өз алдына китап болып басылуы республикамыздың әдебий турмысында, сондай-ақ қарақалпақ хәм татар әдебий байланысында үлкен ўақия болып есапланады. Бул топламда оның хәр қыйлы тематикадағы 90 ға жақын шығармалары бар. Топламды аударуға қарақалпақ шайырлары Б. Исмаилов, Ө.

¹ А. Г. Каримуллин. Татарская книга, Казань, 1974, стр. 289—290

² Сонда, стр. 290.

Хожаниязов, И. Юсуповлар да қатнашқан. Кітаптың алғы сөзі претинде И. Юсуповтың «Татар поэзиясының қуяшы» деген мақаласы берілген. Бұнда Ғ. Тоқайдың өмири хәм творчествосы, оның Россия хәм рус әдебияты менен байланысы, оның қарақалпақ әдебиятына, шайырдың жске өзине тәсири ҳаққында сөз болады.¹

Ғ. Тоқай XIX әсирдин ақыры XX әсирдин басында жасаған татар халқының ең уллы шайыры. Оның шығармалары мазмуну, идеясы, көркемлик өзгешелиги бойынша Россия империясында жасаушы барлық түрки тиллес халықлар үшін да тууысқан еди. Себеби ол көтерип шыққан проблемалардың барлығы дерлик бул халықлар үшін ортақ еди. Ғ. Тоқайдың кең халық массасына мәлим болуы, оның шығармаларының сүйип оқылуы да усыннан.

Ғ. Тоқай түрки тиллес халықлардың поэзиясын жақсы билиу менен, ол Шығыс поэзиясы менен жақыннан таныс еди. Әсиресе ол өзиниң сол дәуирдеги түрки тиллес халықлардан шыққан шайыр заманласлары менен салыстырғанда рус әдебиятын, Батыс Европа әдебиятын жақсы билетуғынлығы менен пүткиллей олардан айырылып туратуғын еди. Ғ. Тоқайдың, А. С. Пушкиннен, М. Ю. Лермонтовтан, Толстойдан, Жуковскийден, Крыловтан үйрениуи, оның творчествосының рус классикалық әдебияты менен терең байланысын көрсетеди. Ғабдулла Тоқай шығармаларының түрки тиллес халықлардың әдебияты үшін сабақ хәм үйрениу мектеби болатуғынының тийкарғы бағдары да усында.

Қарақалпақшаға аударылған Ғ. Тоқай топламына кирген қосықлардың көпшилиги дерлик шайыр Бабаш Исмайлов тәрәпинен аударылған. Олардың ишинде «Өз—өзиме», «Оқлар», «Мақтапысыу», «Оқлар журналына», «Пияла бас», «Мәмлекетлик думаға», «Бақырғанның естелигине», «Сен болмасаң», «Алтынға қарсы», «Шайырсымаққа», «Бизди орынсыз жаманлайды», «Ләззет неде, дәм неде», «Ауыл ҳаялының

¹ Ғ. Тоқай. Шығармалары. Қарақалпақ Мәмлекет баспасы. Нөкис, 1960-жыл, 3—6-бетлер.

бала тербеткендеги үмитлери», «Медреседен шыққан шакиртлер не дейди», «Тамаша ашық», «Кетик тисли сулууға», «...ға», «Урланған мазмун», «Жигит пенен қыз», Мәскүнемлер жағацнан тутса», «Әке хәм бала», «Шайыр», «Болмаса», «Ескилик тәрәптары», «Жас бала», «Майда-шүйде», «Қалай жасау керек», «Өмир тууралы», «Моллалар», «Гласный», «Шекспирден», «Семья тынышлығы», «Жумыс питкеннен соң», «Жердин уйқысы», «Жылтырағанның бәри алтын емес», «Хәммениң де жегиси келеди», «Фатима хәм Қарлығаш», «Ай хәм түн», «Арба, шана, ат», «Ғалий менен ешки», «Қысқа бир сөз», «Зәңги», «Еки жолдас арасында», «Кишкене музыкант», «Ашшы тәжирийбениң дауысы», «Ғарға», «Түрикшеден», «Үзинди», «Сүй өмирди», «Ана тили», «Гей уақларда», «Гөш базарындағы прогресси», «Сибғатуллин», «Бала менен гүбелек», «Азан», «Жууап», «Дин тууралы», «Әдепсизлик», «Сын жөнинде», «Критик», «Балқан урысы жөнинде», «Балалар жыры», «Не керек тағы», «Үш ҳақыйқат», «Пушкин хәм мен», «Толстой сөзлери» атлы қосықлары бар.

Ғ. Тоқайдың Бабаш Исмайлов аударған қосықлары тематикасы бойынша хәр түрли. Бирақ олардың ишинде елди, халықты сүйиу, оның хызметкери болуу, жақсы адамлардың ис хәрәкетин мақуллау, ал жаман адамлардың қолайсыз ислерин әшкаралау тийкарғы орынды ийелейди. Ғабдулла Тоқайдың 1907-жылы жазылған «Ләззет неде, дәм неде» деген қосығында өмирге жақын жүректен анализ жасап турып, мынадай жуумаққа келеди:

Тек халқыма хызмет етиу муҳаббаты менде бар,
Мениңше, тап усында ләззет те бар, дәм де бар.¹

Уатан, ел, халық ҳаққында жүрек төринен шыққан поэтикалық қатарлар Ғабдулла Тоқайдың аударушысына да үлкен тәсир жасағандай көринеди. Мысалы, Б. Исмайловтың Уатан, Қарақалпақстан ҳаққындағы қосықларында жаңа заман руухы менен толған

¹ Ғ. Тоқай. Шығармалары. Қарақалпақ Мәмлекет баспасы, Нөкис, 1960-жыл, 31—бет.

Ғ. Тоқай қосықтары менен үнлес идеялық бірлікті байқаймыз.

Ғ. Тоқайдан Бабаш Исмаилов аударған қосықтардың ишінде юмор-сатиралық мазмунға ийе қосықтар толып атыр. Оларда мақтаншақтар, өтирикши моллалар, шайырсымақтар, тамаша ашықтар, ескиликте аңсаушылар, мәскүнемлер, сықмарлар, дүньяпаразлар, даңқпаразлар, әдепсизлер, жеңил сыншылар қаққында Ғ. Тоқайдың терең, өткір, көркем пикирлери бул қосықтарда кең орын алған. Әлбетте, өмирдің унамсыз тәрептери менен гүресіу, адамларды ең жақсы қәсийетлерге тәрбиялау, оларды ұатан ийгилиги ушын хызмет етиуге шақырыу бул шығармалардың тийкаргы идеялық бағытын қурап турады.

Мине усы Ғ. Тоқайдың ең үлкен әҳмийетке ийе болған юморлары менен сатиралары рус критикалық реализмнің ўәкиллери менен бир қатарда Б. Исмаиловтың творчествосында тийкаргы орынды ийелейтуғын юмор менен сатираны раўжандырыуға, белгили дәрежеде жаңа социалистлик заман қақыйқатлығы тийкарында қәлиплестириуге үлкен көмегин тийгизген. Хәр қандай көркем аударыушы гез келген материалларды аўдара бермейди. Ол өзиниң жүрегин не жақын, творчествосына сәйкес, кеўлине унаған материалларын басқа тилден аўдарады, оған бар жигерин жумсайды. Сонлықтан Ғ. Тоқайдың көп ғана юмор-сатиралық қосықтарының бизиң белгили юморист хәм сатиригимиз Б. Исмаилов тәрепинен аударылыуы ешейин емеслиги, оның тийкарында творчестволық қызығыу жатқанлығын есапқа алыу керек.

Б. Исмаилов Ғ. Тоқайдың балаларға арналған қосықларын, көп ғана афоризмлери менен дидактикалық қосықтарын, Шекспир, Пушкин, Толстойға бағышлаган қатарларын шеберлик пенен аўдара билген.

Ғ. Тоқай шығармаларының қосық қурылысында татар халық поэзиясының үлгилериниң структурасы менен классикалық Шығыс әдебиятының да қосық қурылысы кең орын алған. Соның менен бирге оның поэзиясында, әсиресе қосық қурылысында, сүүретлеу усылында классикалық рус поэзиясының да элементлери толып атыр. Бул өзгешеликлерди бәриүде аударыушы шайыр Б. Исмаилов көп хызметлер ислеген.

Ол Ғ. Тоқай шығармаларының идеялық хәм көркемлик өзгешеликлерин оригинальдағыдай қарақалпақ оқыушыларына жеткернуге хәрекет еткен. Аударыуда буын уйқасларын қуўмастан оригинальдағыдай ритм хәм рифмаларда өз орнында сақлаган. Поэзияның стих хәм песня түри қатаң есапқа алынған. Тоқай поэзиясындағы новаторлықты бәриүде де Б. Исмаиловтың көп бас қатырғаны көринип турады.

Мархум шайыр—жазыушы Өсербай Хожаниязов тууысқан халықтар әдебиятын қарақалпақ тилине аударыуда бичаз жұмыслар иследи. Ол Ғ. Тоқай шығармаларын да қарақалпақ тилине аударыуға қатнасты. Мысалы, ол Ғ. Тоқайдың усы топلامына кирген «Жеги құртларға», «Кетпеймиз», «Сүтке түскен тышқан», «Таз», «Ийман», «Уйқы», «Аўыл жырлары», «Ол ма? Ол», «Шайтанның мойнына», «Қайда?, Ким?» «Ешки қаққында», «Жулдыздаң да қорқады», «Суўық» қосықтарын усталық пенен аударды. Ол пүтини менен Ғ. Тоқай шығармаларының қарақалпақ тилиндеги усы топلامының редакторы болды.

Сөз етип отырған топламда Ғ. Тоқай шығармаларының қарақалпақ тилине аударылыуына Ибрайым Юсуповтың қатнасыуын айрықша баҳалау керек. Ол Ғ. Тоқайдың «Шүрәле» ертегин, «Кеңес», «Мухаббат», «Бир қайғылы күнде», «Уәсият» қосықтарын қарақалпақ тилине аударды.

Ғ. Тоқайдың «Шүрәле» ертек поэмасы 1908-жылы жазылған еди. Бул ертекте ол татар халық ертеклеринің сюжетин шебер пайдаланған. «Шүрәле» қаққында ертекти халықтың фантастикалық ертеклери тийкарында, өзиниң сулыу шығармаларын дөреткен Пушкин хәм Лермонтов усылын қолланыу менен жаздым¹ деген Габдулла Тоқай. «Шүрәле» ертегиниң мотивине байланыслы. «Шүрәле» балети дөретилип, бул Москваның Большой театрында, Ленинградта, Советлер Союзының басқа театрларында да қойылады. Бул ертек:

Нақ Қазан артында бар,
Бир аўыл Қырлай деген,

¹ Габдулла Тукай. Избранное, Москва, 1956, 98- бет.

Жыр десе журты түүе,
Тауығы да жырлайды екен! —

деп басланады. Ертеkte дүт тоғай тәбияты ҳаққында күтө сулуў поэзиялық қатарларды оқыймыз. Айлы кешде бир жигит усы аўылдан ат арбалы отынға кетеди. Тоғайға келип отын шаўып атырғанда әжеп тәўир бир мақлуқтың қышқырғаны еситиледи. Жигит сескенеди. Қәпелимде көзи түсти бир бәт-бәшер мақлуқатқа:

«Мурны бар қыйсық—шоҗық»,
ийилген қармақ қусап.
Қып-қыйсық қоллар, аяқлар,
ербийген путақ қусап.
Түр-түси жан шошытып,
Жалт-жулт етеди көзлери,
Қорқытар көрсең егерде
түн түүе күндизлери.
Тыржалаңаш илә нәзик,
адамға мерзер өзи
Ортан бармақ бойлы бар
Маңлайында мүйизи.
Соррайған бармақлары
Тарам-тарам бир бәләмат,
Сықылсыз ҳәр саўсағы
Жарты аршыннан зыят.²

Бул жин бе, пери ме—Шүрәле еди. Ол тоғайға келген адамларды гей ўақытта ушырасып қалса қытықлап күлдирип өлтиретуғын мақлуқ еди. Ол отыншыға да усы дәстүрин айтады. Ол жигитке усы ойынын ойнайды. —Асығып турман,—дейди. Жигит те өз гезегинде оған шәртин айтады.—Ана жерде үлкен бир ағаш жатыр, сол ағаштың жарығы бар жерине бармағыңды тығып, көтерисип арбаға салысып жибер, оннан соң қытық ойынын ойнарсаң,—дейди. Шүрәле буну мақул көрип, ағаштың бир жағынан жарыққа бармағын тығып көтермекши болды. Жигит еп пенен жарықтың сынасып балға менен босатып, сынаны түсиргенде ағаштың жарығы Шүрәленің қолын биротала тас қылып қалады. Шүрәле жигитке,—сениң үрим-путағыңа тиймейин,—деп жалыңғанына қарамай, сезбегенсип жолға шығады. Сол

¹ Ғ. Тоқай. Шығармалары. Қарақалпақ мәмлкет баспасы. Нөкис, 1960, 37-бет.

² Ғ. Тоқай Шығармалары. Қарақалпақ Мәмлкет баспасы, Нөкис, 1960-жыл, 41-бет.

ўақытта Шүрәле оннан жигиттиң атын сораиды. Ол атын «Былыр» дейди. Ертектиң кейни басқа Шүрәлердин жыйналысып айтқан мына сөзлери менен питеди:

«Сен самсам болмағаныңда,
бундай күлки болар ма едиң;
«Былыр биреў қыйнады»,—деп
Быйыл жылар ма едиң?»¹

Ғ. Тоқай жин-жыпыр шайтанларды ертекке герой етип алыў менен, олардың адамлар менен қатнасына жақсы менен жаманның, ақ пенен қараның қарама-қарсы гүресин ашып көрсетеди. Жақсылықтың, ақыллы истиң ертектегидей женетуғынын сулуў поэзиялық сүүретлеўлер менен дәлиллейди. «Былыр урды» ертегиниң гейпара вариантлары қарақалпақ ертеклеринде де ушырасып отырады. Буннан биз қарақалпақ хәм татар ертеклериниң сюжет жақынлығын да байқаймыз. И. Юсупов аударған «Шүрәле» ертеги мазмуны хәм көркемлиги оригинал руўхын беретугын ең жақсы аудармалар қатарында турады. Бунда уйқас пенен ритм хәм рифмалар, поэзияға жарасықлы сөзлер дизгини, қосық интонациясына сай лексика сондай шеберлик пенен ислетиледи, хәтте олардың дәллиги соншелли, хәрбир қатар жөнинде аудармашының үлкен творчестволық ис алып барғаны көринеди. И. Юсупов стилине характерли хәр бир поэзиялық қатардың жупкерлиги, ислетилген сөзлердин белгили дәрежеде поэзиялық дауыс толқынына ийе болыўы ол аударған «Кенес», «Мухаббат», «Бир қайғылы күнде», «Ўәсият» қосықларында да терең орын алған. Пикиримиз анықлаў болыў ушын Тоқайдың Наўайы хәм Низамийдан рухланып жазған «Мухаббат» қосығының аудармасының бир куплетин келтирейик.

Жер жасармас, гүл ашылмас түспей жамғыр тамшысы,
Қайдан алсын йопты шайыр болмаса илхамшысы,
Бир гөзалдан, айтыңшы, қайсы шайыр руўхланбаған.
Байроның, Лермонтовның ба, Пушкиниң бе, қайсысы.²

¹ Ғ. Тоқай. Шығармалары, Қарақалпақ Мәмлкет баспасы, Нөкис, 1960 жыл, 45-бет.

² Сонда. 56-бет.

Ғ. Тоқайдың 1910-жылы жазған «Уәсият» қосығы Шығыс поэзиясының дидактикалық ұсылында дөретілген. И. Юсупов аударған ұсы қосықтың бір куплетіне нәзер аударамыз. Онда аудармашының оқыушыға оригинал рухын жеткеріудегі ұсталығын айқын көріуге болады:

Айланар гүлшек ядлы байлық, дәулет, даңқ, мәртебе
Бүгін байсаң, шайтаннан да жарлысаң сен ертеге.
Бар болса бер, болмаса, жайлап сойле болмаслығын,
Сезбей қалма дийұана емес, бәлкі Қызыр Ильяслығын.¹

Ибраһым Юсупов бұрыннан Ғ. Тоқай поэзиясы менен оның терең мазмун, жоқары идеялық, жетиліскен көркемлікке иіе дөретпелері менен, Шығыс, Батыс, әсіресе рус әдебияты дәстүрлері сінген творчествосы менен оның творчествосының шын мәнісінде халықлық мотивтері менен таныс еді. Өзінің шеберлік жолында Ғабдулла Тоқайды ұстаз таныуының да сырлары бар. Ол Ғ. Тоқайды шын жүректен «татар поэзиясының қуяшы» деп атайды. Ұсы аттағы топламға жазған кирис статьясында И. Юсупов мынадай сөзлерді жазды. «Тоқай 30-жылдардағы гейпара қарақалпақ шайырларына күшлі тәсір еткен. Сүйікші шайырдың сол гезде аударылған ба, ямаса бیرهу тәрепін өзгертип ісленген бе, билмедім,—«Жылдың төрт мәусими» деген қосығын оқыу кітаптан бизлер ядлап жүретуғын едик. 1946-жылы мен Тоқайдың Муўса Жәлил редакторлығында 1938-жылы шыққан бір томлығын жолықтырдым... Тоқай сол күннен бастап мениң ең сүйікші ұстаз шайырларымнан болды. Оның «Кенес», «Шайыр», «Дийұана», «Алдандым», «Мұхаббат», «Соңында» деген қосықтарын институтта оқып жүргенімде-ақ аударып, ядлап жүрдім...

Тоқайдың қосығының хәр қатары дәне мағызлы пиісип турған бийдайдың масағы сыяқлы. Бул масақта бір де бос қауызақ, бір де пуш дән жоқ. Ұсы бийдайдың наны сыяқлы Тоқайдың қосығы хәммеге бірдей түсінікші де, мазалы да. Өйткени халық поэзиясы, халық турмысын, халық әрманың сүүретлеуі: халық му-

¹ Ғ. Тоқай. Шығармалары. Қарақалпақ Мәмлекет баспасы. Нөкіс. 1960-жыл. 96-бет.

ның муңлау Тоқай поэзиясының альфа хәм омеғасы болды».¹

Хәқыйқатында да қарақалпақ совет әдебиятының ең ири хәм талантлы ўәкілі И. Юсуповтың Ғ. Тоқай хәққында, оның творчествосының бахасы хәм тәсіри тууралы айтқан пикирлері Тоқай мысалында татар хәм қарақалпақ әдебий байланысының ең айқын мысалларынан есапланады.

И. Юсупов айтқандай Ғ. Тоқай творчествосы қарақалпақ совет шайырларының дәслепкі бууынларының үйрениу мектебі болды. Бұған мысал иретінде қарақалпақ совет әдебиятының тийкарын салыушылардың бири Сейфулғабит Мәжитовтың творчествосын көрсетиуге болады.

Миллети бойынша татар Сейфулғабит Мәжитов 1867-жылы Қазан губерниясының Ортем ауылында жарлы дийхан семьясында тууылған еді. Ол бастауыш билимді ұсы жерде алды. Ал оның семьясының 1880-жылы Қарақалпақстанға көшип келиуі болажақ жазыушының қалған өмиринің барлығын қарақалпақ халқының тәғдири менен байланыстырды. Ол өз билимін жетилістириу үстінде тынбай іслеңди. Оренбургқа Қоңырат, Мойнақ т. б. қалалардан қатнаған саудагерлер арқалы, т. б. жоллары менен ол Қазанда, Уфада, Уральскиде, Астраханьда, Москвада, Петербургта, Оренбургта т. б. қалаларда шығатуғын газета, журнал, кітаптарды алып турды.

Қаллы Айымбетов хәм шайырдың баласы Рахим Мажитов тәрепинен таярланған С. Мәжитовтың таңламалы шығармаларының алғы сөзінде шайырды көрип гүрриндескен Қ. Айымбетов, Қоңыратта 1912-жылы С. Мәжитовтың жаңа идеядағы мугаллимлер менен танысқанлығын, Россияда татар тилинде шығатуғын газета-журналларды алып туратуғынын, әсіресе Ғабдулла Тоқай хәм басқа да жазыушылардың шығармаларын сүйіп оқытуғынын жазады.²

С. Мәжитовтың шайыр, жазыушы болып қәлиплесіуінде татар әдебиятының ўәкілдеринің, әсіресе Ғаб-

¹ Ғ. Тоқай. Шығармалары. Қарақалпақ Мәмлекет баспасы, Нөкіс. 1960-жыл. 6-бет.

² С. Мәжитов. Таңламалы шығармалары. «Қарақалпақстан» баспасы, Нөкіс, 1965-жыл, 8-бет.

дулла Тоқайдың роли үлкен. Ағартуы ислерин, жаңа билим, илим идеяларын пропагандалаған Ғабдулла Тоқай шығармалары Сейфулғабит Мәжитовқа да үлкен тәсир тийгизди, Қ. Айымбетов жоқарыдағы пикирин дауам етип: қарақалпақ халқының турмысын терең үйренген Сейфулғабит Мәжитов халықтың сауатын ашыуды нәубеттегі ең әхмийетли ис деп есаплайды. Ауыллардағы ески мектептер хәм медреселер оқыушыларға қанша жыл оқыса да жетерли билим бермегенин өз көзи менен көргеннен кейин, ол жаңаша «жәдитше оқыуды» (төте оқыу) шөлкемлестириу ҳақыйқат талапқа мууапық келеди деген пикирге келеди. Сейфулғабит бундай мектепти дәслеп халқы көп қалада яғный Шымбайда ашыуды мақул көрип, 1907-жылы Иният болысқа (волостьқа) қосық пенен мектеп ашыу кереклиги тууралы өтиниш хат жазады. Бирақ бул хат Иният волость тәрәпинен елеусиз қалдырылады.¹

Сондай-ақ Сейфулғабит Мәжитовтың Совет власты орнағаннан кейинги жазылған «Еркинлик таңы», «Еркинликте күсеу», «Қарақалпақ», «Мәрт жақсы», «Дау болмасын», «Туурылық хәм қалпаллық», «Надан молла» қосықларының идеялық бағытында Ғ. Тоқай поэзиясына үнлеслик бар екени сезиледи.

Шығармаларының халықлық мотивин күшейтиуде, ауызекли халық творчествосынан пайдаланыуда халықтың арзыу-әрманларын аңлататуғын шығармалар дәретеди. Сейфулғабит Мәжитовтың Ғабдулла Тоқай творчествосынан көп үйренгенлиги байқалады. С. Мәжитовтың барлық қосықлары дерлик қарақалпақ халық поэзиясы стилине жақын дәретилген. Сонлықтан оның көп ғана қосықларын халық тез ядлап алып, қосық қылып айтып жүрген.

Улыұма, Шығысқа, сондай-ақ түрки тиллес халықлар поэзиясына характерли болған дидактикалық поэзия Ғ. Тоқай хәм басқада татар шайырларының шығармаларынан орын алған. Татар поэзиясын жақсы билген қарақалпақ турмысы менен араласып жасаған, революцияға шекемги қарақалпақ фольклоры хәм қарақалпақ әдебиятының шығармалары менен жақыннан таныс болған С. Мәжитов бир қанша дидактикалық

¹ Сонда—7-8-бетлер.

термелер хәм қосықлар жазған. Олардан «Ерлик дәркар», «Кеш болмасын», «Тири қорқақ», «Дәркар», «Жигит», «Дослық жайы» т. б. қосықларын атауға болады.

Қарақалпақ әдебиятының баслаушысы сыпатында әдебиятымызда бириншилерден болып татар әдебиятшыларының хәм илимпазларының тәжирийбесин пайдаланып, совет дәуириндеги биринши қарақалпақ мектептерине оқыу қураллары, сабақлықлар дүзиуде, балалар ушын арнаулы шығармалар жазыуда да Сейфулғабит Мәжитов новаторлық иследи. Ол балаларға арнап «Оқыуға кел», «Оқыудандур», «Пайдасын билиу», «Ағасынан инисине хат», «Оқыу басқа, ойын басқа», «Тәжирийбе». «Биргелки гүллер», «Келер күнге», «Жалқауға», «Балалар», «Хәмийла неге қуғанған», «Төрт мәүсим» қосықларын жазды.

Татар әдебиятшылары, әсиресе Ғ. Тоқай бириншилерден болып рус әдебиятының хәқыйқатлықты сүүретлеу усылын татар поэзиясына ендирди. С. Мәжитов та бириншилерден болып қарақалпақ әдебиятында татар әдебиятынан үйрениу арқалы, олардың тәжирийбесин пайдаланып, рус әдебиятын үйрениу жәрдеминде, әсиресе Крыловтан үйрениу менен, мысалы Крыловтың «Дийқан менен маймыл» тымсалын қарақалпақ тилине аударып, өзинше бир қанша тымсаллар дәретти. Олардан «Соқыр тышқан менен бақа», «Үш балық», «Алтын жеген бөри», «Түлки менен қабан», «Бирлик пайдасы», «Мақтанғандай дәне жоқ» тымсалларын атауға болады.

1906-жылдың ақырында татар зрительлери биринши ирет татар тилинде спектакль көрген еди. Буннан хабары бар Сейфулғабит Мәжитов театрға, драматургияға айрықша қызығушылық пенен қарайтуғын еди. Революциядан бурын татар тилиндеги китаптар, журналлар, газеталар менен таныс С. Мәжитов көп ғана татар жазыушылары, солардан Ғ. Тоқайды, Ф. Амирхан, Қ. Насыри, Г. Камал, Г. Ибрагимов, Г. Қулақметов, Ш. Камал, татар-башкир әдебиятына ортақ Мәжит Ғафури шығармалары менен таныс болған. Ал революциядан кейин оның татар әдебияты менен жақыннан танысуы өз-өзинен түсиникли. Себеби театр хәм драматургия мәселесинде 20-жылларда татар әдебияты басқа түрки тиллес халықларға қарағанда әдеуир тәжирийбеге ийе еди. Қарақалпақ әдебиятында бириншилерден

болып, драмалық шығармалар дәреткен С. Мәжитов рус хәм басқа да халықлардың драматурглеринен пайдаланыу менен бирге биринши гезекте татар драматурглериниң жумысларына сүйенди.

1919—1920-жыллары Қоңыратта хәўескер татар кружоги пайда болған. Оның шөлкемлестириўисси 1914-жылы Қазаннан Қоңыратқа келген татар Қасым Ямашев деген киси болған. Ол билимли, театр ислери менен таныс, сүүрет салатуғын, гармонь, гитар, скрипкада ойнай алатуғын киси болған. Ол татар хәм жергиликли миллетлердиң жасларынан хәўескер дөгерегин дүзип, татар драматурглерин Мирхайдар Файзийдиң «Галиябану», Көрим Тинчуриниң «Қазан сүлгиси», «Зангар шаль», Хәбийбулла Ибрагимовтың «Башмағым» пьесаларын қояды. Бул ўақытта Сейфулғабит Мәжитов Қоңыратта жасайтуғын еди хәм бул мәдений истен шетте болуы мүмкин емес еди. Қарақалпақстан областының дүзилиўи хәм оның орайы Төрткүл қаласы болып, 1924—25-жыллары көркем хәўескерлер дөгереклери жанланады. Усы ўақытта Төрткүлде татар Коневтың басшылығында татар драмкружогиниң жоқарыдағы татар драматурглериниң шығармаларын көркем хәўескерлер дөгереклериниң күши менен бир неше ирет сахнаға қояды. С. Мәжитов усы ўақытлары Төрткүлде жуўапкерли мәдений ағартуў жумысларында ислейди. Усы жыллары әдебиат хәм искусство мәселелери менен жақыннан байланысады. Ол татар хәм басқа да туўысқан халықлар драматурглериниң тәжирийбесинен пайдаланып, 1925-жылы Төрткүлдеги педтехникум, совпартшкола, сельхозтехникум студентлериниң қатнасыўы менен дүзилген, миллети татар, педтехникумниң муғаллими Зариф Фатихович Қасымов басшылық еткен, биринши қарақалпақ миллий труппасы «Таң нуры» драмкружогына пьесалар жаза баслайды. Мысалы, оның «Сабақ» атлы пьесасы усы труппаның ағзаларының өтиниши бойынша жазылған. С. Мәжитов өзиниң бай тәжирийбеси хәм таланты менен Қасым Әўезов, Әбдираман Өтеповлар менен қарақалпақ совет драматургиясының негизин салды. Оның дәреткен «Ерназар алакөз» (1926), «Жигит болдық», «Соңғы селтең», (1928), «Бағдагүл» (1935) пьесалары әдебиятымыз тарийхындағы ең жақсы дәретпелер болып қалады. С. Мәжитов бир қанша прозалық шығармалардың авто-

ры. Оның баласы Р. Мәжитов ата жолын қуўып, «Қара жүреклер», пьесасын жазып, оны соң «Тазагүл» деп те атаған, бул 1935-жыллары Қарақалпақ театры сахнасында бир неше ирет қойылған.

Сейфулғабит Мәжитов қарақалпақ әдебиятының, мәдениатының, искусствосының раўажланыўына бар өмирин сарп еткен адам. Ол қарақалпақ-татар әдебий байланысларының үлкен бир мысалы болып қалмастан, қаны бир, жаны бир бизиң халықларымыздың бири-биринен айырып болмайтуғын туўысқанлығының белгиси, советлик дәўирде қайта туўылған, совет патриотизми менен ғана суўғарылған, совет халықларының ийгилигин өз миллетиниң ийгилигиндей көретуғын, толық мәнисиндеги интернационалист болды. Дурысында да Сейфулғабит Мәжитов татар-қарақалпақ туўысқанлығының өшпейтуғын мәңгилик естелиги болып қалады.

Қарақалпақ-татар әдебий байланысы тарийхында Муўса Жәлилдиң 1958-жылы Қарақалпақ Мәмлекет баспасы төрепинен қарақалпақ тилинде «Жырларым» аты менен өз алдына китап болып «Моабит дәптерлери» ниң басылуы үлкен ўақыя болып есапланады.

Автордың қарақалпақ тилиндеги бул топلامы «Жырларым» атлы 1943-жылдың 26-ноябрьинде жазылған қосығы менен басланады. Бул қосық шайыр творчествосының эпиграммасы сыяқлы сезиледи. Онда өз ўатанын, халқын булжытпай сүйетуғын жүрек, терең патриотизм сезимлери, өмир ушын гүрестеги поэзияның құдиретли күши терең идеялық хәм жоқары көркемлик қатарлар менен берилген.

..Сизде мениң пүткил туйғыларым,
Сизде мениң кирсиз жасларым.
Сиз өлсеңиз мен де умтыларман,
Жасасаңыз мен де жасарман.

....Өлгенде де жүрек туўры қалар.
Қосығымдағы ҳадал аңтыма,
Бар жырымды елге бағышладым.
Өмиримди де бердим халқыма.

Топламға шайырдың 1942-жылдың июнынан баслап, 1943-жылдың декабрыне шекемги жазған қосықлары кирген. Топламның алдында шайырдың өмири хәм творчествосы хаққында Тилеўберген Жумамура-

товтың «Қахарман шайыр» деген статьясы басылған. Ғақыйқатында да Муўса Жәлил шығармалары совет әдебиятының ең ғасыл дәрәтпелеринен есапланады. Онда сөзи менен иси бир жаңа совет адамының образы, ишки дүньясы адам тәғдиринің ең аўыр уақытларында соншама терең, соншама мазмунлы хәм дәл көркем сүүретленген, хәтте турмыс ғақыйқатлығы менен поэзия ғақыйқатлығының арасында хәшқандай парқ жоқтай сезиледи. Муўса Жәлил поэзиясының хәр бир қатарында өз ұатанын шыннан сүйетуғын азаматтың жүрек дүрсилдиси бар. Көркем шығармада патриотизм сезимлериниң күшли берилиўи жағынан Муўса Жәлил шығармалары тек қарақалпақ әдебиятшыларына ғана емес, ал пүткил көп миллетли советлик әдебиятқа өшпес үлги болып қалады.

Шайырдың қосықлары халыққа сүйкимли, оның руўхый дүньясына қонымлы болып келеди. Мысалы, усы топламға кирген хәм Марьям Қасымова тәрәпинен аўдарылған «Қыз жыры», «Орамал», қосықларына нәзер аўдарғанда Армияға кетип баратырған сүйикли яры менен қошласып атырған қыздың сезим—туйғылары—ярынан естелик ушын орамал алған жигиттиң душпан оғынан жарадар болғанда, жараға орамалды жауып, «орамал гүўа: сени хәм елди жүрек қаным менен сақладым»,—деўи терең мәнини аңлатып турады.

1942-жылдың июлында Муўса Жәлил жазған «Кешир, елим», «Ерк», «Тек болса еди ерк» қосықларын оқып қарағанда шайырдың ұатан алдындағы жуапкершилиги, граждандық мишнети, әсиресе жүрек төринен қайнап шыққан муҳаббаты айрықша жанлы сүүретленеди. Ол қосықларды аўдарған Т. Жумамуратов, Ө. Хожаниязов оригиналдың руўхын өзиңдей етип берийге ерискен. Шайырдың әсир болып түскеннен кейин жазған биринши қосығы «Кешир, елим» өзиниң мазмуны бойынша терең патриотизм сезимлерине толы.

....Мехрибаным сениң муҳаббатың
Жеңилетеди олим азабын.
Елимди хәм сени сүйиў гой
Қан менен жерге жазарым.¹

¹ Сонда, 15-бет.

Бул топламға кирген қосықлардан белгили шайыр Тилеўберген Жумамуратов «Жырларым», «Кешир, елим», «Тек болса еди ерк», «Аўыр дәрәтлер», «Айралық», «Қылыш», «Қул», «Сүйиклиме», «Ана байрамы», «Урыстан сон», «Зулымлық», «Боран», «Қоңсылар», «Гүл шешеклер», «Сыйлығым», «Балықшылар», «Қар қызы», «Алман елинде», «Батырлық туўралы» қосықларды қарақалпақшаға аўдарған. Муўса Жәлил шығармаларындағы терең идеялылық жоқары көркемлик, бәлент граждандық пафос, оның қарақалпақ тилине актив аўдарыўшылардың биреўи Тилеўберген Жумамуратов творчествосында да терең из қалдырады. Ол усы топламға жазған кирис сөзинде былай деген еди: «Шайырдың аўыр хәсиретте жатып, жүрегинен қайнап шыққан жалынлы сөзлері фашистлик жәллатлардың пүткиллей айыппап, әшкаралайды, соның менен бирге урыс отын тутандырыўшыларға адамның кекли аштыўын арттырыўдан ибарат. Оның дәптерлериндеги найзадай өткир пикирли сөзлерин оқығанымызда коммунист шайырдың, советлик батыр офицердиң гиршиксиз сап намысы, бийик морали, қайтпас батырлығы көз алдымызға елеслегенни көремиз... Муўса Жәлилдиң хәр бир сөзин, хәр бир қосық қатарын оқып шықсаң, жүрекке тәсир етпейтуғыны жоқ.¹ Дурысында да бул сөзлерден Тилеўберген Жумамуратовтың оқыўшы хәм аўдарыўшы сыпатында Муўса Жәлил шығармаларынан үлкен эстетикалық хәм әдебий тәсир алғанын байқаймыз. Оның 60—70 жыллары дәрәткен поэзиясында граждандық тенденцияның, тереңлесиўи, ел, журт, ұатан хәққында идеялық хәм көркемлик жақтан жетилскен қосықларының пайда болыўында ол аўдарған Муўса Жәлил поэзиясының тәсири аз болмады-аў деп ойлаймыз.

Муўса Жәлилдиң усы қарақалпақша басылған «Жырларым» атлы топламындағы көпшилик қосықлар, белгили мархум шайыр хәм прозаик Өсербай Хожаниязов тәрәпинен аўдарылған. Олардан «Хат», «Шайыр», «Дәри», «Берилер», «Бир қызға», «Бақшашы», «Соңғы жыр», «Тюрмадағы түс», «Сақшы», «Пите», «Бәле», «Жигит жолы», «Дузлы балық», «Соңғы өкпе», «Сер-

¹ Сонда. 4—9-бетлер.

жант», «Ауырыудан сон», «Елге келип», «Өлимге», «Тау жылғасы», «Тирилиу», «Шайыр сыйы», «Тас қапшық», «Жәллатқа», «Жигит күши», «Еки жүзли кисиге», «Табыт», «Емен» т. б. қосықларды көрсетіуге болады.

Өсербай Хожаниязов аударған жоқарыдағы Муұса Жәлил қосықлары өзиниң тематикасы бойынша адамның ишки дүньясының хәр қыйлы тәрептерин қамтыған. Мысалы, «Хат», «Бир қызға», «Бала», «Дузлы балық», «Мухаббат» темасына бағысланып, оның хәр қыйлы көринислерин баян етеди, мухаббат адамның ең күшли туйғысы сыпатында сүүретленеди. Буннан шайырдың қандай қыйын жағдайды басынан өткермесин бахытлы өмирге интасы, мухаббатын өмирден бөлип қарамауы, өмирге ашықлығы көринип турады. Оның мәртлиги, өлимге бас иймеушилиги, өз елин, өз халқын сүйиушилиги, ондағы жеке мухаббат сезимлери менен ушласқандай сезиледи. Ал оның «Берилер», «Соңғы жыр», «Тюрьмадағы түс», «Пите», «Соңғы өкпе» қосықларын оқын қарасақ урыс дәуириниң хақыйқатлығын көз алдымызға келтиремиз. Мине усы адам тәғдири, адам характерин тәрезиге салып өлшейтуғын урыстың ауыр күнлеринде тюрьмада қап менен жазылған Муұсаның мына қатарлары адамның жүрек тарларын қозғайды:

....Айырып мени ана—Уатанымнан,
Қай жерлерге өкеп тасладың?
Жыласам да өксіп, өз елимнің
Топырағына тамбас жасларым.

Туўған елим нағыз улың болып,
Мен өлемен шетте телмирип,
Жасым барсын саған жылға болып,
Қаным ақсын қызыл гүл болып».¹

Муұса Жәлил душпан бугауында фашист тюрьма-сында қанша қыйынлықта жасаса да, өмирге, келешекке үлкен оптимистлик пикирде болды. Ол усы ўақытлары «Бақшашы», «Елге келип», «Тау жылғасы», «Тирилиу», «Емен» қосықларында оптимизм идеясын жырлады. Өсербай Хожаниязов аударған Муұса Жәлилдің жоқарыдағы қосықлары оригинал руўхын дәл бериу, жа-

¹ Сонда, 76-бет.

ғынан, қосықлардың мазмун хәм көркемлигин сақлау жағынан, татар поэзиясының руўхын қарақалпақ оқыушыларына жеткеріуі жағынан үлкен бағаға ие. Сондықтан биз татар халқының үлкен шайыры Муұса Жәлил шығармаларын қарақалпақ оқыушыларына қонымлы тапыстырғаны ушын, әдебий байланысымызға үлес қосқаны ушын Ө. Хожаниязов атын хұрмет пенен тилге аламыз.

Тилеуберген Жумамуратов хәм Өсербай Хожаниязовлардан басқа Муұса Жәлил шығармаларын қарақалпақ тилине аударуға, әсиресе оның «Моабит дәптери» циклине кирген қосықларын қарақалпақ оқыушыларына тапыстыруда шайыр Хожамурат Турымбетовтың да көп мийнетлери бар. Ол Муұса Жәлилдің усы цикльге киретуғын «Қызыл ромашка», «Назлы ашық», «Көйлек», «Қыял», «Сүйиу», қосықларын аударған.

Муұса Жәлилдің «Қызыл ромашка» қосығында символлық усыл менен оның қызыллығы душпан менен урысқан солдаттың төгилген қанының көриниси сыпатында сүүретленеди. Шайыр лирика күши менен дәуир руўхын шеберлик пенен сөз етеди. Шайырдың мухаббатқа арналған қосықларының хәр қайсысында адамның ең нәзик сезимлериниң хәр қыйлы таманлары сөз етиледи. Мысалы, оның «Назлы ашық» қосығында хәтте иретинде уу иширетуғын мухаббат күши келтирилсе, ал «Сүйиу» қосығында қыздың «Мен де сүйемен» деген сөзиниң соншама қәдир-қымбаты әжел менен таласып атырған солдат «Сүйдим» сөзин еркисиз айтып атырғанда, қыздың да «мен де» деген сөзи естилендей болады.

Хожамурат Турымбетовтың творчествосында лирикалық қосықлар үлкен орын ийелейди. Оның лирика сырларын үйрениуде, әсиресе қарақалпақ совет әдебиятында хәзирги дәуир лирикалық қосықларының жаңа стильлик, сүүретлеу усылларын киргизиуде үлкен совет шайырларынан, әсиресе Муұса Жәлилден көп нәрсени үйренгенин байқаймыз. Әсиресе Х. Турымбетовтың аудармаларында Муұса Жәлилден көбинесе мухаббат темасына арналған қосықларға айрықша кеуил бөлиуінен де буны көриуге болады.

Әлбетте, Муұса Жәлилдің «Моабит дәптерлерине» кирген қосықлардың барлығында дерлик ўатанды шын жүректен сүйиу, оның бахыты ушын керек жеринде

жан беріу, ел, халық ийгилиги ушын гүресіу бастан ақырына шекем орын алған. Х. Турымбетов аударған шайырдың «Көйлек» қосығын оқығанымызда адам жүрегін елжирететуғын әжайып хәдийсенің гүәсы боламыз. Дилбар атлы қыз армияға кеткен ярына нағыслап көйлек тигип, жибермекши болады. Бірақ жиберейін деп атырғанда жигит батырларша өлди деген хабар келеди. Ол буган исенбестен почта арқалы көйлекти жибереди:

Сөз тыңланды. Сүйген қызының
Сөзи шын сыяқлы көринди.
Көйлекти анарып жас жигитке,
Кийгизди де...

Жигит тирилди.

Қуяш қалқар, Дилбар терезеде,
Ол асығып күтер сүйгенни.
Жигит қайтты жүзи қуяш түсли,
Ал үстінде жасыл көйлеги.

—Ауа.

Тек айт маған
Жүрегімнің назлы еркесі.
Сен сепкен муҳаббат нуры менен
Узаяр өмирим келтесі.¹

Х. Турымбетовтың Муўса Жәлилден аудармалары оригиналды дәл беріуі былай турсын, үлкен творчестволық йош пенен исленгенин айтыу керек.

Бул топламға кирген Муўса Жәлилдің көлемли «Бұлбұл хәм булақ» балладасы Қ. Досанов тәрәпинен аударылған.

Улыўма алғанда Муўса Жәлилдің «Моабит дәптерлериниң», «Жырларым» аты менен қарақалпақ тилинде басылып шығыуы қахарман шайырдың отлы творчествосы менен қарақалпақ оқыўшыларын таныстырыўда үлкен ис болды. Бул қосықларда шайыр жаны, шайыр характери, шайыр образы, оның патриотизми, ишки дүньясы, әрманлары, жаңа совет шайырының мысал боларлық пүтин бир тулғасы көз алдымызда турады. Оның бул қосықларында қыйыншылықтағы бир дәртлер емес, ал өмир сүйіуге, бахытқа умтылыўдағы поэзиялық шақырықлар бар. Муўса Жәлил

¹Сонда 72-бет.

қосықларының халқымыздың жүрегине жақынлығы, оның тәсиршеңлиги, эстетикалық күши урыс дәуириниң хақыйқатлығын шын мәнисинде терең хәм көркем сүүретлеп билиўинде.

Муўса Жәлил шығармаларының қарақалпақ тилине аударылыуы оны оқыған хәр бир адамда қахарман шайыр творчествосына мақтаныш сезимин оятады хәм оған үлкен миннетдарлықты хәм сүйиўшиликти туўдырады. Бул гүмансыз СССР халықлары арасында туўысқанлықты, дослықты бекемлеўде, әсиресе татар хәм қарақалпақ әдебий байланысын күшейтиўде, Татарстан хәм Қарақалпақстан мийнеткешлериниң бирге ислесиўинде үлкен әҳмийетке ийе екени өз-өзинен түсиникли.

Солай етип Муўса Жәлил шығармалары СССР халықларының руўхый дүньясынан кең орын алыу менен бизиң халықларымызды буннан да күшли жақынластыратуғын үлкен әдебий дәреклерден есапланады.

Қарақалпақстан мийнеткешлери татар әдебиятын шын кеўилден сүйеди. Олардың қарақалпақ тилине аударылғаны былай турсын, ал Ғабдулла Тоқай, Хадди Тақташ, Галимжан Ибрагимов, М. Ғафури, К. Насыри, Г. Камал, Муўса Жәлил, Ф. Қарим, Г. Қутуй, Э. Файзий, Ш. Миннур, С. Хаким, Э. Исках, Э. Ерикей т.б. шығармалары оригиналында да оқыйды. Бизиң әдебиятшыларымыз хәзир тығыз творчестволық байланыста ислейди. Булардың хәммеси қарақалпақ—татар әдебий байланысына, қарақалпақ хәм татар халықларының дослығына айрықша сән берип турады. Биз қарақалпақ хәм татар әдебий байланысларының гейпара моментлерин сөз еттик. Келешекте бул оғада әҳмийетли байланыс, дослық тарийхи кең түрде изертлениуи керек.

ҚАРАҚАЛПАҚ — ТАТАР ХАЛЫҚЛАРЫ ӘДЕБИЙ МӘДЕНИЙ БАЙЛАНЫСЫНЫҢ ЖАҢА БАСҚЫШЫ

Гүллер жайнап-жаснап ашылып, жаз камалына жеткен бир ўақытта, жемис, мийуе сабағында жетилип пискенде, баба дийхан пахта менен салысының мол зүрәетине исенип, көк алай көк аспанның таза айрықша бир жағымлы хаўасы менен күле шырай берип нәпес алған бир күнлерде, 1980-жылдың 20—25 август-

тында өткерилген Қарақалпақстандағы татар әдебияты хәм искусствосының күнлери қарақалпақ хәм татар әдебий, улыўма мәдений байланысының енди тарийхқа айналған жаңа бетлерин ашты. Мәденият күнлери өткерилместен бурын-ақ Қарақалпақстанның республикалық баспа сөзи татар халқының мәдений хәм әдебий өмири ҳаққында материаллар дағазалай баслады. «Совет Қарақалпақстаны» газетасы 31-июльдеги санында татар совет әдебиятының тийкарып салыўшы Мәжит Ғафурийдың 100 жыллық юбилейине байланыслы оның өмири ҳаққында мағлыўмат және де 1919—20-жылларда шайыр тәрәпинен жазылған «Татар жигитине», «Бер қолыңды», «Бизин жол» қосықлары Қарақалпақстан халық шайыры, Мәжит Ғафурийдың 100 жыллық юбилейин өткеріу бойынша Пүткілсоюзлық комиссияның ағзасы И. Юсупов аўдармасында басылған.

Сол газетаның 7-августтағы санында татар совет музыкасының пайда болыу, қәлиплесиу жоллары хәм проблемалары туўралы ТАССР Композиторлар Союзы басқармасының председатели М. Яруллиннің «Татар музыкасының раўажланыу жоллары» атлы көлемли статьясы басылды. Усы санның 4-бетинде «Дослыққа арналады» деген рубрика астында «Социалистлик Татарстан» газетасы Қарақалпақстанға арнап арнаўлы бет ашқанлығын, онда Татарстан Жазыўшылар Союзы басқармасының председатели Ғ. Ахуновтың «Нөкис мийманларды күтип отыр» деген Арал бойларына еткен сапарынан алған тәсири ҳаққында статья, Т. Қайыпбергеновтың «Маман бий» романынан үзинди, И. Юсуповтың «Уатан», қосығы татар шайыры Г. Рахим тәрәпинен аўдарылып басылғаны, татар жазыўшысы, И. Юзеевтың «Қарақалпақ дептеринен» атлы жолжазбасы басылғанлығын хабарлайды.

Республикалық «Совет Қарақалпақстан» газетасы еки халықтың әдебий-мәдений байланысын ашыуда, сондай-ақ татар совет әдебиятының көрнекли ўәкиллериниң шығармаларын пропагандалауда үлкен жұмыс иследи. Газета өзиниң 19-августтағы санында ӨзССР Илимлер Академиясының хабаршы ағзасы И. Т. Сагитовтың қарақалпақ хәм татар мәдений байланысының барлық тәрәпин қамтыған кең

көлемдеги «Қарақалпақ хәм татар халықларының мәдений байланыслары туўралы» статьясын дағазалады. Сол газетаның 15—16 августтағы сандарында татар шайыры Равиль Файзуллиннің «Гүзги таңларда оянып» қосығы Т. Мәтмуратов, Зия Мансурдың «Аққу» көли жағасында» қосығы Ғалым Сейтназаров, Ильдар Юзеевтың «Аўылым әпсанасы», Жолдас Сейтназаровтың аўдармасында татар жазыўшысы Ахмет Сайфутдиновтың «Қәте» гүррици басылған.

Сондай-ақ мәденият күнлериниң ашылыўына шөкем «Советская Каракалпакия» газетасы да еки халықтың мәденият байрамына арнап бир қанша материаллар дағазалады. Булардан газетаның 6-август санындағы Қазандағы В. И. Ленинниң үй-музейин кең сөз ететуғын В. Устиновскийдың «Память на века» статьясы, оның және де газетаның 16-август санындағы В. И. Ленинниң Кокушкинодағы үй-музейин сөз ететуғын «Не зарастет тропа народная» статьясы Татарстандағы Лениң орынлары менен таныстырыуда үлкен қызығыўшылық туўдырады.

Газетаның 15-августтағы санында рус тилинде татар шайыры Хасан Туфанниң «Қара қумы», «Прежде здесь проходил караван», Михайл Скороходьтың «Пушкин» и «Тукай» қосықлары, Р. Щербакованың шөлкемлескенине 10 жыл толған татар миллий цирк искусствосын сөз ететуғын «Тигр, который есть с ладони» статьясы басылған. 16 август санында газета Николай Белаявтың талантлы татар шайыры Ильдар Юзеев ҳаққында «Слово и товарище поэте» статьясын, соның менен И. Юзеевтың рус тилинде «Нет не забыто», «Тихое утро», «Чуток ли твой сон» қосықларын басқан. «Советская Каракалпакия» газетасы өзиниң 19 августтағы санында татар совет әдебиятындағы лениниана ҳаққында профессор М. Гайнуллиннің «Самая главная тема» статьясын дағазалады.

«Жас ленинши» газетасы қарақалпақ-татар байланысына бир қанша материаллар дағазалады. Олардың ишинде революциядан бурынғы дәўирде қарақалпақ—татар халықларының тарийхий байланысын, әсиресе Россия менен байланыста татар халқының ўәкиллериниң ролин баянлауына «Қарақалпақ хәм татар халқының тарийхий байланысларынан» атлы

О. Юсуповтың статьясын атап көрсетиуге болады. Соның менен бирге бул газета өзинин 15-августтағы санында қарақалпақ оқыушыларын татар жазыушысы Фатух Хуснидин «Фантазия» гүррици менен таныстырады. «Совет Қарақалпақстаны» газетасы 19 августтағы санында Татарстан халқында И. Сорокиннің «Татарстан гүлленген үлке» деген мақаласын, Ж. Аймурзаевтың аудармасында Нури Арысланның «Жазғы таң», «Республикам мениң», Ф. Сейтназаровтың аудармасында Мәхәммәт Садрийдин «Татарстан» қосықтары басылған.

Солай етип республика газеталары Қарақалпақстанда татар әдебияты хәм искусствосы күнлери басланбастан бурын-ақ еки халықтың әдебий — мәдени байланысы халқында, туысқан, татар халқының мәдениәты, әдебияты, искусствосы халқында бир қанша бахалы материалларды, Татарстанның санаатын, ауыл хожалығын, мәдениәтын, алдыңғы адамларын көрсетуғын фотодокументлерди дағазалап, республика мийнеткешлерин таныстырды.

20-августта ашылатуғын Қарақалпақстандағы татар әдебияты хәм искусство күнлерине 330-дан аслам әдебият хәм искусство ғайраткерлери Нөкиске келди. Татарстан делегациясының составында көп ғана партия—совет хызметкерлери, Ғарип Ахунов басшылығында 16 татар жазыушысы (Сибгат Хәким, Топан Миннуллин, Нил Юзеев, Ильдар Юзеев, Равиль Файзуллин, Рафаэль Мустафин, Мусағит Хабибуллин, Талгат Галиуллин, Қуеш Тимбакова, Радиф Гатауллин, Шаукат Галиев, Аяз Гилязов, Мухаммет Мағдиев, Разил Валиев, Роберт Миннуллин), М. З. Яруллин басқарған композиторлар, А. И. Тумашев баслаған художниклер, Г. Н. Шарафутдинов басқарған журналистлер, СССР халық артисти Р. Шамуков, СССР халық художниги Х. А. Якупов, Ғ. Тоқай атындағы филармония, ТАССР Мәмлекетлик қосық хәм аяқ ойын ансамбли, мәмлекетлик филармонияның эстрада группасы, ТАССР халық артисти Ренат Ибрагимовтың қатнасуындағы «Орфей» вокаль ансамбли, «Юность» халық хореографиялық ансамбли, Вафира Гизатуллинаның, Римма Ибрагимованың, Зиннур Нурмухаметовтың қатнасуындағы эстрада группаларының коллективлери, Муса Жәлил атындағы Татарстан Мәмлекетлик опера хәм

балет театрының, Галиаскар Камал атындағы Мәмлекетлик академиялық театрдың, мәмлекетлик филармонияның, татар киноискусствосының ўәкиллери, басқа да коллектив ағзалары болды. Қәдирли мийманлар жаңадан салынып питкен 10 этажлы «Ташкент» мийманханасының ең дәслепки қонақлары болды.

«Совет Қарақалпақстаны» газетасының 20-август санында Татарстанның экономикасы хәм мәдениәтының, туысқан халықлар менен байланысының гүллеуи халқында кең көлемли «Туысқан халықлар семьясында» деген статья басылды. Газетаның усы санында бизиң елимиз халықларының бекем туысқанлық белгиси, Татарстан АССР әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстандағы күнлерин белгилеу иретинде Нөкис қаласындағы бир орта мектепти Ғабдулла Тоқай, Шымбай педучилищесин Сейфулғабит Мәжитов, Кегейлидеги «Қууаныш жарма» совхозын Муўса Жәлил атлары менен атау бойынша ӨзКП Қарақалпақстан Обкомы менен Қарақалпақстан АССР Министрлер Советиниң қарары басылған. Газетада Татарстанның экономикалық хәм мәдениәт раўажланыуы халқында көплеген цифрлар хәм фактлер берилген. Усы санда Ғ. Тоқайдың «Жазғы таң» қосығы С. Пиржанов аудармасында берилген. Татарстанлы досларға арналған Қарақалпақстан халық жазыушысы Ж. Аймурзаевтың «Ильич тигип берди дослық отауын» қосығы, татар поэзиясына арналған И. Юсуповтың «Ержүрекли хәм сулыў жанлы поэзия» статьясы да усы санда басылған. Газетаның бул саны да татар шайырларына көп орын берген. Онда Сибгат Хәкимниң У. Пиржанов аударған «5924» қосығы, Роберт Миннуллинниң Х. Сапаров аударған «Оттың монологи» қосығы, Закий Нурийдың Т. Мәтмуратов аударған «Көк жийек», Зулфаттың М. Қарабаев аударған «Излеңлер», Шәўкет Ғалиевтың А. Сейтжанов аударған «Сегизликлер», Равиль Файзуллинниң У. Хожаназаров аударған «Солдат дәптеринен», Ғалий Хужиевтың «Нәсият» қосықлары басылған. Қарақалпақстан хәм Татарстан мийнеткешлери, оның сүйикли улары менен қызлары еки халықтың әдебият хәм мәдениәт байрамын шын жүректен құтлықлады, халықларымыздың бузылмас дослығы хұрметине өзлериниң жүрек төринен шыққан ең терең, ең бахалы алғыс тилеклерин билдирди. Газетаның усы

санындагы Татарстанлы А. Коноваловтың, Ш. Бектемировтың, Г. Эсхадуллинның, Ф. Ахметовтың қарақалпақстанлы А. Шамуратованың, П. Розымованың, Э. Исметуллаевтың, К. Исмаиловтың тууысқанлық сезим менен толы сөзлерінде буны айқып көриуге болады. «Совет Қарақалпақстаны» өзиниң 20-августтағы санын пүтини хәм толығы менен еки тууысқан халықтың мәденият байрамына арнаған. Сондай-ақ хәзирги Татарстанның ең әхмийетли орынларын көрсететуғын фотодокументлер, дослық сезим менен толы жыллы-жүзлер, халықларымыздың тууысқанлық белгисин баянлайтуғын көркем панно газетаның бул байрам санына айрықша түр берип турады. Бул сандағы «Гүлләне бер, Совет Татарстаны, Едил бойларының даңқлы бостаны» рубрикасы хәр бир Қарақалпақстан мийнеткешиниң тууысқан елге айтып турған тилеги сыяқлы еситиледи.

«Советская Каракалпакия» газетасы да өзиниң 20-августтағы санындағы бас мақаласы («Дружба крепнуть») қарақалпақ-татар халықларының бузылмас дослығына ариалған, усы санда «В единой семье советских народов» деген статья басылып, онда Совет власты жылларында татар халқының жетискенликлери кең баянланған. Газетаның бул санында «Праздник культуры— праздник дружбы» рубрикасы астында Ғабдулла Тоқайдын рус тилинде «Размышление одного татарского поэта» қосығы, Диас Валиевтың «Алмурт» (Груша) гүррици, Юрий Адаевтың «Звездный час КамАЗа» очерки басылған. Соның менен бирге бул номерде қарақалпақ татар халықларының мәдени байланысларын тәриплейтуғын И. Т. Сағитовтың «Большой вклад» статьясы, Өзбекстан ССР хәм Қарақалпақстан АССР халық шайыры Т. Жумамуратовтың, Социалистлик Мийнет Қаҳарманлары Е. Бекбаулиевтиң, жазыушы О. Әбдирахмановтың, композитор Д. Жаңабаеваның статьяларында еки халықтың дослығы, тууысқанлығы, бир-бирине меҳир муҳаббаты, мәдени әдебий хәм қатнастың бурынғы тамырлары, оның хәзирги совет дәуиринде көрилмеген дәрежеде нығая беретугынлығы хәққында айтылады. Сондай-ақ газетадағы татарстанлы досларымыз Г. Асхадуллинның, Д. Валиевтың, З. Валиеваның статьяларында

бүгинги Татарстанның өндириси, әдебияты, искусствосы, жетискенликлери сөз етиледи. Олардан «Маршрутами песни» деген З. Валиеваның интервью сыпатында белгиле татар артисти жас қосықшы Ренат Ибрагимов хәққында берген мағлұматында Ренаттың қосық пенен бирге живопиське де қызығатуғынлығы көрсетиледи. Ал Д. Валиевтың «С высоты Джалиля» статьясында жазыушының көзқарасынан хәзирги татар совет поэзиясының Муўса Жәлилден басланған жетискенликлери, оның миллий хәм интернационаллық мотивлери талантлы жазыушыға, улыўма халық байлығы иретинде қарау тенденциялары қойылады.

Еки елдин, еки тууысқанның ўәкиллериниң жүрек төрлеринен шыққан мазмунлы сөзлерге итибар бергенде олардың КПСС тың идеологиялық программасына садық екенлиги, совет патриотизми, совет интернационализми руўхында тәрбияланғанлығы; совет халықларының алдында партиямыз хәм хуқиметимиз қойған экономикалық хәм мәдениет проблемаларды терең түсінетуғынлығы, оларды шешүүде жан-тәни менен таяр екенлиги жүдә өткир, жүдә мазмунлы хәм айрықша тәсирли берилгенлигин байқаймыз. Жоқарыдағы фактлерге сер салғанда жаңа социалистлик заманда өскен совет адамы характери, оның моральлық келбети, оның бай руўхий дүньясы дос пенен ушырасқанда алақандағыдай көринеди. Бул Қарақалпақстанда татар әдебияты хәм искусствосы күнлериниң дослепки ашылған күнинен баслап-ақ бизиң көз алдымызда барлық көриниси менен жайнап турды.

1980-жылдың 20-август күни Қарақалпақстанның орайы Нөкис қаласындағы Искусство сарайында салтанатлы түрде Қарақалпақстандағы татар әдебияты хәм искусствосы күнлериниң ашылуы кешеси болды. Бул ўақия дослық хәм тууысқанлықтың үлкен хәм қуўанышлы байрамы сыпатында белгиленди.

Кеше телевидение хәм радио арқалы республиканың барлық территориясына трансляция етилди, «Совет Қарақалпақстаны» хәм «Советская Каракалпакия» газеталары кеше материалларын толығы менен өзлериниң 21-августтағы санында басып шығарды.

Ашылуы кешеси Дмитрий Шостаковичтиң «Байрам увертюрасы» менен басланды. Татарстан артистлери-

ның хәм музыкантларының аткарыуында татар халық қосықлары, «Алтынчач», «Шүрәле» опера хәм балетинен ария хәм ойындар, Муўса Жәлиллиң, Сибгат Хәкимниң, Рустем Кутуйдың, Ахмет Ерикеевтиң, Гумер Башировтың, Ахмет Саттардың қосықлары, Назиб Жигановтың, Мирсайд Яруллиниң, Жаўдат Файзийдиң, Фарид Яруллиниң, Рустем Яхиниң музыкалары, Туликовтың, Пахмутованың, Тухмановтың, Ивановтың шығармалары, Лев Ошаниниң, Р. Рождественскийдиң, Н. Добронравовтың қосықлары, дүнья классикасынан Гуноның «Фауст» операсынан Маргарита ариясы, Альябьевтиң «Бүлбил» қосығы орынланды. Тыңлаушыларды айрықша қызықтырған артистка Гузель Серазеева тәрәпинен атқарылған Рустем Кутуй сөзине «Татарстан—Қарақалпақстан» қосығы, Мирсайд Яруллин дәрәткен «Қарақалпақ халық қосықлары темасына фантазия», әсиресе артистка Рахилия Мифтахова тәрәпинен атқарылған қарақалпақ халық қосығы «Шымбай намасы» болды. Татар композиторлары, артистлери хәм музыкантларының шеберлиги қарақалпақ зрительлерине үлкен тәсир, терең қанаатланыу сезимин пайда етти.

«Совет Қарақалпақстаны» газетасы өзиниң 21-августтағы санында Татарстан Жазыушылар Союзы басқармасының председатели, СССР Жоқарғы Советиниң депутаты Гәрип Ахуновтың «Гүллениу жолында» атлы кең көлемли мақаласын дағазалады. Онда ол Октябрьден туўылған татар совет әдебиятының жетискенликлери ҳаққында, әсиресе оның қарақалпақ—татар әдебиятларының бүгинги байланыслары, қарақалпақ әдебиятшылары туўралы айтқан пикирлери үлкен әхмийетке ийе. Ол «биз қарақалпақ хәм татар халқының дослық қатнасықлары ҳаққында кең түрде айттыуымыз шәрт»,—деп үлкен ўазыйпа қояды. Соның менен бирге ол қарақалпақ әдебиятының дәслепки буўыны туўралы мынадай жуўмаққа келеди: «Бизиң халқымыз қарақалпақ әдебиятының классиклери болған Әжинияз, Бердақты, қарақалпақ совет әдебиятының көрнекли ўәкиллеринен С. Мәжитовты, А. Муўсаевты, А. Дабыловты, С. Нурымбетовты хәм басқаларды жүдә жақсы биледи хәм қәдирлейди». Ҳақыйқатында да татар совет әдебиятының үлкен рәсмий ўәкиллериниң бул баҳасы бизлер ушын да айрықша қәдирли. Еки халықтың мәдени байланысының ең үл-

кен көпири болған Сейфулгәбит Мәжитов ҳаққындағы бул статьядағы терең ойлы пикирлер жүрек төринен шыққан, дослық инта менен айтылған. Гәрип Ахуновтың бизиң белгиле әдебиятшыларымыз Марат Нурмухамедов, Төлепберген Қайыпбергенов, Ибрайым Юсупов ҳаққындағы баҳалары да үлкен қызығыушылық туўдырады. Татарстан Жазыушылар Союзы басқармасы председателиниң бул статьясында 60—жыллардың ақырларында Қарақалпақстан жазыушылары С. Нурымбетов, С. Хожаниязов, Т. Алланазаров, Ж. Дилмуратовлардың Қазанда болғаны, ал соңғы он жылдың ишинде татар жазыушыларынан И. Юзеевтиң, Х. Туфанниң, Ғ. Минскийдиң, Р. Харистин, Р. Файзуллинниң Қарақалпақстанда болғанылығы көрсетиледи. Солай етип қарақалпақ—татар әдебий байланысы хәр қыйлы жоллар менен бекемленип, раўажланып баратырғанылығы айтылады.

«Совет Қарақалпақстаны» газетасы өзиниң 21-августтағы санында У. Пиржановтың аўдармасында Ғалымжан Латиптиң «Бабаларым мениң», «Анажаным» қосығын басқан. Буннан басқа бул санда «Татарстан ҳаққында айқын жыр» деген темада Қарақалпақстан художниклериниң мәдениет күнлерине байланыслы Татарстанда болып жазған картиналары ҳаққында сөз етиледи. «Татарстан Қарақалпақстан художниклериниң көзқарасынан» атлы Татарстан АССР әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстандағы күнлерине арналып Қарақалпақстан АССР Мәмлекетлик искусство музейинде ашылған жаңа мийнетлер көргизбеси усылайынша аталды. Бул көргизбе туўысқан Татарстанның қалаларына творчестволық сапар етиу ўақтында Қарақалпақстан республикасы художниклериниң айқын умытылмас ушырасыуларын баян етеди. Көргизбеге қойылған 60 қа жақын мийнетлердин авторлары—СССР Художниклер Союзының ағзалары Ж. Изентаев, Ф. Есенғалиев, Ф. Мадгазин, жас художниклер—Б. Тәжимуратов, Ж. Айтымбетов. Ж. Изентаевтың «Кремльдиң көриниси», «Волга», Ж. Айтымбетовтың «Сүйинбийке минары», «Аўылдағы ақшам», «Челна жағалары», Ф. Мадгазинниң Тоқай, Муўса портретлери, «Баўман проспекти», «КамАЗ өмир сүре береди», Б. Тәжимуратовтың «Нижекамскидеги химия заводы», «Кешки пейзаж», Ф. Есенғалиевтың «Сыяжк атаўы»,

«Ауыллар» картиналарының унамлы шыққанын газета жазады хәм олардың тамаша әйелердин дыққатын аударғанын тастыйықлайды. Художниклердин Татарстан бойынша картиналары ҳаққында, Қарақалпақстан художниклериниң тууысқан Татарстанды йош пенен жырлағаны ҳаққында «Советская Каракалпакия» газетасы өзиниң 21-августтағы санында «Живописный сказ о братской республике» деген статьяда кең баян етиледі.

«Советская Каракалпакия» газетасы 21-августтағы санында «Волга впадает в наши сердца» деген рубрикада Қарақалпақстанға келген творчестволық коллективлер хәм олардың басшылары ҳаққында мағлыұмат бериледи. Газетаның усы санындағы «Представляем симфонический» деген симфониялық оркестрдиң бас дирижеры Ренат Салаватовтың интервьюида дүзилгенине 13 жыл болған бул коллективтиң репертуарында татар, тууысқан халықлар, рус хәм дүнья композиторларының ең атақлы шығармаларының орын алғанлығы көрсетилди. «Слагает народ» деген Қазан консерваториясының студенткасы усы сандағы статьясында татар шайырларының сөзлерине жазған татар композиторларының Ленинге бағышланған музыкалық шығармалары аталады. Газетаның усы санында Сибрат Хәкимниң «Поэты» қосығы рус тилинде Н. Беляевтың аудармасында басылған.

«Совет Карақалпақстаны» газетасы өзиниң 22-августтағы санының 4-бетин пүтини менен мәдениет күнлерине арнаған.

«Дослықтың шадлы байрамы» атлы үлкен рубрика астында бир қанша материаллар дағазаланған. «Дослардың кітаптары» атлы хабарда Баспасөз үйиниң алдында мийман жазыушылардың қатнасыуы менен татар әдебиятының кітаптарын сатыу көргизбесиниң ашылғаны айтылады. Көргизбеде татар тилинде В. И. Ленин шығармаларының толық жыйнағының 4-басылуы, Татарстан АССР ының тарихы, татар совет жазыушыларының шығармалары болды. Көргизбениң ашылуына татар жазыушыларынан Ғ. Ахунов, С. Хәким, Р. Файзуллин, Г. Миннуллин, қарақалпақ жазыушыларынан Т. Қайыпбергенов, Т. Сейтжанов, У. Хожаназаров, Г. Шамуратовалар қатнасып, дослығымыз, әдебий қатнасымыздың буннан былайда ра-

уажлана беріуіне жыллы—жыллы сөзлер айтты. Газетаның усы сапында М. Сейтнийзов аудармасында Рәдип Гатауллинниң «Желқом» қосығы, «Шолпан» ансамблиниң көркемдік жақтан басқарыушысы артистка Вафира Гизатуллинаның интервьюи «Едил сазлары Әмиу бойларында» темасында басылған. Соның менен бирге бул санда талантлы татар художниги Х. Якуповтың «Ғәллекеңлер», «Қазан студентлери 1887—жыл» картиналарының басылуы да үлкен қызығушылық туұдырады. Бул күнлери қарақалпақ әдебиятшылары татар әдебияты, оның ири көрнекли үкиллери ҳаққында кең көлемли мақалалары менен баспа сөзде шықты. Буған мысал етип филология илимлериниң кандидаты, белгилли әдебиятшы, Бердақ атындағы сыйлықтың лауреаты Ж. Нарымбетовтың Муўса Жәлил творчествосын хәртәреплеме бақалаған «Совет Карақалпақстаны» газетасының 22-августтағы санында «Тууысқан халықтың патриот перзенти» аты менен басылған статьясын көрсетиуге болады.

«Советская Каракалпакия» газетасы 22-августтағы санында «Праздник дружбы: Встречи на братской земле» рубрикасы астында кітап көргизбеси, жазыушылардың дөңгелек столы, татар киносы ҳаққында бақалы мағлыұматларды, татар искусство шеберлери менен Нөкис мийнеткешлериниң ушырасыуларын хабарлайды. Газетаның бул санында Юрий Алаевтың «Звездный час КамАЗа» очеркиниң соңғы бөлими, Геннадий Паушкинниң «Ландыши» гүрриңи, Ренат Харитиң «До Галилея правда о Земле не знали» қосығы, Қазан кинохроникасы студиясының бас редакторы, Р. И. Копосовтың интервьюи, «Танцует «Юность» деген ат пенен татар ойын ансамблиниң репертуары ҳаққында материаллар басылған. Қарақалпақстан совет драматургиясының рауажланыуында татар драматургиясының конкрет тәсир хәм байланысларын көрсетуғын қарақалпақ театроведы Б. Турсиновтың «Благотворное влияние» статьясы да газетаның усы санында берилген.

Қарақалпақстандағы Татарстан әдебияты хәм искусствосының күнлери халықлар дослығының айқын салтанаты сыпатында белгиленди. Еки халықтың тууысқанлығы, дослығы, республиканың барлық территориясында өткерилген ушырасыуларда, еки халық-

тың бир-бири менен тиллесиүи менен, мәдений жетискенликлерин бир-бирине көрсетиүде, эсиресе жаңылықларын бир-бирине билдириүде қалай болса солай көринип турды. «Совет Қарақалпақстаны», «Советская Каракалпакия» газеталары мәдений күнлердің күнделігин өз бетлерінде актив хабарлап барды. «Совет Қарақалпақстаны» газетасы өзінің 23-августтағы санында У. Пиржановтың аудармасында Ғ. Тоқайдың «Шайыр» қосығын, «Әдебиеттің интернационаллық шадлығы» деген рубрикада Қарақалпақстан хәм Татарстан жазыушыларының дөңгелек стол дөгерегінде ушырасыуын, онда И. Юсуповтың, Т. Жумамуратовтың, Ж. Аймурзаевтың, Ғ. Ахунов, С. Хаким, А. Гилязов, Р. Мустафинлер менен пикир алысуларын, еки әдебиеттің байланысын буннан былай да бекемлеу ҳаққында олардың тилеклерин көрсететуғын хабарларды оқыймыз. Газетаның бул санында жарияланған «Татарстанның үлкен художестволық көргизбеси» статьясында Бердақ атындағы киноконцерт залының фойесинде ашылған үлкен художестволық көргизбе—хәр түрли ирендеги, көркем экспозиция Татарстан АССР ының сүүретлеу искусствосы шеберлериниң 60 тан аслам живопись хәм скульптуралық мийнетлерин өз ишине алатуғынлығы айтылады, олардың ишинде В. Куделькинниң «Ғ. Тоқайдың портрети», А. Мажитовтың «Қахарман ана», Х. Якуповтың «Волгада», Б. Урманчениң «Кубла Урал», В. Маликовтың алюминийден жасаған «Муўса Жәлил» скульптурасы т. б. татар художниклериниң творчествосы менен таныстыратуғынлығы белгилеп өтиледі. Усы сандағы «Саўғаға музыка әкелди» атлы хабарда Татарстан композиторлары менен Қарақалпақстан композиторларының дослық ушырасыуы, онда еки халықтың хәзирги музыка мәденияты ҳаққында Н. Мухамметдинов, С. Лепченко, Б. Мулюков т. б. шығып сөйлеўлери, мийманлардың китаплар, ноталар, татар композиторларының шығармалары жазылған пластинкаларды естеликке саўға етиўи, Татарстан АССР әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстан АССР ындағы күнлерине арнаўлы түрде 1980-жылы жазылған Яруллинниң «Қарақалпақ халық қосықлары темасына фантазиялар» партитура-сының саўға етип берилиўи сөз етиледі. Сондай-ақ усы сандағы «экраң досларды жыйнайды» мақаласын-

да Нөкистин «Бердақ», «Родина», «Амударья» кино-театрларында өткерилип атырған «Ғәзийне», «Сезимниң оралыўы», «Моабит дәптери» көркем татар фильм-лери, сондай-ақ Татарстан бойынша исленген көп ғана документальлық фильмлери, татар сценарист-лери, режиссерлары, операторлары, киноартистлери туўралы гәп болады.

Мәдениет күнлериндеги дағазаланған газета саныларының хәрқайсысында татар әдебияты хәм искусствосы шеберлериниң фотолары берилген.

«Советская Каракалпакия» газетасы өзінің 23-августтағы санында Сибгат Ҳакимниң «Свадьба» қосығын Р. Кутуй аудармасында рус тилинде басты, композиторлар ушырасыуы, художниклердің көргизбеси ҳаққында материаллар берди. Бул санда Татарстан китап баспасының директоры Ғ. Шарафутдиновтың «Книжный поток Татарии» мақаласы басылған, онда көркем әдебиетти татар тилинде басыу мәселесине айрықша орын берилген. Статьяда көрсетилиўине қарағанда татар классик хәм совет әдебияты ўәкиллериниң китапларынан басқа татар баспасы советлик дәўирде 1000 нан аслам атамадағы рус жазыушыларының, 140 шет ел жазыушыларының китапларын татар тилинде басып шығарған. Газетаның усы санында «На земле Тукая» деген В. Аристовтың, О. Куликовтың, В. Марихинниң очерки берилген. Онда Ғабдулла Тоқай музейи сөз болып, шайыр туўылған Қырлай аўылы, АРС районының жаңа заманда экономикалық хәм мәдений жақтан өскенлиги, Ғабдулла Тоқай музейине Союздың барлық жеринен, шет еллерден зияратқа көплеп адамлар келетуғынлығы айтылған. Бул номерде татар музыка хәм театр искусствосының раўажланыўы ҳаққында «Наше духовное богатство» деген ат пенен СССР халық артисти Ш. Бектемировтың статьясы «Подарю тебе я сердце» аты менен Татар Мәмлекетлик қосық хәм танца («аяқ ойын») ансамблиниң көркемлик бойынша баслығы Лима Кустабасваның ансамбльдиң репертуары хәм артистлери туўралы интервью, «Советская Татария» деген ат менен берилген Нөкис үлке таныў музейиндеги 280 нан аслам фотодокументлерди көрсететуғын Татарстан фото көргизбеси ҳаққында усы музейдиң директорының орынбасары Л. Легецкаяның статьясы басылған.

«Жас ленинши» газетасы да өзінің 22-августтағы санында 20-августтағы татар әдебияты хәм искусство-сының Қарақалпақстандағы ашылыу кешесин, қонақ-лардың Нөкис пенен танысуы, «Татарстан шайырла-ры» топламының басылып шығыуы хаққындағы мағ-лыұматты, мектеп, оқыу орны, совхозға татар әдебия-тының классиклериниң аты қойылыу хаққындағы Об-ластьлық партия комитети менен ҚҚАССР Министр-лер Советиниң қарарын, қонақларды Областьлық партия комитетиндеги қабыл етиу, т. б., сондай-ақ Г. Есемуратов аудармасында Муўса Жәлилдиң «Қызыма», М. Сейтнийзов аудармасында Радиф Гатауллинниң «Жаслар», Т. Мәтмуратовтың аударма-сында Равиль Файзуллинниң «Сүйиу—бир жүзли, бир отта жанғанның бәрине тийисли» қосықларын, 21 ең сулыу татар халық нақылларын басып шығарған.

Алдын ала бекитилген мәдениет күнлериниң про-граммасы бойынша Татарстан АССР әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстан АССР ындағы күнле-рин қатнасушылар Автономиялы республикамыздың дерлик барлық районларында болды. Қарақалпақстан мийнеткешлери Татарстаннан келген әжайып искус-ство шеберлери менен ушырасты, белгили композитор-лар, жазыушылар, художниклер, артистлер менен та-нысты. Программаның биринши күни республиканың бас залы—Нөкис Искусство сарайында жоқарыда атап өткенимиздей үлкен салтанатлы концерт пенен ашылды.

21-август күни мийманлар пайтахтымыздағы № 16 Автомобиль ремонтлау заводының рабочийлары, Нө-кис Мәмлекетлик университетиниң студентлери, «Қа-рақалпақирсовхозстрой» басқармасының хызметкерле-ри менен ушырасты, мрамор заводын барып көрди.

Усы күни «Бердақ» кинотеатры залында Татарстан-да шығарылған фильмлердиң кинофестивалы ашылды. 22-августта Тахнатастағы энергетиклердиң мәдениет сарайында Г. Тоқай атындағы мәмлекетлик филармо-нияның симфониялық оркестриниң концерти болды. Татарстан Мәмлекетлик қосықшылар хәм аяқ ойыншы-лар ансамбли Шоманайда гастрольда болды, ал соңғы күни Хожели районының мийнеткешлери менен ушы-расты. Бул күнлери нөкислилер қосықшы Ренат Ибра-гимовтың қатнасуында «Орфей» вокаль—инструмен-таль ансамблиниң репертуары менен танысты.

Шымбайда, Ленинабадта, Мойнақта хәм Қонырат-та Татарстаннан келген мийманлардан Ренат Ибраги-мов, З. Нурмухамметовтың қатнасуында эстрада бри-гадасы составы болды.

«Юность» халық ансамбли артистлери хәм В. Гиза-туллина қатнасуында эстрада бригадасы артистлери 21-августта Беруний районының мийнеткешлери, 22-ав-густта Төрткүл район хәм 23-августта Елликқала ра-йоны мийнеткешлери менен ушырасты.

И. Шариковтың қатнасуындағы концерт бригада-сы Халқабат поселкасында болды, олар Нөкис Искус-ство сарайында өз программасын көрсетти, сондай-ақ олар 23-августта Шымбай мийнеткешлери, ал 24-август-та Ақмаңғыт мийнеткешлери менен ушырасты.

Үш группа составында мийманлар мәдениет күнле-рин өткериу уақтында Қарақалпақстанның барлық ра-йонларында қонақта болды. Олар М. Жәлил атындағы Татарстан Мәмлекетлик опера хәм балет театрының солистлери, Г. Камал атындағы татар Мәмлекетлик Академиялық театрдың актерлары, бизиң елимизде белгили жазыушылар, художниклер, композиторлар, кино хызметкерлери еди.

Нөкисте 25-августта Искусство сарайында Қарақал-пақстандағы Татарстан әдебияты хәм искусствосы күн-лериниң салтанатлы түрде жабылыу кешеси болды.

Салтанатлы жабылыу кешеси Татарстан искусство шеберлериниң үлкен концерти менен тамамланды. Кон-цертте татар халық қосықлары хәм ойынлары, татар, рус, шет ел композиторларының шығармалары шебер-лик пенен атқарылды. Концерттиң финалында Союзға белгили болған жас қосықшы Ренат Ибрагимовтың атқарыуында қарақалпақ халық қосығы «Бозатау» дың усталық пенен айтылыуы концертке қатнасушыларда оғада үлкен тәсир қалдырды. Салтанатлы жабылыу кешесиниң материаллары «Совет Қарақалпақстаны» хәм «Советская Каракалпакия» газеталарында қара-қалпақ хәм рус тиллеринде усы газеталардың 26-август санында толық басылып шықты.

Қарақалпақстан радиосы хәм телевидениеси татар әдебияты, искусствосы—улыұма мәдениаты бойынша материалларды усы алты күн дауамында ғана емес, ал буннан бирнеше ай бурын актив пропагандалау исин жүргизди.

«Советская Каракалпакия» газетасының 26-августтағы санында Ренат Харистиң «Хлеб», Заки Нуридың «Ветры сноводы» қосықлары, татар критиги Рафаэль Мустафиниң «Языком цифр» мақаласы, Л. Бекчяниң «Орфей» ансамбли ҳаққында статьясы, Татарстан хәм Қарақалпақстан тил илимпазларының байланысы тууралы О. Доспановтың «Творческое содружество ученых» статьясы басылған.

Р. Мустафиниң «Языком цифр» мақаласында татар көркем әдебияты хәм әдебият критикасы бойынша китаптардың жылдан-жылға басылыуының көбейип баратырғаны ҳаққында сөз болып, татар жазыушыларының VIII—IX съезд аралығында басылған китаптарының саны 762 болғанлығы, соңғы уақытлары татар жазыушы, шайыр, драматург, критиклериң хәр жылы рус тилинде 30 дан аслам китаплары басылатуғынлығы көрсетиледи. Критиктиң көрсетиуинше Пүткилсоюзлық оқыушыға мәлим болған татар совет әдебиятының хәзирги уәкиллеринен Г. Башировтың «Туўылған үлкем—мениң алтын бесигим», Г. Ахуновтың «Адам ғәзийне излейди», Ш. Бикчуриниң «Қатты тайпа», А. Гилязовтың «Қыз хатлары», М. Хабибуллинниң, А. Баяновтың, Ш. Ракиповтың, Ф. Яруллинниң китаплары бар.

«Счастливая звезда Орфея» атлы Татарстанның совет қосықларын атқарыуда Пүткилсоюзлық конкурстың 1976-жылы лауреаты болған, өзи 1975-жылы дүзилген вокаль инструментальлық ансамбли ҳаққындағы бул статьяда ансамбльдиң репертуары, артистлери-Союзымыз бойлап берген концертлери тууралы айтылады. Бул ансамбльде соңғы бир ярым жыл ишинде Евгений Егоров, Вадим Гаврилов, Фуат Зарипов, Анатолий Капустянский, Сергей Андрианов, Рустем Галеевлар менен бирге жас атақлы татар қосықшысы, халықаралық хәм Пүткилсоюзлық конкурслардың лауреаты Ренат Ибрагимовтың да бул ансамбльде қатнаساتуғынлығы көрсетиледи.

Қарақалпақстан мийнеткешлери Татарстан әдебияты хәм искусствосы шеберлерин шын жүректен, жоқары көтеринкилик хәм қууаныш пенен күтип, олардың оғада бай хәм рәнбәрең өнерин жоқары бағалады. Сонлықтан олардың мәдениет күнлеринде көрсеткен үлкең хызметлерин есапқа алып, Қарақалпақстан

АССР Жоқарғы Совети Президиумының 25-августтағы Указы менен Татарстан АССР Мәдениет Министрлиги, жазыушылар Союзы, композиторлар Союзы, художниклер Союзы, журналистлер Союзы, телевидение хәм радио есттириу бойынша комитет, китап баспасы, Қазан кинохроника студиясы, симфониялық оркестри, қосық хәм аяқ ойын ансамбли «Орфей», «Юность» ансамбльлери Татарстанның социалистлик мәдениатының жетискенликлерин пропагандалауда халықлардың тууысқанлығын, дослығын бекемлеудеги, мәдениет күнлерин табыслы өткерюудеги хызметлери ушын Қарақалпақстан АССР Жоқарғы Совети Президиумының Хүрмет Грамоталары менен наградланды және де Ю. В. Борисенкоға, В. М. Гизатуллинаға, Р. И. Ибрагимовқа, З. Д. Сунгатуллинаға, А. С. Хабибуллинаға, И. Г. Шакировқа «Қарақалпақстан АССР халық артисти», М. З. Яруллинге «ҚҚАССР ына мийнети сиңген искусство ғайраткери», Р. М. Харисовқа «ҚҚАССР ына мийнети сиңген мәдениет хызметкери» хүрметли атақлары берилди.

«Совет Қарақалпақстаны» өзиниң 26-август санында «Көрискенше хош, дослар» деген рубрика астында Татарстанның әдебият хәм искусство уәкиллериниң Қарақалпақстан мийнеткешлери менен ушырасыудан алған тәсирлерин баян еткен. Шын дослық, досқа деген муҳаббат сезимлери менен толы бул тәсирлерден еки галықтың әдебий хәм мәдени байланысының қандай айқын нәтийжелер берилгенлиги өз-өзинен көринип турады. Белгили татар шайыры, М. Горький атындағы РСФСР Мәмлекетлик хәм Ф. Тоқай атындағы республикалық сыйлықтың лауреаты Сибгат Хәким өзиниң «Тамырымыз тереңде» деген статьясында Бердақ тууылған жерге, Арал жағаларына келиуди көптен әрман етип жүргенин айтып, «Қарақалпақстан менен Татарстан мийнеткешлериниң дослығы, тууысқанлық қарым қатнасы қыйын жылларда сынақтан өткен, қәлиплесип, бекемленип, узақтан тамырласып атырған дослық. Мен Татарстан әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстандағы күнлерине қатнасып жүрип, бул жақынлықты, ортақлықты, қарым-қатнасты күтә жақыннан көрдим, халықларымыздың, оның ҳақыйқый перзентлери болған жазыушы хәм шайырларымыздың бир-биринен руўхый қууат алып атырғанын және бир

мәртебе көріп, үлкен қууанышқа бөлендим. Мәселен, маған Ленилік сыйлықтың лауреаты, белгилі татар шайыры Муўса Жәлилдің «Бүлбил хәм шәшме» қосығы менен қарақалпақ шайыры И. Юсуповтың «Боз торғайдың өлими» қосығының арасында нызамлы, терең сабақласқан жақынлық бардай көринеди»,—деп жазады. Ол әдебиі байланыстарды бұшпан былай да раўажландырыу ұазыйпасын қойып, Қарақалпақстаннан алған тәсирлерине қууаныш билдиріп, сөзин былай тамамлайды: «Әдебиат хәм искусство күнлерине қатнаса жүріп мен Қарақалпақ халқының дәстүрлерин көрдим, оның қандай миймандос, хызметшил, кеўли таза халық екенлигиниң гүўасы болдым. Көплеген елдерде, жерлерде, халықлар арасында болып жүрсәм де, қарақалпақ халқының бул өзгеше қәсийетлери менде айрықша тәсир қалдырды».

Газетаның усы санында талантлы татар шайыры Ильдар Юзеевтиң Елликқалада болған ұақтында, 24-августта ели, тили, яры алдында кеширим сорап жазған «Кешир мени» қосығы басылған, онда шайырдың Қарақалпақстанға деген муҳаббат сезимлери мынадай көркем қатарлар менен бериледи:

Қызлар ойнар.. шоқ тулымлары
Сыйпап өтер өсте жағымлы.
Мен умыта жазлап та қалдым,
Туўған жерим, сүйген ярымды.

СССР халық художниги, СССР, РСФСР, ТАССР Мәмлекетлик сыйлықларының лауреаты Х. Я. Якупов еки халықтың мәдениет күнлериниң халықларымыздың дослығын бекемлеўге, мәдениатын раўажландырыуда әҳмиетин көрсетип, «Миймандослығыңызға рахмет дослар» деген статьясында: «Миймандос қарақалпақ халқына өз пикирлери, творчестволық излениўлери менен ортақласқан оның әдебиат хәм искусство хызметкерлерине биз айрықша миннетдарлық сезими менен хошласамыз»,—деп жазады.

Татарстан АССР Мәмлекетлик қосықлар хәм аяқ ойыншылар ансамблиниң көркемлик жақтан басшысы Лима Құстабаева «Бизниң күшимиз дослықта» деген статьясында Қарақалпақстан мийнеткешлериниң татарстанлы досларға меҳир-муҳаббатына кеўли тасып, олардың искусствосын туўысқанлық сезим, үлкен қу-

уаныш менен қарсы алғанына миннетдаршылық билдиріп, «Қоллективимиз жанажан Татарстанға кеўиллери қууанышқа толып, үлкен бир тәсирлер астында қайтып баратыр. Биз бул күнлерди ҳешқашан умытпаймыз. Татарстанлы мийнеткешлерге туўысқан Қарақалпақстан халқының көрсеткен миймандослығын, жүрек төрлеринен шыққан сөзлерин айтып барамыз»,—деп жазады.

Қазан киностудиясының режиссеры Нәиль Валитов өзиниң «Қууанышымыз шексиз» атлы сол «Совет Қарақалпақстаны» газетасының 26-августтағы санында жәрияланған статьясында Татарстан АССР әдебиаты хәм искусствосының Қарақалпақстанда өткерилген күнлериниң татар кино хызметкерлери тәрепинен толық түсирилгенлигин айтып, оны Татарстан мийнеткешлерине саўға ететуғынын мақтаныш пенен билдирди. Сөзиниң ақырында ол былай деп жазады: «Бизлер қарақалпақ топырағынан, оның гөззал тәбиятынан, мийнет сүйгиш халқынан көп тәсирлер алдық. Биз бул тәсирлер менен узақ ұақыт жасаймыз».

Газетаның усы санында «Қарақалпақстан хәм Татарстан халықларының Октябрьде Ленин партиясы басшылығында қайта туўылған бузылмас туўысқанлығына хәм дослығына арналған ҚҚАССР халық шайыры Т. Сейтжановтың «Дослық байрамы», «Рахмет сизге, бабаларым» қосықлары басылған.

Қарақалпақстанда өткен Татарстанның әдебиат хәм искусство күнлери баспа сөз, радио, телевидение арқалы сондай-ақ Орайлық телевидение арқалы да дағазаланды. «Ўзбекстан маданияты» газетасы 1960-жылдың 22-август санында «Дүстлик қушиқлары янградиди» аты менен 20-августта Нөкисте ашылған татар әдебиаты хәм искусствосы күнлериниң кешесиниң толық есабын басып шығарды. Газетаның усы санында татар, қарақалпақ, өзбек мәдениі, әдебиі байланысларын сөз ететуғын мақала басылған. Усы газетаның 29-август санында Қарақалпақстанда үлкен салтанат, қууаныш хәм шадлық, дослық хәм туўысқанлық жағдайында өткен Татарстанның әдебиаты хәм искусство күнлериниң мазмунын толық қамтыйтуғын усы газетаның арнаулы хабаршысы Әбдиқадр Ибраҳимов тәрепинен жазылған «Қарақалпақ әлиде достлик байрамы» статьясы басылды. «Правда Востока» газетасы мәде-

ният күнлериниң ашылыуына 21-август санында «И зазвучала песня дружбы», ал салтанатлы жабылыуына 26-август санында «Заключительный аккорд праздник дружбы» редакциялық мақалаларын басып шығарды.

Татар әдебияты хәм искусствосы күнлериниң бизиң республикамызда өткерилиуине байланыслы «Әмиүдәрья» журналында, сондай-ақ өз алдына усы сәнге арналып басылған қарақалпақ тилиндеги татар шайырларының өмири хәм творчествосын өз ишине алған. «Татар шайырлары» топламындағы шығармалар еки халықтың әдебий байланысында бурын көрилмеген жаңа басқышты пайда етти.

«Әмиүдәрья» журналы 1980-жылдың июль санын пүтиси менен татар совет әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстандағы күнлерине ариады.

Журналда Татарстанның экономикалық хәм мәдениет жетискенликлерин кең баянлайтуғын үлкен статья басылды. Соның менен бирге «Тууысқанлар ҳауазы» рубрикасында Сибгат Хәкимниң «Республикам», «Мина», Хасан Туфанның «Хұждан», «Ландыш», «Адресиңиз бир болсын», Ахмет Ериксийдиң «Комсомолка Гүлсара», «Кел сүйиклим», Шәўкет Ғәлиевтиң «Жартаһ хәм адам», Зәкий Нурийдиң «Жолларда, жүрген уақта», «Жақтылық», «Адасыў», Фатих Кәримниң «Қоңыраўлы көк гармонь» Сажидә Сулайманованың «Шөлде», Ихсин Баяновтың «Бас ийиў мүмкин», Равил Файзуллинниң «Әлметте де анаў қуяш», «Қарақалпақ тууысқаным», «Меннен бурын терезеден ай саған келген екен», Ильдар Юзеевтиң «Айтышыз», «Ойланыў», «Жақ мен олай жасай алмаспан», Ахмет Исхақтың «Искер қораз», Зулфаттың «Ильич жасады», «Излеңиз», Рашид Ғәрейдиң «Мәңги жалын жанар майданда», «Ана», «Әй қайдасаң жаслық», «Аяқты тик басып тураман», Ренат Харистиң «Тән умытса, мен умытпас жараны...» Роберт Миннуллинниң «Раўлар», «Қазан қысы», Радиф Гатаўллинниң «Ерлер болайық» қосықлары қарақалпақша басылған.

Әсиресе «Әмиүдәрья» журналының усы санында белгилі татар жазыушысы Ғәрип Ахуновтың «Гозаның мағызы» повестиниң қарақалпақ тилинде басылуы еки халықтың әдебий байланысындағы үлкен жаңалықлардың бири болды. Хәқыйқатында да журналдың хәзирги татар совет прозасының ең жақсы үлгилери менен

қарақалпақ оқыушыларын таныстыруы дыққатқа миясар еди.

Ғәрип Ахуновтың бул повести турмыстағы уақыларды хәқыйқат сүүретлеуи жағынан, оның әҳмийетли моментлерин ириклеп көркем хәм сөз етип атырған идеяға бағдарлап көрсетуи жағынан да үлкен қызығушылық туўдырады. Хәқыйқатында автор сөз еткен уақыялар адам тәғдири татарлар турмысында ғана емес, ал қарақалпақлар хәм басқа да тууысқан халықлар турмысында жиий ушырасады. Сонлықтан сөз етилген повесть уақыялары қарақалпақ турмысына да жақын екенлигин айтыў керек. Автор бул повестьте Халық хәм Урқия образларын дөретип, семья хәм жәмийетлик турмыс фонында олардың характериниң қәлипlesiю процессин сүүретлейди. Автордың улыўма көркем сүүретлеуи усылының сулуўлығы, уақыяны көркем баянлауының жеңиллиги, уақыяны шийеленистируиңиң тәбийғыйлығында қандай да бир гармония сезилип турады.

Шығарма көлеми жағынан онша үлкен болмағаны менен сөз ететуғын уақыялары, геройларының образының қәлипlesiю процессин сүүретлеуи жағынан көп проблемаларды қамтыйды. Повестьтиң басында Урқия менен Халықтың бир-бирин жақсы көриуи, бирақ саўда шерик Әбсаматты унатып, Халықты милиционер деп жаратпай, қыздың әкесиниң Урқияны Әбсаматқа беріуіге талапланыуы, той болайын деп турғанда Әбсаматтың урлығы ашылып, милиция тәрәпинен услануы, буған Урқияның әкесиниң де шатасыуы, милиционер Халықтың бул иске араласыуы, қысқасы Урқия менен Халықтың қосылуына алып келеди. Урқия менен Халық арасындағы семьялық драмалар, Халықтың жоқары билим алыуға қызығуы, жәмийетлик жумыстың хәрқыйлы түрлерине араласыуы, Урқия менен Халықтың арасынданы келиспеушиликлер, Халықтың колхоз баслығы болып ислеуи, ондағы адамлар менен ислесиудеги қыйыншылықлары, қысқасы Халықтың үйленуи, оқыу, ислеу тарийхы повестьтиң тийкарғы сюжет линиясын қурайды.

Повестьте жеңил-желпи жол менен күн көриудин жолын излеген Урқияның әкеси Убай, ырып-жырып жеп хожалық көркейтиуди мақсет еткен Әбсамат, ямаса Халық пенен бирге ислескен хәр қыйлы характерде-

ги партия, совет хожалық хызметкерлери, қарапайым мийнет адамларын былай қойғанда көркем дәретпенді тийкарын қурап турған Халық хәм Урқия образлары айрықша сәтлі шыққан.

Халық Саматов урыстан қайтқан офицер, коммунист, ол милицияға жұмысқа киргенде де қурылыста, оқыу орнында, колхозда ислегенде де хешнәрседен қорықпастан, үркпестен, хұжданы менен жаңа заманға сай «тәртип орнатып», соның менен коллективтин кеулинен шығыу, колхозды төменнен жоқарыға, жоқарыдан үлгили хожалыққа көтеріу нийетинде ислейди. Соның менен бирге ол өз билимин көтеріуға, басқалардың тәжирийбесин үйреніуға де тышбастап қызығады. Ол жәмийетлик жұмысқа қызғын араласқаны соншелли, хәтте өзиниң ден саулығына да кеуил бөлмей кетеди. Ол «Полат қалай шынықты» романының геройының руўхында жасап, оқып ислегисин келеди. Әсиресе оның халық ушын еткен қалыс хызметлери «Қызыл таң» колхозының баслығы болып ислегенде айрықша көзге түседи. Бирақ та Халықтың тырнағынан кир ислеген гейпара партия—совет хызметкерлери, хәтте райком секретары көпшилик колхозшылар баслық қылып сайлауда Халықты қалдырыуды өтиниш еткенде, оны босатыуды қояды. Бирақ буннан соң хабардар болған Обком Халықты еккинши бир колхозға баслық етип жибереди. Повесть усылай тамам болады. Повесть бизиң жәмийетимиздеги гейпара қарама-қарсылықты көрсетиу менен, Халық қусаған ел мәпине жанын аямаған шын мәнисинде коммунист образын дәретіу менен айрықша бағалы.

Халықтың иси де, сөзи де, идеясы да дурыс. Ол бар өмирин ел, партия исине бағышлаған, хеш қандай қыйыншылықтан қорықпайтуғын, батыллығы менен басқаларды таңландыратуғын хәқыйқат совет адамы. Оның өмири, хызмети, ис-хәрекеті де тек, ғана бир Оның өмири, хызмети ийгилигине бағышланған. Шығарма авторының шеберлиги сонда, бул үлкен идеяны қандай да бир дәбдебели лозунглар хәм көпирме сөзлер менен емес, ал жеке семьяның жеке адамның тәғдириде тәбийғый түрде көркем сүүретлеп билиўинде, бир семьяның еки арысы—Урқия хәм Халықтың ишки дүньясын оқыушыға өткир, тәсирли етип ашып бериўинде, Халық өмирге ақыл-парасат пенен қатнас

жасайды, болып атыған жақсы—жаман хәдийселерди терең түсиниу менен, оны дурыс хәм объектив бағалай алады. Ол усы жағынан бүгинги күнниң ғана емес, ал келешектиң азаматы сыяқлы көринеди. Оның повестьтиң тамам болыўинда айтқан мына сөзлери оқыушыда айрықша тәсир қалдырады:

— Билессең бе Урқия, —деди ол суўық демин алып, —өмирде түрлише жасау мүмкин. Егер адамның сүйеги дүзиу болса, яғный гозасының мағызы аман болса, ол хәрекетке келип, тағы өсиуға умтылады. Сен мениң жақынымсаң, мениң менен көп азап көрген зайыбымсаң. Сеннен жасырмайын, мен өзимниң мағызымды сақлап атырман. Мени үзликсиз дүмпишлеп шынықтырып атыр. Мен жигирма жасымнан бери партидаман, өмиримше өзимди сынап киятырман. Халық партияға исенеди. Төбеге ким шықпасын, мәселе төбедеги адамның ырабайында емес, ал тырнақта. Бизиң партиямыздың тырнағы беккем, егер усы тырнаққа сынық гербиш яки ширик ағаш қаланса, тырнақты өзгертпеймиз, жармайтуғын тасын алып таслаймыз...» («Әмиўдәрья» журналы, №7, 1980-жыл. 72-бет).

Урқия образы реалистлик планда дәретилиуи жағынан хозайкалар психологиясын оғада ашық, оғада анық сүүретлейтуғын образлар қатарына жатады. Оның Халыққа болған мухаббатында, оны басқалардан қызғануында, оған өкпелеп ашы сөзлер айтыуында, хәтте айырылысуына дейин барыуында, дүнья-мүликке жақынлығында, оған қызығыуында, қысқасы хәяллар дүньясының кең хәм хәр-тәреплеме сүүретлениўинде шығарманың авторының реалистлик шыңға қарай умтылыуы сезилип турады. Айтыу керек, повестьти Оразбай Әбдирахманов шын кеуил хәм шеберлик пенен аударғаны шығарманың бастан аяғына шекем көринеди.

Улыўма алғанда Ғәрип Ахуновтың «Гозаның мағызы» повести өзиниң идеялық мазмуны, таңқаларлық образлары, көркемлик өзгешеликлери, турмыс хәқыйқатлығын сүүретлеу шеберлиги менен оқыушыда үлкен тәсир қалдыратуғын шығарма.

«Әмиўдәрья» журналының усы санында белгили татар сыншысы хәм әдебиат изертлеушиси Рафаэль Мустафинниң 1979-жылы Қазанда татар тилинде басылған «Жуўапкершилик туйғысы» мақалалар топламына

К. Худайбергеновтың «Дәуір хәм парыз» атлы унамлы рецензиясы басылған (сонда, 117—221-бетлер).

Журналдың усы санының сатиралық бөлімінде татар жазушысы Туфан Миннуллиннің тәбият көркіне зыян тийгизетуғын гейпара жаслар хақында жазған қызықлы шағын гүрриңи М. Раянова тәрәпинен қарақалпақ тилине аударылып басылған. Иретінде усы қатарлардың авторының да татар әдебиятының хәм искусствосының Қарақалпақстандағы күнлерине бағышланған журналдың бул санында «Татар хәм қарақалпақ әдебий байланыслары хақында» статьясы басылғанын айтсақ та артық болмас (сонда, 73—77—бетлер).

Қарақалпақ хәм татар әдебий байланыслары өзиниң тарихый тамыры менен узақ дәуірлерге кетеди. Бул әдебий байланыс еки халықтың узақ уақыттан туысқанлық қатнасын көрсетип турады. Еки халықтың жақыннан қатнасы советлик дәуірде жоқары басқышқа көтерилди. Жаңа социалистлик заман еки халықтың саясий—экономикалық, жәмийетлик, мәдений хәм әдебий раўажланыуында тарих есиптеген жаңа бетлерди ашты. Хәзирги заман әдебияты хәм искусствосына ийе болған қарақалпақ хәм татар халықларының бүгинги күндеги әдебий, мәдений қарым-қатнасы, мазмуны хәм формасы бойынша хәртәрәплеме кең хәм хәрқыйлы. Буны 1980-жылғы Қарақалпақстанда өткерилген Татарстан әдебияты хәм көркем өнериниң күнлери күнделигинен айқын көриуге болады.

Еки автоном республиканың туысқанлық күнине арнап Қарақалпақстан баспа сөзінде жорияланған материаллардың ишинде қарақалпақ тилинде «Қарақалпақстан» баспасы тәрәпинен 1980-жылы басылған «Татар шайырлары» топламының өзи халықларымыздың бир—биреуине меҳир—мухаббатын көрсететуғын айқын дәлил болып есапланады. Бул топланды Әдилбай Қожықбаев, Толыбай Қабуловлар баспаға таярлаған. «Ержүрекли хәм сулуу жаңлы поэзия» аты менен бас сөзин Қарақалпақстан халық шайыры Ибраһым Юсупов жазған.

Топлам татар хәм башқұрт әдебиятының тийкарын салыушы Октябрь революциясын өзиниң жалынлы қосықлары менен қарсы алған Мәжит Ғафурийдиң

«Бизиң жол», «Татар жигитине», «Бер қолынды», «Мен ұатаншыл адамман», «Гүллер бақшасында» қосықлары менен басланады. Бул қосықларды қарақалпақшаға аударған И. Юсупов, М. Ғафурийдиң жоқарыда аты көрсетилген қосықларында халықты революцияның жеңиси ушын гүреске шақыруу, азатлық, теңлик, ушын табан тиреп гүресиу, мийнеткеш халықтың еркиликке умтылыуы өткир, терең, көркем түрде сүүретленеди. Шайырдың қосықларында патриотизм темасы соншама терең хәм күшли берилгенин байқайсан:

Жүдә ұатаншылман—
Совет ели
Деп аталар мен сүйген Уатан.
Советлер душпаны—
Мениң душпаным ол
Болсадағы егер ол атам (20-бет).

Октябрь революциясынан бұрын поэзиялық шығармалар дөреткен Нәқый Исәнбеттиң топланды «Тууған ел», «Коммунаның устаханасында» қосықлары Ж. Аймурзаев аудармасында кирген. Шайыр «Тууған ел» қосығында оның шырайлы тәбиятын баянлау менен оған деген ишки мухаббат сезимлерин сүүретлейди. Ал оның «Коммунаның устаханасында» қосығы «Интернационал» революциялық қосығының рууында жазылған.

Татар Совет поэзиясының классиги Хадий Тақташ өзиниң «Әзирейлилер», «Қараңғы түнлер» биринши шығармаларынан баслап «Жер уллары», «Әсирлер менен минутлар», «Мухаббат тәубеси», «Келешекке хатлар» шығармалары менен татар совет әдебияты тарихында үлкен орын ийелейди. Бул топланды оның И. Юсупов тәрәпинен аударылған «Муқамай», М. Сейтниззов тәрәпинен аударылған «Алсуу» кирген. Шайыр «Муқамай» поэмасында Муқамай—Мухамметжан деген жарлы кisinin баласының өмири, турмысы хақында, оның ауыр тәғдири хақында ашыныу менен жазады. Поэмада сүүретлениуине қарағанда Муқамай шайырдың бала уақтындағы досы болса керек, себеби поэмада «ертектеги еки бала киби, қайың басларына өрмелеп, еки ыштансыз бала шүңкилдесип, дүнья менен танысып жүрген» деген сөзлер бар. Досы сыяқлы «Мудамы жақтыға», «Жоқарыға қарай», «Жердиң сулуулығын», «Жақтылығын», көре алмаған Муқамай

ауылда арба дегершигин урлауда айыпланып, өзін-өзі өлтирип қояды. Шайыр қолы гүл, өзі пәк жарлы баласының тәғдиріндегі эпизодты класслық сана-сезим, өмір үшін гүрестің мақсети неде екенлиги дәрежесінде сүүретлейди. Бул оның шебер қурастырылған мына поэзиялық жуумақларында айқын көринип турады:

Сен адастың,
Лекин сен жақсы едің
Кеуің таза, дурыс еді есін.
Тек билмедің турмыс батпағынан
Жалғыз шығу мүмкин емесін...
Сен билмедің
Нисилер бул батпақтан
Шығу жолын бирге қарасар,
Жалғыз қалып аштан өлмеу үшін,
Жәбилесер, интимақласар...
Өткенімді әңгеме еткенде,
Кетсе нәбада құлағың шылап.
Жоқ, Муқамай, сені хеш уақта да
Сөйлемеймен хасла қаралап...
Жарлы едің,
Мийнет сүйгіш едің.
Хақ кеуіллі дурыс еді есін.
Сен билмедің класслық бүлгінліктен
Өйтип шығу мүмкин емесін... (32-бет).

Ҳадий Тақташтың турмыс қақыйқатлығын шебер хәм даналық пенеп сүүретлеуі оның «Алсуу» шығармасында еки жастың оқуыын, мухаббатын сүүретлеу арқалы адам характериниң ең айрықша көрннислерин дөреткени байқалады. Мысалы, оның Алсуу атлы қыз тууралы дөреткен мына қатарларына дыққат аударыңыз:

Сондай сулуу
Сондай сүйкімлі
Хәм ашыулы,
Гейде солай да
Ашыулы да емес секилли (34-бет).

Татар совет поэзиясының ең ири үекиллериниң бири Хасан Туфан болып есапланады. Оның поэзиясы татар совет әдебияты тарийхында белгили орын ийелейди. Оның тунғыш дөретпелери 20-жыллардың басында жазылған. Шайырдың бул топламға «Сөйлейтуғын материя», «Ландыш», қосықлары Г. Есемуратов тәрәпинен

аударылып киргизилген. Шайыр өзиниң «Сөйлейтуғын материя» қосығында жолдан өтип баратырған жолаушының бир көк гүлге көзи түсип, гүл мысалында адам өмирин, мухаббатын, қарым-қатнасын сол жолаушы көз қарасынан сүүретленгенлиги келтириледі. Бул қосықта турмыс философиясы өмир гөззалығы, жоқары адамгершилик хәм дүньядағы барлық затлар-материя сыпатында жоқары көтериңкилик пенеп жырланады. Гүлге қарап айтылған мына куплетте материяның сөйлеуі бар;

Тартынба, сен, бауырым жатсынба,
Сөйлесик бер отырып жанаша,
Жатты қойса, қақыйқатында
Тууысқанбыз—затпыз тамаша (38-бет).

Автордың «Ландыш» қосығында да бай лирикалық тереңлик хәм сүүретлеу менен «ландыштай тап аппақ кийімлі» докторлардың адамлардың денсаулығын сақлаудағы қалыс хәм шын жүректен ислеген хызметлери адамның ең нәзик ишкі сезімлери менен байланыстырылып көрсетилген. Бул қосығында Хасан Туфанның лирикаға тән болған көркемлікті хәм нәзиклікті қақыйқат турмыс факты менен байланыстыруу шеберлиги байқалады.

Тек татар совет әдебияты ғана емес, ал пүткіл совет әдебиятының мақтанышы Мууса Жәлил творчествосы қарақалпақ оқушыларына көптен таныс. Жоқары идеялылық хәм көркемлікке ийе, пүткіл қаныжаны менен совет патриотизми менен терең сууғарылған тени-тайы жоқ қақарманлық пенеп жазылған Мууса Жәлил поэзиясы хәзирги заманластарымызды былай қойғанда келешек әулад үшін да ең қәдирли естелик болатуғыны сөзсиз гүмансыз. Мууса Жәлил творчествосынан поэзияның өмир сүргішлиги, мәңгилиги көринип турады. Бул топламға оның Т. Жумамуратов тәрәпинен аударылған «Достыма», «Жырларым», «Жас ана», «Сырлы жумбақ» қосықлары кирген. Шайыр өз жырының қәдир-қымбаты қаққында алдын-ала «Жырларым» қосығында мынадай деп жазған еді;

Жырларым, сиз зытқып шығып жүректен,
Ел қырында гүллен шешек аттыңыз.

Тасқын жигер, жалынлы от дөреткен
Күшиңіздей көп жасауға қақылысыз (44-бет).

«Татар шайырлары» атлы бұл топламға 42 татар — совет шайырларының қосықтарынан үлгілер кирген. Хәзирги уақытта Совет Татарстанында 160 тан аслам СССР Жазушылар Союзының ағзалары хәм бир неше жүзлеген жас қәлем ийелери нәтийжелди творчестволық мийнет етпекте. Усы топламға кирген 40 тай шайырлардың поэзиялық шығармаларына нәзер аударғанда олардың хәр биринде ұатан темасы тийкаргы орынды ийелейди. Хақыйқатында ұатан темасы қайсы поэзияны алсаң да, оның ең тийкаргы объекти жыр булағы екени көринеди. Татарстанды, оның тәбиятын, тарийхын, хәзиргисин, келешегин жырлау татар совет поэзиясының тийкаргы тематикасы болып есапланады. Октябрь, Ленин тематикасы да татар шайырларының творчествосынан беккем орын алған. А. Сурковтың «Татар совет поэзиясы солдатлық мәргликке толы жауынгер поэзия» деген сөзи де дәл айтылған. Хақыйқатында бұл тууысқан халықтың хәзирги поэзиясында патриотизм мотивлери, жауынгерлик рух жүдә көтериңкилик пенен жырланады. Бундай бай хәм хәр қыйлы стильге толы поэзияны бир жуумақ беретугын гәплер менен бақалау қыйын. Хәрбир татар совет шайырында өз алдына бир пикир дүньясын, өз алдына бир сюжет таңлау, өз алдына бир көркемлик өзгешеликке ийе дөретпе жасауды байқаймыз. Соның менен бирге хәрбир шайырда шығарманың терең мәнилик, эстетикалық күши де көзге тасланады. Сулулық поэзияның ең баслы көрсеткиши. Шайыр өз поэзиясы менен шын мәнисинде сулулық дөрете алған, жағдайда ғана шеберликке көтериледи. И. Юсупов хәзирги татар совет поэзиясын» ержүреккли хәм сулулық жанлы поэзия» деп жүдә дурыс атаған. Хәзирги татар поэзиясы өзиниң философиялық тереңлиги, сюжетлик хәм көркемлик структурасы, турмыс хақыйқатлығын социалистлик реализм позициясынан сүүретлеуи жағынан көплеген тууысқан халықлар әдебиятына үлги болатуғыны гүмансыз. Себеби татар әдебияты ертеден алдыңғы қатардағы рус әдебиятының, рус совет әдебиятының ең жақсы традицияларын өз бойына Орта Азия халықларының әдебиятынан бұрын пай-

далыныуының өзи көп нәрсени уғындырып турады. Пи-киримиз дәлилсиз болмас ушын жоқарыдағы татар совет поэзиясының өзгешелиги хаққында мысалға басқа шайырларды атпай-ақ, тек Сибгат Хәким творчествосын көрсетүүдин өзи жеткиликли. Қарақалпақ оқыушылары ушын усы топламға И. Юсупов тәрәпинен аударылған Сибгат Хәкимниң «Дәуирим, сениң ышқың менен жасайман» қосықлар цикли менен танысуу хәзирги заман татар совет поэзиясының ийелеген бийик шыңларын гүмансыз көз алдына елеслетеди, тууысқан халықтың жаңа заманда гүлленип атырған поэзиясына шексиз хұрмет хәм мухаббат сезимлерин оятады.

Бұл топламда Адил Кутуйдың «Батыр қәбиринде», «Тууған ел», Нурий Арслановтың «Шайырға» қосықларын Т. Жумамуратов аударған. Ахмет Ерекейдің «Комсомолка Гүлсара», Күтемен сени», «Кел сүйиғлим», Нәбий Дәулиниң «Тоқайға», «Барма көз жасларымыз» қосықларын Байнияз Қайыпназаров аударған. Бабаш Исмаилов тәрәпинен Ахмет Файзидиң «Көрип қызыл алма және», «Жаслық», «Қырдың ғазлары», Ахмет Исхақтың «Бюрократ хәм хат» Жалатай менен бюрократ», Ильдар Юзеевтиң «Жазылмаған поэма» (үзинди) шығармалары аударылған. Жоқарыдағы картинаға нәзер аударғанда хәрбир дилмаш өзиниң творчествосына жақын тематика менен қызыққаны көринип турады. Фатих Кәримниң «Кимге айтайын сырларымды», «Ант», «Мен бир жай солдатпан урыста», «Көп жасауды қәлесен», «Көңил қошым», Нурий Арыслановтың «Бир мезгилде», «Сақлап болмас сырды зинданда», «Жаслығымның тулпар аты», «Нәсият», «Сүйдирдиң-күйдирдиң», Галый Хужиевтиң «Ғазлар ушар көллеринен», «Қуяшлы жамғыр», Шаўкет Ғалиевтиң «Жартағ хәм адам», қосықлары Т. Сейитжанов тәрәпинен аударылған. Әхсан Баяновтың «Қандай сыр бар Едилде», «Баяхт изинен», «Бас ийиу мүмкин», Х. Сейитов тәрәпинен аударылған. Жоқарыдағы аталған татар совет шайырларының шығармалары қарақалпақ шайырлары тәрәпинен үлкен творчестволық йош пенен исленгенлиги көринип турыпты. Сондай-ақ Ж. Аймурзаевтын Нурия Измайлова, Ж. Сейтназаровтың Марс Шабаев., Рашид Гәрәй, Ғ. Сейтназаровтың Мухаммет Садрий, Зия Мансур, Қ. Досановтың Г. Есемуратовтың, М. Сейтниязовтың Зәкий Нурий, Рәдип Гатауллин, Т.

Мәтмуратовтың Шараф Музарис, Әнұар Давыдов, Мударрис Ағләмов, У. Пиржановтың Ғалимжан Ләтип, Ш. Сейтовтың Ғәмил Афзал, К. Рахмановтың Хисам Камалов, Д. Айтмуратовтың Салих Баттал, У. Хожаназаровтың Равил Файзуллин, Т. Қабуловтың, С. Пиржановтың, М. Қарабаевтың, Қ. Әбдирамановтың Рустем Мингалимов, Ғәрай Рахим, Ренат Харис, Фәнис Яруллин, Роберт Ахметжанов, Зулфат, Әдип Маликов, Г. Шамуратованың, Ш. Атамуратованың Сажида Сулайманова, Х. Айымбетовтың хәм К. Қаримовтың Фәннур Сафин қосықларынан аудармалары түп нұсқаның мазмунын беріу көркем сапасы жағынан үлкен қызығушылық туудырады. Татар совет шайырларының белгилелериниң шығармаларын қарақалпақ тилине аударыуда қарақалпақ совет поэзиясының үлкен бир творчестволық отряды қатнасып, ски халықтың әдебий байланысын буннан былай рауажландырыуда ийгиликли бир мийнет ислеген. Бул поэзиялық топлам бизиң халықларымыздың, әдебиятларымыздың ең қәдирли бир гүлдәстеси болып есапланады.

Қарақалпақ—татар әдебий хәм мәдений байланысының жоқарғы басқышқа көтерілиуінде 1980—жылдың август айында Қарақалпақстанда табыслы өткен татар әдебияты хәм искусствосы күнлериниң тарийхий әҳмийети бәринен де бурын халықларымыздың дослығының, тўысқанлығының беккемлениуи менен, бул бағдарды шөлкемлестирип отырған туўысқан Коммунистлик партияның ленинлик миллет сиясатының жүдә дурыс екенлиги менен белгиленеди. Буны жоқарыда көрсетип өткен мәденият күнлериниң материаллары айкын дәлиллеп турады.

ҚАРАҚАЛПАҚ ӘДЕБИЯТЫ ХӘМ ИСКУССТВОСЫ ТАТАРСТАНДА

Қарақалпақ хәм татар әдебияты хәм искусствосының туўысқанлық байланысында 1981-жылдың июнь айында өткерилген Татарстандағы қарақалпақ әдебияты хәм искусствосының күнлери үлкен тарийхий уақыя сыпатында халқымыздың ядында сақланады хәм еки туўысқан халықтың дослық байланысының әшпес излери болып қалады.

Қарақалпақ әдебияты хәм искусствосы ўәкиллери

бул сапары айрықша таярлықлар жүргизди. «Совет Қарақалпақстаны» хәм «Советская Каракалпакия» газеталары жыл басынан туўысқан Татарстанның экономикалық хәм мәдений жетискенликлери ҳаққында материаллар жариялап барды. Март хәм июнь айларында республикалық газеталардың санларына нәзер аударғанда оларда Хади Такташтың «Әсирлер хәм минутлар» поэмасынан үзинди, Ахат Ғаффардың «Қарыз» гүррици, Роберт Миннилунниң «Торғай» қосығы, Ренат Харистиң «Фатих Қаримниң қәбириниң қасында», «Жәлил жеринде», «Хәрбир халықтың өз геройы бар» қосықлары қарақалпақ хәм рус тиллеринде басылған. «Советская Каракалпакия» газетасында татар әдебиятшысы Р. Мухамедиевтиң «Оқушының жүрегине жол», Г. Кантордың «Халық сүйген қосықшы», Э. Бакировтың татар композиторларының творчествосы ҳаққында «Халыққа дәретиў», татар художниклериниң жұмысы ҳаққында, Ренат Харистиң Москвада «Молодая гвардия» баспасында рус тилинде шыққан «Войди в мой дом» топламына О. Стрелькованың рецензиясы басылған. Сондай-ақ газеталар Татарстандағы Ленин исмине байланыслы естелик орынлар жөнинде де мағлыўматлар, КамАЗ туўралы фотодокументлер берген.

«Совет Қарақалпақстаны» газетасында С. Камаловтың қарақалпақ, татар тарийхий байланысы жөнинде «Туўысқанлық булақлары» статьясы, тил илими тараўындағы қатнаслар ҳаққында, О. Доспановтың «Тилимиз бир туўысқан» мақаласы, тарийхий экономикалық байланыслар туўралы Ж. Уббиниязовтың «Дослықтың гүзар жолында» мақаласы басылған.

Бул дағазаланған материллардың барлығында дерлик еки туўысқан халықтың өзелден киятырған дослығы ҳаққында, советлик дәўир берген бахты туўралы, жаңа дәўирдеги қарым-қатнаслары жөнинде хәр тәреплеме хәм үлкен көтериңкилик пенен сөз етиледди.

Еки халықтың мәдений байланысының соңғы уақыттағы жаңалықларының бири татар драматурги Туфан Минуллинниң «Әзирейилди алдаған адам» пьесасының Қарақалпақ Мәмлекетлик Станиславский атындағы театрда қойылыуы болды. Пьесаны қарақалпақ тилине аударған хәм сахналастырған белгили артист Қ. Әбдиреймов. Бул пьесаның мәденият күнлери алдында қарақалпақ театрының сахнасында қойылыуы.

қарақалпақ зрительлерин хәзирги татар драматургиясының ең жақсы дәрәтпеси менен таныстырыу үлкен уақыя болды. Тамашагөйлер хәм театр критикасы татар драматургияның бул дәрәтпесине үлкен баһа берип, оны шын жүректен қанаатланыушылық пенен күтип алды, («Совет Қарақалпақстаны» 27—май саны). «Әзирейилди алдаған адам» қарақалпақ сахнасында деген М. Жумамуратованың мақаласы пьесаның идеясын, көркемлик өзгешелигин, образларын, қарақалпақ сахнасындағы режиссерлық шеберлик хәм артистердің ойнау артықмашлықларын жоқары баһалайды.

Мәденият күнлери алдынан Татарстан хәм Қарақалпақстан мәдениаты ўәкиллери Татарстанда өтетугын әдебият хәм искусство күнлеринде пухта таярланды. Қарақалпақстан жазыушылары бул сапарға Ғабдулла Тоқайдың таңламалы шығармалары менен «Татар гүрриңлери» атлы топламды баспадан шығарды хәм «Әмиүдәрья» журналының май санын усы мерекеге арнады.

«Татар гүрриңлери» атлы топламды «Қарақалпақстан» баспасы Әдилбай Қожықбаев хәм Лирон Хамидуллиннің таярлауында басып шығарды. Бул топламға 25 татар прозаик—жазыушыларының шығармаларынан үлгилер киргизилген. Авторлар бул топламды дүзиүде жүдә орынлы ислер ислеген. Хәрбир жазыушының характерли бир яки еки гүрриңин алып, алдына оның творчестволық өмир баяны хәққында мағлыұмат берилген. Бул татар жазыушыларын оқыушыларға таныстырыуда жүдә үлкен әхмийетке ийе. Биз бул топламда атақлы татар жазыушылары Ғазыйдың «Ақ сирень», «Торғай қартая ма екен?», Мирсай Амирдің «Склероз», Фатых Хуснийдің «Көп балалы ғарры», Әмирхан Еникейдин «Ғаррылар», Гөмер Башировтың «Орман шуўлайды», Ғариф Ахуновтың «Балет шебери» гүрриңлери менен бир қатарда Рафпаль Тухватуллиннин, Ләбиба Ихсанованың, Ғабдурахман Минскийдин, Мухаммед Мегдеевтин, Эдуард Қасымовтың, Мәжит Рафиковтың, Сафа Сабыровтын, Хасан Сарьянның, Уақып Нуруллиннің, Муўсағит Хәбийбуллиннің, Лирон Хамидуллиннің, Мадина Маликованың, Қуяш Тымбекованың т. б. гүрриңлери менен танысамыз.

Татарстан жазыушыларының қарақалпақ тилинде басылып шыққан гүрриңлери өзлериниң реалистлик

мотивиниң күшлилиги менен жазыушылардың көркем образ дәрәтиүдеги шеберликлери менен оқыушыларды айрықша қызықтырады. Оларда Татарстанды, татар халқын, оның хәзирги күндеги образларын айқын көриүге болады. Қандай да бир әхмийетли детальлардан образ жасауға қатнасыушылық шеберликтин секретин. Биз татар гүрриңлерин оқығанымызда усындай бир жазыушы лабораториясының өзіншелигин байқаймыз. Татар гүрриңлери өзлериниң ықшамлығы, идеялық хәм көркемлиги жағынан да оқыушыларда айрықша тәсир қалдырады.

Татар гүрриңлерин қарақалпақ тилине аударыуда бизиң прозаик жазыушыларымыз Т. Қайыпбергенов, У. Пиржанов, О. Әбдирахманов, Ш. Сейтов, Ә. Атажанов т. б. үлкен хызмет еткен. Китаптың сапалы шығыуына «Қарақалпақстан» баспасы хызметкерлери де өз үлеслерин қосқанлығы көринип турады.

«Әмиүдәрья» журналы 1981—жылдың май айындағы санын Татарстанда болатугын қарақалпақ әдебияты хәм искусствосының күнлерине арнады.

«Дослар гүлдәстеси» рубрикасы астында журналдың усы санында Ғ. Тоқайдың «Ана тили», «Шайырсымаққа», «Әдепсизлик», Х. Туфанның «Қосық пенен жазылған ант», «Желқомлы кеме», С. Хәкимнің «Кеўилим Ленин менен сөйлесер», З. Нурийдин «Муўса Жәлил хәққында сөз», «Мухаббетнама», «Аналарға ода», И. Юзеевтин «Азан менен», «Бүркит жыры», Г. Г. Рахимнин, Р. Файзуллиннің Р. Гатауиллиннің, Х. Камиловтын, Р. Минуллиннің, Р. Валеевтин, А. Рашитовтын қосықлары менен бирге А. Сәйфетдиновтын «Гүллер шадлығы», Л. Хамидуллиннің «Қысқы жол» гүрриңлери басылған.

Жоқарыдағы аты аталған татар шайырларының хәм жазыушыларының дәрәтпелеринде туўған жер, ата-бабалар, Ленин, партия хәққында, поэзия, ұатан тәбияты мухаббат туўралы қысқасы адамның өмир, жәмийет хәм тәбият хәққында нәзик ойларының көркем сүўретлениўин байқаймыз. Хәқыйқатында бул дәрәтпелер Х. Туфан айтқандай жүрек төринен шыққан қатарлар екенине гүмансыз исенесен:

Ақыл—хуўшым қосығым сырлас,
Сениң менен бирмекен демим,
Хәшнәрсеге аўмасып болмас,
Өзинше бир жолың бар сениң (сонда, 17-бет).

«Әмиүдәрәя» журналында басылған татар жазыушыларының шығармалары қарақалпақ тилине аударыуда Б. Исмаилов, У. Пиржанов, Т. Сейтжанов, Г. Есемуратов, Т. Қабулов, Т. Мәтмуратов, К. Рахманов, Х. Жумашев, Ж. Сейтназаров, Т. Сәрсенбаевлар қатнасқан.

Журналдың усы санында «Қарақалпақ—татар мәдениет байланысының жаңа басқышы» деген усы қатарлар авторының статьясы хәм Татарстанда бир айға жақын болып, шығармалар дәрәткен художник Ж. Изентаевтың көрген—сезгенлери хәққинда. «Тууысқан Татарстан жеринде» деген статьясы басылған.

Мәдениет күнлерине таярлық жұмысларын Қарақалпақстан Мәдениет министрлиги, Композиторлар Союзы, Художниклер Союзы, «Қарақалпақстан» баспасы, Журналистлер Союзы, радио хәм телевидение кеңнен қолға алды. 18—23-июнь аралығында қарақалпақ әдебияты хәм искусствосының Татарстан АССР ындағы күнлери болып өтті.

18-июнь күни кеше мыңлаған қазанлылар қарақалпақстанлы тууысқанларын шын жүректен күтип алды.

19-июнь күни кеште Муўса Жәлил атындағы Мәмлекетлик опера хәм балет театрында Қарақалпақстан әдебияты хәм искусствосы күнлериниң салтанатлы ашылыуы болды. Кешеде жазыушылар Г. Ахунов, И. Юсупов, хәм басқалар шығып сөйледи. Қарақалпақстанның мәдениет ғайраткерлери Татарстанның Чаллы, Нижнекамск, Алметьевск қалаларында, Ақтаныш районында, КамАЗда, ири энергетехника, нефть кәндеринде болып, бүгинги Татарстан менен кеңнен танысты. Бул еки халықтың үлкен мәдениет байрамы татар халқының сүйикли сабан тойы менен бир уақытта өтті.

«Социалистлик Татарстан» хәм «Советская Татария» т. б. газеталар Татарстанда 19-июннан 24-июньға шекем өткерилген Қарақалпақстанның әдебияты хәм искусствосы күнлери хәққинда көплеген материаллар дағазалады. Олардың ишинде Қарақалпақстанның мәдениет хәм искусствосы хәққинда А. Қудайбергеновтың, И. В. Савицкийдиң, Қ. Әбдиреймовтың, қарақалпақ—татар фольклоры байланысы хәққинда Қ. Мақсетовтың статьялары бар. Сондай-ақ бул газеталарда қарақалпақ жазыушыларының шығармаларынан

да бирқанша материаллар басылды. Татар жазыушыларының аудармасында Ибраһым Юсуповтың «Қарақалпақ хәққинда сөз», «Газлар қанатында», Б. Исмаиловтың «Қарақалпақстаным мениң», Т. Қабуловтың «Балықшылар» қосықлары, Ә. Тәжимуратовтың Сулуўхан повестинен үзинди жарияланды. Әсиресе «Вечерняя Казан» газетасы 18-июнь санының 2 бетин Қарақалпақстан әдебияты хәм искусствосына арналған. Онда Бердақ хәққинда статья, оның «Улым тыңла», Халық ушын» қосықлары С. Мәжитовтың «Азатлық таңы» хәм «Ильяның улы», И. Юсуповтың «Қарақалпақ хәққинда сөз», «Россия» қосықлары басылған. Әдебиятымыз хәққинда Т. Сейтжановтың, В. Гордеевтиң мақалалары бар. Төлепберген Қайыпбергеновтың тарийхий романлары хәққинда белгилли татар критиги Р. Мустафинниң көлемли статьясы дағазаланған.

Татарстандағы қарақалпақ әдебияты хәм искусствосы күнлерине Қарақалпақстан жазыушыларының шығармаларын татар тилинде басып шығарыуға айрықша кеуил бөлинди. Бул әдебият хәм искусство күнлериниң умытылмас хәм өшпес естелиги болып қалды.

Қазандағы Татарстан китап баспасы татар тилинде «Арал дулқуннары» («Арал толқынлары») деген ат пенен 29 баспа табақ көлеминде поэзия хәм проза жанрынан туратуғын антологиясын басып шығарды. Бунда Әжинияз, Бердақтан баслап бүгинги ең жас жазыушы, шайырлардың 58 ниң шығармалары басылған. Бул топламның алдында усы топламды дүзиуши Лирон Хамидуллинниң «Жырақ араларды жақын етип» атлы қарақалпақ әдебияты тууралы көлемли статьясы берилген. Топламға кирген хәрбир жазыушы яки шайырдың шығармасына өтпестен бурын оның өмирбаяны хәққиндағы справка менен танысасаң.

Топлам Әжинияздың «Еллерим барды», Бозатаў», «Болар», «Көңлим» қосықлары менен ашылады. Оған Бердақтың «Болған емес», «Теңиз балығын бермеди», «Ким айтар», «Излер едим», «Салық», «Келин», қосықлары кирген. Әсиресе бул жыйнаққа Сейфулғабит Мәжитовтың «Қарақалпақ», «Ерк таңы», «Қызларға», Аббаз Дабыловтың «Нәмәрт жигит неге дәркар?», «Жаз», Бийбисәнем» қосықларының кириуи оғада орынлы болып тур. Топламға Жолмурза Аймурзаевтың, Тилеуберген Жумамуратовтың, Байнияз Қайыпназаров-

тың, Хожабек Сейтовтың, Ибрайым Юсуповтың, Бабаш Исмайловтың, Тажетдин Сейтжановтың, Галым Сейтназаровтың, Мәтен Сейтниязовтың, Жолдасбай Дилмуратовтың, Халмурат Сапаровтың, Гүлистан Шамуратованың, Узақбай Пиржановтың, Улмамбет Хожанназаровтың, Төлөпберген Мәтмуратовтың, Кенесбай Рахмановтың т. б. қосықларынан үлгилер кирген.

Китаптың проза бөлими Н. Дәуқараевтың «Интернатта» гүрриңи менен ашылады. Онда Әмет Шамуратовтың «Мениң жолбарыс пенен ушырасыуларым», Мырзағалий Дәрибаевтың «Мыңлардың бири» (үзінди), Төлөк Қайыпбергеновтың «Азмаз өзим хаққында» сы басылған. Буннан тысқары топламда Сапар Хожаниязовтың, Караматдин Султановтың, Оразақ Бекбауловтың, Шаудырбай Сейтовтың, Гүлайша Есемуратованың, Сарыгүл Бақадырованың, Әбдимурат Атажановтың, Оразбай Әбдирахмановтың, Сапарбай Салийевтың, Мәмбеталы Қайыповтың, т. б. шығармаларынан үлгилер басылған.

Усы топламға киретуғын қарақалпақ жазыушыларының шығармалары алдын-ала «Қазан отлары» журналының 1981-жылғы № 5, 6-санларында «Азат қатын» журналының № 5 санында, «Ялқын» журналының № 6 санында басылды. «Қазан отлары» өзиниң № 5 санында Қ. Мақсетовтың қарақалпақ-татар әдеби байланысына арналған статьясын басып шығарды.

«Арал толқынлары» татар тилинде басылған қарақалпақ әдебиятының соңғы дәуирдеги ең үлкен хәм бақалы жыйнағы болып есапланады. Қарақалпақ әдебияты үлгилерин татар оқыушыларына кеңнен таныстыруда әсиресе совет дәуириндеги әдебиятымыздың рауажланыу дәрежесин көрсетиуде бул топламның әкмийети оғада үлкен.

Улыұма татар тилинде исленген аударманың сапасы да, тиллер тууысқан болғанлықтан оригиналға жақынлығы жағынан үлкен тәсир қалдырады.

Қарақалпақ әдебиятының үлгилерин татар тилине аударыуда Татарстанның белгили шайыр хәм жазыушылары Ғарип Ахунов, Ильдар Юзеев, Фанис Яруллин, Закий Нурий, Мухамет Садрий, Гарай Рахим, Зулфат, Райс Даутов, Фания Гайнанова, Файль Шафигуллин, Тауфик Айдий, Ахмет Рашидов, Марс Шабиев, Разиль Валиевлер т. б. үлкен мийнет сидирген.

Топламды мазмунлы етип дузиуде қарақалпақ шайыр, жазыушыларының өмир баянын көрсетиуде олардың творчествосына характерли болған шығармаларды таңлап киргизиуде ТАССР Жазыушылар Союзының аудармашылар секциясының баслығы, усы топламның қурастырыушысы Лирон Хамидуллинниң хызметлери оғада үлкен.

«Арал толқынлары» өзиниң айрықша бақалылығы менен қарқалпақ—татар әдеби байланысындағы салмағы бойынша ауыр хәм үлкен еки тууысқан халықтың дослығының мәңги сақланатуғын нышаны болып қалады.

Мәденият күнлериниң дауамында Татарстанның барлық газетлары Қарақалпақстанның әдебияты хәм искусствосы хаққында кең хәм хөртөреплеме жазды. Мысалы, «Вечерняя Казан» газетасында И. Юсупов творчествосына арналған «Жить как пламя» (19-июнь), Мақсет Хожаниязов творчествосына арналған Е. Гурьянованың «Смелого ждет удача», дуутаршылар ансамбли хаққында «И зазвучали дутары» деген Е. Якимованың, «Ансамбль айкулаш» атлы М. Ахмадуллинаның (20-июнь), «Во имя искусства», атлы И. В. Савицкий творчествосына арналған, 23-июнь) статьяларды оқыймыз. Буларда бизиң әдебиятымыз хәм искусствомыз уәкиллерине, творчестволық коллективлерге жоқары бақа бериледи. «Советская Татария» газетасы өзиниң 23-июнь санын Татарстанда өтип атырған қарақалпақ әдебияты хәм искусствосы күнлерине арнады. Газета «Праздник пришел в каждый дом» рубрикасы астында өзиниң бир бетин Казанда хәм республиканың басқа қалаларында қарақалпақстанлы мийманлар менен искусство шеберлери менен қууанышлы ушырасыуларға кең орын берди. Онда Казандағы, Чаллыдағы, Мензелинск, Ақтаныш, Сарман, Муслим, Азнақайдағы Татарстан мийнеткешлери менен Аймурзаев, Юсупов, Жумамуратов, Қайыпбергенев қусаған атақлы жазыушыларымыз, Атажан Қудайшукуров, Тамара Дошумова, Гүлпаршын Сырымбетова, Байрам Мәтжанов т. б. артистлеримиз, Бердақ атындағы филармония, «Айкулаш», «Арыулар», «Қырық қыз», «Мухаллес» ансамблериниң талантлы уәкиллери менен көрисиулер, шын жүректен шыққан еки халықтың дослық қатнасы хаққында пикир—ойлары сөз етилген.

«Социалисттик Татарстан» газетасы өзинин 23 — июнь санында «Дослыгымыз салтанаты» рубрикасы астында газетаның биринши бетин Татарстанда табыслы өтип атырған Қарақалпақстанның мәденият күнлерине арнайды. Газета кең көлемдеги Г. Кашаповтың «Чаллы жеринде», Д. Асылловтың «Шын жүректен», М. Хоснимардановтың «Ишчилер алғыслайды», музыка изертлеушіси З. Хайруллинаның концерт залларынан алып жазылған «Көтерилиуде» статьясын оқыймыз. Булардың хэммесинде де қарақалпақ әдебияты хэм искусствосына миннедаршылық сезимлери билдирилген. Мысалы, бизиң искусствомыз бенен жақыннан таныс болған З. Хайруллина өзиниң мақаласын мынадай сөзлер менен тамамлайды: «Руұхый байлықларды бөлисиуден адам байыйды. Туұысқан Қарақалпақстан музыка мәденияты үәкиллери менен ушырасыу бизиң руұхый гөзийнемизди тағы да байытты. Шын көңилден рахмет оларға».

Республикамыздың Татарстандағы мәденият күнлери татар халқының традициялық байрамы «Сабан той» ға туұра келди. Бул байрам халықларымыздың дослық байрамына айналды, қуұаныш үстине қуұаныш қосылып, «Сабан той» да Қарақалпақстан искусство шеберлери де актив қатнасып, жыйналған халыққа өз өнерин усталық пенен көрсетти. Әсиресе Киров, Ақтаныш, Арча районларында еки халықтың туұысқанлық қуұанышы менен өткен «Сабан той» хаққында «Социалисттик Татарстан» газетасы өзиниң 23—июнь санында «Гүрлеп өтти «Сабан тойлары» деген рубрика астында үлкен материал дағзалады.

Сондай—ақ республиканың «Комсомолец Татарин» газетасы да мәденият күнлерине кең кеуил бөлди. Ол өзиниң 21—июнь санында «Әдебиятлар дослығы—халықлар дослығы» атлы ҚҚАССР Жазыушылар Союзы басқармасының жууаплы секретары Т. Қабуловтың статьясын, қарақалпақ хэм татар халықларының туұысқанлық байланысын сөз ететуғын Венера Шаймерденованың «Сәлем, туұысқан қазаным», Сабит Разиевтиң «Айқулаш», Нәжиматдин Аңсатбаевтың «Бул жерде мениң досларым» статьяларын рус тилинде басып шығарды. Соның менен бирге бул санда Қарақалпақстан документальлық киносы жөнинде М. Беднякованың «На языке кино» деген мақаласы да бар. Булардың

барлығыда еки халықтың дослық, туұысқанлық қатнастары жөнинде ең қәдірли, ең қымбат жүректен шыққан ой-пикирлерди аңлаймыз.

Татарстандағы мәденият күнлериниң әхмийетли бөлими Қарақалпақстан жазыушылары үәкиллериниң Татарстан жазыушылары, республиканың мийнеткешлери менен ушырасыулары болды. Татарстанға барған делегация составында белгили қарақалпақ жазыушылары Т. Қайыпбергенев, И. Юсупов, Ж. Аймурзаев, Т. Жумамуратов, Т. Сейтжанов, Т. Қабулов, Б. Исмайллов, Т. Мәтмуратов, Ә. Тәжимуратов т. б. бар еди.

Қазандағы В. И. Ленин атындағы илимий китапханада өткерилген Қарақалпақстан хэм Татарстан жазыушыларының творчестволық кешеси кеуилдегидей мазмунлы өтти. Кешени Татарстан Жазыушылар Союзы партия шөлкеминиң секретары, критик Ренат Мухамеджанов ашты. Ол өзиниң сөзин: «...уллы дослықтың өмирин нақ мине усындай жүреклер узайтады. Узақ жерлерден киятырған бул туұысқанлық еки халықтың мәдениятын байытыуға хызмет етеди»,—деп баслады. Оннан соң сөзге шыққан Қарақалпақ Жазыушылар Союзы басқармасының председатели Т. Қайыпбергенев қатнасыушыларды қарақалпақ әдебиятының жетискепниклери менен таныстырды. Естелик ушын қарақалпақ әдебиятының уллы классиги Бердахтын бюстин хэм жазыушылардың шығармаларын татарстанлы досларға сауға етти. Кешеде еки халықтың дослық хэм мәдений байланысы хаққында Әденбай Тәжимуратов, Тилеуберген Жумамуратов, Рафаэль Мустафин, Атилла Расик, Фарит Хатиповлар шығып сөйледи. Әдебий ушырасыудың екнши бөлиминде Жолмурза Аймурзаев, Ибрайым Юсупов, Тилеуберген Жумамуратов, Тәжетдин Сейтжанов, татар шайырлары Сигбат Хақим, Нәбий Даули, Ильдар Юзеевлар еки халықтың дослығына бағышланған қосықларын оқып берди.

Мәденият күнлеринде Қазанда шөлкемлестирилген көргизбелерде қарақалпақ халық қол өнери искусствосының үлгилери, Қарақалпақстан художниклериниң мийнетлери кең пропагандаланды. Бизиң художниклер менен композиторларымыздың ушырасыулары, пикир алысыулары жоқары дәрежеде өтти. Татарстан мийнеткешлери художниклерден И. Савицкий, Қ. Бердимурата

тов, Ж. Изентаев, т. б. композиторлардан Нәжимәтдин Мухамметдинов, Сапарбай Палұанов, Дарико Жаңабаева т. б. өзлери менен ғана емес, ал олардың шығармалары менен танысты.

23—июль күни Қазандағы Муғса Жәлил атындағы опера хәм балет театрында Татарстандағы Қарақалпақстан әдебияты хәм искусствосы күнлериниң табыс-лы тамамланыуына байланыслы салтанатлы кеше болып өтті. Т. Қайыпбергенов усы кешедә еки халықтың әдебий—мәдени байланысының нығайыуы ушын жүрек төринен шыққан сөзлерин айтса, Т. Жумамуратов өзиниң Қазан хәқыида қосығын оқып берди. Кешениң ақырында Қарақалпақстанның искусство шеберлери қатнасыуында концерт берилди. Еки халықтың дослық, туысқанлығының жарқын белгиси сыпатында мазмунлы өткерилген мәденият күнлери усылай тамамланды. Татарстан мийнеткешлериңиң қарақалпақ халқына, әдебияты менен искусствосына меҳир-муҳаббатының буннан былай зорайыуының өзи мәденият күнлериниң алға қойған ұазыйпасының орынланыуынан дәрек береді.

ТАССР Жоқарғы Совет Президумының Указы менен мәденият күнлерине қатнасқан Қарақалпақстанның барлық творчестволық шөлкемлериниң Хұрмет грамоталары менен наградаланыуы Т. Дошумоваға, Р. Базарбаеваға, А. Қудайшукуровка, М. Хожаниязовқа Татарстан АССР халық артисти, Н. Мухамметдиновке, П. Мәдрейимовке Татарстанға хызмет көрсеткен искусство ғайраткери атақларының берилиуи буның айқын дәлили болады.

Мәденият күнлеринен алған тәсирлери хәқыида атақлы татар жазыушысы Сибгат Хәким өзиниң «Вечерняя Казан» (23—июнь) газетасында жазған статьясында «Қарақалпақ халқының мәдениаты жылдан жылға өсиуде хәм раўажланыуда, оның творчестволық кадрлары бекемлениуде. Соңғы жыллардағы оның әдебияты кең аренаға шығыуға талапланыу менен характерленеди. Қарақалпақ әдебияты хәзирги уақытта тек өзине тән болған қайта тууылыу дәуирин бастан кеширип атыр деп айтар едим»,—деп келтиреді. СССР Мәмлекетлик сыйлығының лауреаты Ф. Нигматзянова газетаның усы санындағы «Шын жүректен рахмет» атлы статьясында татарстанлылардың мәденият күнлери-

нен алған тәсирин баянлап: «Бул жаз қазанлылардың есинде узаққа сақланады. Себеби тууысқан Қарақалпақстанның уәкиллери өзиниң искусствосы менен бизлерге хәқыиқат байрам дүзип берди»,—деп мақтанышпенен жазады.

Биреуи Волга, биреуи Әмиу бойын жайлаған еки халықтың Волга бойларында ушырасып, дослық, тууысқанлықты бекемлеуге қойған қәдемлерине гүлпитсин, көп миллетли совет халықларының дослығының нығайыуына барлық мүмкиншилик дүзип берип атырған Коммунистлик партияға жүрек төринен шыққан бизин ең қәдирли алғыс сөзлеримиз бағышлансын.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХӘМ БАШҚУРТ ХАЛЫҚЛАРЫНЫҢ ӘДЕБИЙ БАЙЛАНЫСИ

Қарақалпақлар хәм башқуртлар тюрк тиллес халықлар арасында барлық жағынан бир-биринен жақын халықлардан есапланады. Олардың тарийхый басып өткен жолы, тәғдири халық болып қәлиплесиуи, үнлес хәм бир-бирине усайды. Әсиресе, олардың этникалық составында белгили орын тутқан қыпшақ, қытай, қаңлы, мүйтен, таз тағы басқа урыулардың тендей ушырасыуы бул халықлардың түби бир тууысқан екенінде үлкен қызығышылық туудырады.

Хәқыиқатында қарақалпақлар менен башқуртлар байланысы тарийхы еле изертленбеген, жаңа басланып сөз етилип киятырған мәселе. Советлик жәмийетте жасап атырған еки халықтың тууысқанлық, дослық тамырларын ашыу, олардың бирлигин бекемлейтуғын барлық дәреклерди жәриялау коммунистлик партия тутқан интернационалистлик сиясаттың жарқын көриниси екенине гүман жоқ. Тек советлик дәуир ғана коммунистлик партияның даналығы бундай миллетлер, халықлар арасындағы тууысқанлықтың уйтқысы болып отыр.

Башқуртлар менен қарақалпақлар советлик семьяда, басқа да тууысқан халықлар сыяқлы совет дәуиринде камалатқа жетисти, өзиниң миллий мәмлекетине, социалистлик раўажланыу жолына ийе болды. Оларға бахыт берген жаңа заман болды, коммунистлик партия болды. Еки халықтың әсирлер бойы арзыу еткен эрман-

лары, сыртқы хәм ишки душпанларға қарсы алып барған үзликсиз гүреслери, ешейин кетпеди. Булардың барлығы бир саға—Октябрь социалисттик революциясының Ленин басшылық еткен айдын жолға келип қосылды. Қаншама алға илгерилесекте, қаншама жетискенликке ийе болсақта, бир әсир мерзимине қарай жақынласақта, бахыт берген Уллы Октябрь қуяшы төбемизде мәңги жарқырап турғандай сезиледи. Тууысқан халықлардың өткендеги әдебий хәм мәдени байланысларын еслеу, бүгинги күнге үлкен мақтаныш сезимлерин оятады.

Қарақалпақ хәм башқұрт байланысын анықлауда, 1969-жылдың май айында Уфа қаласында өткерилген СССР Илимлер Академиясының тарийх бөлими хәм Башқұрт филиалы тәрәпинен шөлкемлестирилген башқұртлардың этогенезине байланыслы илимий сессия үлкен материаллар береді. Бул илимий сессияның материаллары 1971-жылы Уфада өз алдына китап болып басылып шықты. (Археология и Этнография Башкирии, Материалы научной сессии по этногенезу Башкир, май 1969, том IV Уфа.) Онда Т. А. Жданконың, Л. С. Толстованың, В. Н. Ягодиннің, Д. С. Насыровтың, У. Доспановтың, Х. Есбергеновтың, Қ. Мақсетовтың Башқұрт хәм қарақалпақ қарым-қатнасы ҳаққында статьялары дағазаланды. Т. А. Жданконың дурьс көрсеткениндей «Башқұртлардың хәм қарақалпақлардың этогенезиниң тийкарғы этаплары ҳәрқыйлы территорияда, ҳәртүрли этникалық регионда өтти. Деген менен Барлық Орта әсирдин тарийхының даўамында олардың этникалық тәғдири мудама қосылысып турды. (165 — бет). Тилшилер Д. Насыров хәм У. Доспановлар қарақалпақ хәм башқұрт тиллериндеги диалектологиялық жақынлықлар ҳаққында қызықлы материаллар береді, (229—273-бетлер), Этнограф Х. Есбергенов қарақалпақ хәм башқұртлардың әдет-үрип дәстүрлериндеги жақынлықлар ҳаққында бай фактлер келтиреді (232—241-бетлер). Л. Толстова қарақалпақ хәм башқұрт фольклорының байланысы тарийхына тоқтап «Орманбет бий», «Едил қайда, ел қайда» толғауларының, сондай-ақ көп ғана легендалардың хәм урыўлардың келип шығыўларының башқұртлар менен беккем байланыста екенин айтады (192—198-бетлер). В. Ягодин өзиниң «Волга бойлары хәм Орал дөгерезиниң

бизинң эрамыздың биринши мың жыллығының дәслепки бөлегинде Хорезм менен байланыс мәселесине»,— деген докладында археологиялық материаллар тийкарында Орал, Волга дөгерезиниң Хорезм менен Арал бойлары менен қатнасын анықлады.

Башқұртлардың келип шығыўын изертлеуде бай этнографиялық хәм фольклорлық материалларды пайдаланып, башқұрт этнографы Р. Г. Кузеев башқұртлардың этогенезинде Орта Азия хәм Алтайдағы түрк тиллес қәуимлердин үлкен роль ойнағанын дәлиллек берди. Ол башқұртлардың халық болып қәлиплепсиўин XII—XV әсирлерге жатқарады. Ол қарақалпақлар менен башқұртлардың этникалық байланысын былай көрсетеди. «Көшпели башқұртлардың этникалық хәм хожалық байланыслары Арал жағалары хәм оған жақын жерлер менен үзилмейди, бирақ қәлиплескен тарийхий тенденцияға сәйкес кем-кемнен түрк қәуимлериниң Батысқа жылысыў процеси болып отырды, усы есаптан Түслик Орал, Орал жағаларына да жылысты. IX—X әсирлерде Түслик Оралда жасаўшылардың Арал жағалаўына қарай қайта оралған ҳәрекетлери де орын алған, (бул тенденция кем-кем хәлсизленип жоқ болыўының даўамы XVII—XVIII әсирлерге дейин жеткен), буның менен башқұрт, қарақалпақ, түркменлердин этнонимлик хәм этнографиялық характеристикасындағы көп ғана улыўма белгилерден гей биреўлериниң байланысы барлығы айқын» (26-бет).

Башқұртлардың фольклорын, бөлип алғанда эпосларын, қосықларын изертлеуде А. И. Харисовтың, А. Н. Қиреевтиң, С. Галинниң, М. Сағитовтың, Н. Зариповтың, Ф. Надыршинаның тағы басқа жолдаслардың мийнетлери қарақалпақ илимпазларына жақыннан таныс. Башқұрт фольклоры бойынша материаллардың барлығы дерлик, усы жоқарыдағы авторлардың аты менен байланыслы. 1972—1974-жыллар даўамында башқұрт фольклористлери тәрәпинен фольклордың көп томлығынан башқұрт халық творчествосының үш томлығының башқұрт тилинде басылып шығыўы, оған башқұрт эпосының, башқұрт халық қосықларының ең жақсы үлгилериниң киргизилиўи башқұрт фольклорын изертлеудеги үлкен ўақия болды, басқа түрк тиллес халықлардың фольклоры менен салыстырып үйрениў ушын олар бағалы дерек болып есапланады. Солай

етип илимпазлар ҳазирдин өзінде еки халықтың тарийхый жақынлығын анықлауда қызығарлық материаллардың бетин ашты. Қарақалпақ, башқұрт фольклорлық байланысы еки халықтың эзелден туысқан екенин дәлиллейди. Әсиресе бул мәселеде көп ғана түрк қәуимлерине ортақ болған «Алпамыс» дәстанының еки халықта ушырасыуы үлкен қызығушылық туудырады.

«Алпамыс» дәстаны бойынша текстлер хәм изертлеулер өзбек, қазақ, қарақалпақ версиялары бойынша бирнеше рет басылып шықты. Сондай-ақ «Алпамыс» тың башқұрт версиясы бойынша алып барылған жұмысларда үлкен дыққат аударды. Башқұрт тилинде бул дәстан «Алпамыс» делинеди. Башқұрт «Алпамысының» биринши үлгиси А. Г. Бессонов тәрәпинен Оренбург губерниясында XIX әсирдин аяқларында жазылып алынады. Белгили башқұрт фольклористи А. Н. Киреевтиң көрсетиуи бойынша краевед, тарийхшы, С. Мирясов тәрәпинен дәстанның ертеқ формасындағы варианты 1928-жылы «Барсын Ұялуу» аты менен «Сәсэн» журналының № 16 санында басылған, Башқұрт филиалының архивинде 1935-жылы жазылған А. Исламгулов варианты бар. 1938-жылы Хайрулла Ишмурзин варианты жазылып алынып, ол А. Киреев тәрәпинен 1958-жылы басылып шығарылады. Оннан кейин Абдулла Сайфуллин, Хәтирә Селяусинов, Тухфат Сулайменов, Шариф Юлуев, Рахиль Телякаев, Назиф Биктимиров, Ахат Даўлетшин, Гүлейша Байрамгулова вариантлары бар (А. Н. Киреев Башқұртский народный эпос, Уфа 1970, 136—137-бетлер).

Башқұртлардың «Алпамыс»ының Хайрулла Ишмурзин варианты менен қарақалпақлардың «Алпамыс»ының Есемурат жырау вариантыларын салыстырып қарағанда еки халық версиясының миллий белгилери менен бир-бирине жақын жақларын көриуге болады.

Башқұрт версиясында Баршын күйеуді өзи сайлап, мәрт жигитлерди гүреске өзи шақырса, қарақалпақ версиясында Баршын ушын гүрес жигитлердин арасында болады. Баршынның батырлық күши башқұрт версиясында үлкен гипербола менен сүүретленип, онда әйемги алып қызлардың батырлық саўлаты сүүретленеди. Бул көринисте башқұрт Баршыны, өзбек Барчйнайна ямаса «Қырық қыз» дағы Гүлайымға усайды. Қарақалпақ версиясы менен салыстырғанда, баш-

құрт версиясында әйемги элементлер бул моментте басым сақланғаны көринеди.

Батыр хәм оның аты түрк тиллес халықлардың эпосларында бир-биринен ажыралмаитуғын дос етип сүүретленеди. Батыр өзине сай атты табыу ушын көп қыйыншылықларды бастан кеширеди, атты өзине үйретиуде айрықша эпизодты қурап турады. Еки версияда да бул эпизод теңдей орын алған, Баршын ушын Алпамыстың, Айлархан менен (Башқұрт версиясындағы) алты күн, алты түн урысы қарақалпақ версиясындағы Алпамыстың Тайшаханға қарсы гүресин еске түсиреди. Есемурат жырау вариантында толығы менен ат шабыс, гүрес сүүретленип ғана қоймастап Баршын менен Алпамыс туўған елге қайтып киятырғанында, Тайшаханның ләшкери менен үлкен қап төгилиу урысы болады.

Узақ даўам еткен уйқы, бир жағынан, тобияттан тысқары ўақыяны баян етсе, екинши жағынан, батырдың хәлсизлигин көрсетеди. Батыр ўақтында ояналмағаны ушын хәте зинданға да түседи. Уақыяның хәр қыйлы характерин былай қойғанда, батыр уйқысын сүүретлеу мотиви еки версияда да беккем орын алған.

Ең қыйын ўақытта қустың жәрдеми арқалы сүйиклисине хат жоллау, дәстанның еки версиясының да ең сулыў деталларынан саналады. Хәш бир дәстанда да, ертекте де, бул эпизод Алпамыстағыдай гөззал етип қурастырылмаған.

Зинданға түсип қалған Алпамысты излеу, еки версияның ең әҳмийетли орынларынан есапланады. Бул орында батырдың ўақытша жеңилиси, душпан күшиниң үстемлиги, оларға қарсы халық қәхәри дәстанның идеялық бағыты хәм көркемлик қурылысы менен жанлы байланыста бериледи. Оған қосымша еки версияда да Ултанның яки Колтубаның Баршынға Алпамыстың жоқлығынан пайдаланып үйлениу қыялы менен бул эпизод кулминациялық точкаға көтериледи.

Еки версияда да Алпамыстың зинданнан азат етилиуи бирдей сүүретленеди. Дурыс, башқұрт версиясында бул эпизодта ертеклик мотивлер басым ислетиледи. Мысалы, Алпамыс аттың жүниниң үш қылшығын отқа жаққанда, сол ўақытта аты алдында таяр болады. Соның менен бирге азат етилиуде хан қызларының жәрдеми, еки версияда да ушырасады. Қызық жери,

еки версияда да Алпамыс зинданнан өз аты Байшубардың яки Ақбозаттың қуйрығына асылып шығады. Еки халық дөреткен Алпамыста да батырдың шопанлар менен ушырасыуы, шопанлардың ол қаққында сөзлери, Алпамыстың шопан кийимин кийиуі, батырдың Ултан яки Колтуба үстинең жеңиси, Алпамыстың хан көтерилиуі сүйикли Баршын менен бахытлы ушырасыуы сөз етиледі.

Дәстанның тийкарғы сюжетин құрайтуғын тийкарғы линиялар: Алпамыстың Баршынға үйлениуі, Алпамыстың зулым ханға қарсы гүреси, оның зинданда азап-ланыуы, душпанлары үстинең жеңиси, шопанлар менен ушырасыуы, айтыста, ойында озыуы, батырдың өз сүйгени менен узақ айралықтан кейин ушырасыуы башқұрт хәм қарақалпақ Алпамысының тийкарғы мазмунын құрайды. Алпамыстың башқұрт хәм қарақалпақ версияларының сюжет құрылысы хәм идеялық мазмунының бир-бирине жақын келиуі аўызеки халық даналығының бул естелигиниң генетикалық бирлигин көрсетип турады хәм еки халықтың мәдений ортақ мүлки екенин дәлиллейди.

Қарақалпақлар менен башқұртлар басқа да түрк тиллес халықлар менен бирге X—XV әсирдиң бай фольклорлық естеликлерин дөреткен. Ишки хәм сыртқы жаўлап алыушылар феодаллық бөлинушилик хәм бүлгиншиликлер халықлардың эпикалық творчествосында үлкен из қалдырды. XIV әсирдиң ақыры, XV әсирдиң басында еки халық дөреткен тарийхый дәстанлар менен еки халықтың поэзиясының сағасында турған үлкен легендарлық жыршы, Соппаслы Сыпыра жырау творчествосы, халықларымыздың поэзия тарийхын үйрениуе үлкен қызығышылық туўдырады. Көп ғана халық қосықлары хәм халық легендалары, ертеклери, дәстүр жырлары, нақыл-мақаллар хәм жумбақлар, башқұрт хәм қарақалпақ басқа да түрк тиллес халықларға ортақ белгилер менен толып атыр.

Халық поэзиясында әдилликти, дослықты, азатлықты әсирлер бойы аңсаған қарақалпақ, башқұрт тағы басқа халықлар азатлыққа шын мәнисинде Уллы Октябрь қуяшында еристи. Еки халықтың жаңа заман руўына сай, бир-бирине үнлес, жаңа әдебияты хәм искусствосы қайта туўылды. Бул дәўирде халықларымыздың туўысқанлығы, дослығы, материаллы, хәм

мәдений тараўда бирге творчестволық күш салыулары, бурын көрилмеген жаңа басқышқа көтерилди. Совет халықлары Коммунистлик Партияның басшылығы астында, адамзат мәдениятының шоққысы болған — социалистлик мәденияттың алға қарай раўажланыуына үлкен бирлик пенен үлес қосып атыр.

* * *

1976-жылдың ноябрь айында Қарақалпақстанда өткерилген башқұрт әдебияты хәм искусствосының күнлери қарақалпақ—башқұрт әдебий байланысын жаңа басқышқа көтерди. Октябрь революциясының 60 жыллығы алдынан еки туўысқан халықтың дослығын бекемлеу үшін партиямыз басшылығы астындағы өткерилген бул мәденият байрамы халықларымыздың мәдений турмысында үлкен ўақья болды.

Ҳақыйқатында да туўысқан халықлардың әдебияты хәм искусствосының күнлери усы мақсетти көзде туталды. Қарақалпақстанда өткерилген башқұрт әдебияты хәм искусствосы күнлериниң нәтийжесинде Қарақалпақстан мийнеткешлери Совет Башқұртстанының 60 жыл ишинде жетискен әдебияты хәм искусствосының жетискенликлери менен танысты. Башқұрт әдебияты хәм искусствосының ҳәр қыйлы жанрларындағы табыслар республиканың мийнеткешлери арасында үлкен қуўаныш, мақтаныш хәм сүйиўшилик сезимлери оятты. Башқұрт жазыушыларының художниклериң композиторларының шығармалары, сахна усталарының шеберликлери, вокаль хәм танца искусствосы Қарақалпақстан мийнеткешлерине үлкен тәсир қалдырды. Усы мәденият күнлеринде Қарақалпақстанға атақлы башқұрт шайыры, драматурги, СССР Мәмлекетлик сыйлықтың лауреаты Мустай Қаримниң, белгили Башқұртстан жазыушылары А. Бекчентаевтың, А. Мирзагитовтың, белгили башқұрт әдебиятшысы Г. Хусайновтың, А. Исаевтың, К. Қиньябулатованың, Н. Асанбаевтың, М. Воловиктиң, Т. Юсуповтың т. б. келиуі ҳәзирги дәўирдеги башқұрт әдебиятын республика мийнеткешлерине көзбе-көз, жүзбе-жүз таныстырыуа үлкен әҳмийетке ийе болды.

Республика жәмийетшилиги, баспа сөз органлары, газеталар, радио, телевидение Қарақалпақстанда баш-

құрт әдебияты хәм искусствосының күнлерине үлкен таярлық жұмыстарын алып барды хәм оны өткеріу исине актив қатнасты. Республикалық газеталарда Совет Башқұртстаны хаққында, әсиресе оның әдебияты хәм искусствосы хаққында көплеген материаллар дағазаланды.

«Әмиүдәрәя» журналы 1976-жылы Муўсағалыйдың «Шайырлық», «Бахытың болса» қосықлары Т. Жумамуратов аўдармасында, «Жаўын қуйып тур», «Теңизде» қосықларын М. Қарабаев аўдармасында, Марат Кәримовтың «Мыс илгекли аўыл», Роберт—Пельдин «Сен адамсаң» қосықлары М. Сейтнийезов адармасында, Назар Нәжимийдің «Туўылған ел туўралы сөз», «Ерте жаўған қар», «Кешки Ақедил» қосықларын У. Хожаназаров аўдармасында, Гилемдар Рамазановтың «Жаздың күни, июнь айының жанға жайлы салқын кешинде» қосығын Т. Қабулов аўдармасында, Шариф Бикколдың «Дала гүлери» қосығы М. Қарабаев аўдармасында, Хания Кәримовтың «Саўға» гүррини И. Кәримовтың аўдармасында басылып шықты. Сондай-ақ «Әмиүдәрәя» журналы 1976-жылы И. Абдуллиннің «Ол тири екен» гүррини С. Құдаштың «Зорлық пенен», Б. Нағмановтың «Жүрек», Р. Сафиниң «Қайтқан газлар», «Тул қатынлардың және ақсақаллардың ойыны», «Қайтыңлар», «Әзиз шешемлер», «Жалбарыныў», М. Хисматуллинаның «Мақсет, өмир» хәм басқа да гүрринлерди жариялады.

Башқұрт шайырларына тән болған өзгешеликлер олардың поэтикалық қатарларында бекем орын алған. Башқұрт әдебиятының жетискенликлери хаққында 1976-жылы «Әмиүдәрәя» журналы Башқұртстан Жазыўшылар Союзының председатели, С. Юлаев хәм Г. Сәлям атындағы республикалық сыйлықлардың лауреаты, белгили драматург А. Мирзагитовтың «Дөретиўшиликтиң жаңа шыңларына» атлы мақаласын, сондай-ақ Р. Сафин хәм Э. Насруллаевлардың «Башқұрт әдебияты туўралы сөз» атлы статьяларын дағазалады.

«Қарақалпақстан» баспасы 1976-жылы өз алдына китап етип қарақалпақ тилинде башқұрт шайырларының «Башқұрттың бахыт қосығы» атлы поэзиялық топламын басып шығарды. Бул топлам мазмуны хәм көркемлиги жағынан китап оқышылары тәрәпинен жоқары бағаға миясар болды. Бул топламға 30 ға

жақын башқұрт шайырларының поэзиялық дөретпелериниң үлгилери киргизилген. Топламды жыйнаған хәм баспаға таярлағанлар белгили қарақалпақ шайырлары Төлепберген Мәтмуратов пенен Толыбай Қабулов. Олар топламның мазмунлы, системалы, көркем шығыўына үлкен итибар берген, соның нәтийжесинде китап барлық жағынан сапалы шықты. Сондай-ақ, китаптың унамлы етип безелиўинде художник Қыдырбай Нәжимовтың хызметлери жоқары бағаға миясар.

Поэзиялық топлам Қарақалпақстан халық шайыры И. Юсуповтың «Ақедил бойының азаматлық хаўазы» атлы алғы сөзи менен ашылады. Алғы сөзде хәзирги дәўирдеги башқұрт әдебиятына жоқары баға бериледи. «Хәзирги заман башқұрт әдебияты,—делинеди алғы сөзде,—улыўма союзлық әдебиятқа өзиниң көп санлы роман хәм повестьлери, поэзиялық шығармалры, пьесалары менен үлес қосып атырған, ой-өрсис кең, шеберлиги күшли, халықлық қәсийети терең миллий әдебиятлардың бири»

Хақыйқатында башқұрт әдебияты өзиниң ең ири хәм көрнекли ўәкиллери менен пүткилсоюзлық аренаға қашшан-ақ көтерилген әдебият. Тек ғана Мустай Кәрим творчествосын буган мысал етип көрсетиўге болады.

Қарақалпақ тилиндеги башқұрт поэзиясының тунғыш топламы Мустай Кәримниң «Қайың жапырағы хаққында қосық» атлы қосығы менен ашылады. Бул қосықта Башқұртстанның Россия менен тәғдирлеслиги, қайың жапырағы образы менен бериледи. Уатанға деген мухаббат бул дөретпеде күшли йош, терең патриотизм менен тәриплениди:

Башқұртстан,
Баласыман бул үйдиң,
Жерлериңниң сулыўлығын,
Суўларыңның тынықлығын,
Таўларыңның бийиклигин
Мен сүйдим.
Башқұртстан
Көркиң маған қәдирли,
Сеннен шыққан
Алтын қәдирли.
Бәринен де, бәринен де—
Халқың маған қәдирли.

Топламға Мустай Кәримнің «Таўлар», «Бөбек пенен сөйлесің», «Белгисиз солдат», «Өмир усылай басланады», «Айсұлыңдың көз жаслары», «Құпия», «Мен—Россиялыман» атлы қосықтары киргизилген. Мустай Кәрим қосықтарын қарақалпақшаға шайыр Төленберген Мәтмуратов хәм Бабаш Исмайловлар аударған. Қарақалпақшаластырған шайырлар Мустай Кәрим поэзиясына характерли терең философиялық хәм өткир психологиялық моментлерди өз күйинше бере билген. Ж. Аймурзаев аударған Ғайнан Амиридің «Мениң Башқуртстаным», «Естелик алдында», «Соңғы муҳаббат», «Бир эжайып хәдийсе», «Бәхәр туйғылары», Т. Жумамуратов аударған Муўса Галийдың «Шайырлық», «Бахтың болса», «Досқа саўға», «Бул жақта сен иште шарап» қосықтары шеберлик пенен дәретилген шығармалардан есапланады. Назар Нәжимийдің «Туўылған ел туўралы сөз», «Ерте жаўған қар», «Кешки Ақедил», «Кешлеў келди», «Гүзги жапырақлар» сыяқлы У. Хожаназаров аударған Ұатан хәм Ұатанның көринислери хәққындағы йошлы қосықлар кеўил сезимлерин тербелтеди. Гилемдар Рамазановтың «Дәрьялық қарай тартылған соқпақ», «Татьянаға хат», «Қызыл теңиз», «Жаслығымнан маған хат келди», «Жазғы сўлар», «Туўрылық хәққында» қосықтары шайыр Толыбай Қабулов тәрәпинен аударылып, патриотизм хәм муҳаббат сезимлери бул қосықларда көтеринкилик пенен жырланады. Белгиле башқурт шайыры Марат Кәримовтың «Қосық жазарда» атлы шығармасы өзиниң дәретилиўи, қуралыўы, мазмуны бойынша автордың үлкен шайыршылық усылынан дәрек береди, оның бул қосығының хәр бир куплетинде жағымталлы юмор ушқынлары көринип турады. Сондай-ақ оның «Мысиглекли аўыл» қосығы да терең мазмунға ие. Қосықты шайыр Мәтен Сейтниязов оргиналдағыдай шебер аўдара билген.

Топламға Қәтиба Киньябулатованың «Қас қағым Ұақыт», «Бул мен туўған жер», «Шай», «Шөп—шар», Шариф Бикколдың «Дала гүллери», «Бул баҳадыр», Абулхак Игебаевтың «Қосықларым гезер еллер арасын», «Ақ шашлылар», «Қар үстинде от жақтым» қусарған шығармалары бар. Буннан басқа да бул жыйнаққа С. Қудаштың, Роберт Польдың, Михайл Воловичтың, Равиль Шаммастың, Рафаэль Сафинниң, Рағиза

Янбулатованың, Фаузния Рахимкулованың, Меңлигүл Хисматуллинаның, Тимур Юсуповтың, Энисә Тахированың т. б. қосықтары кирген. Башқурт поэзиясының бул топламы көп санлы китап оқыўшыларынан, әдебий жәмийетшиликтен жоқары баҳа алды.

1977-жылы «Қарақалпақстан» баспасы «Башқурт гүрриңлери» атлы топланды хәм Мустай Кәримниң «Тырналар қайтқанда» қосықлар топламын қарақалпақ тилинде басып шығарды.

«Башқурт гүрриңлери» топламына Сайфи Қудаштың «Жалаңқая», Даўыт Юлтыйдың «Кишкене Қутыш», Ғариф Гумердың «Хош қал, Сабыр достым», Әлий Карнайдың «Пошша торғай», Керей Мергенниң «Зийба апай», Зийнеп Бийшеваның «Муҳаббет хәм ғәзеплениў» хәққында гүрриңи, Ғайнан Амиридің «Уллы бағ», Энўар Бикчентаевтың «Бир күни түнде», Эгиш Ғирфановтың «Жансыз», «Менменге заўал», «Инспектор достым», Ибрагим Абдуллинниң «Сыр», Марат Кәримовтың «Еки легенда», Рим Ахметовтың «Ғарры шынар», сондай-ақ Сағит Агишевтың, Вазих Искаковтың, Нәжип Асанбаевтың, Рашид Султангиреевтың, Фенил Эсеневтың, Ибраш Ризатуллинниң гүрриңлери кирген. Башқурт гүрриңлериниң тематикасы оғада бай қурылған, идеялық хәм көркемлик образ хәм композициясы жағынан башқурт прозаиклериниң дәретпелери ақсақал Сейфи Қудаштан баслап бүгинги жасларға шөкөм үлкен қызығыўшылық туўдырады. Топламға алғы сөзди Қарақалпақстан халық жазыўшысы Хәмза хәм Бердақ сыйлықтарының лауреаты Т. Қайыпбергенов жазған.

«Тырналар қайтқанда» аты менен Мустай Кәримниң қосықлар топландың қарақалпақ тилинде басылып шығыўы бизиң мәдений турмысымыздағы кеўил аўдарарлық Ұақыя болды. Соның менен бирге оның «Ай тутылған түнде» пьесасының «Хүрмет белгиси» орденли К. Станиславский атындағы Қарақалпақ Мәмлекетлик театр сахнасында қойылыўы Қарақалпақстан мийнеткешлерин башқурт әдебиятының, улыўма советлик әдебиятының ең жақсы үлгилери менен таныстырыўдың жарқын мысалы болды.

Башқурттың миллий поэзиясының ең жақсы дәстүрлерин раўажландырған, рус хәм басқа да туўысқан халықлар поэзиясын шебер билетугын, Батыс хәм

Шығыс поэзиясынан нәрленген, хәзирги дәүирдеги совет поэзиясының устасы, мақтанышы Мустай Кәрим творчествосының халықлыгы соншелли, оны қайсы тилге аудармасын, хәр бир халық өз шайыры сыпатында таныйды. Бул оның поэзиясында интернационалистлик мотивлердиң басым екенин көрсетип турады. Шайырдың бул топламына оның көп санлы белгили қосықлары менен бирге «Қара нәсер» поэмасы да кирген. Шайыр топламына кирген шығармаларды И. Юсупов, Т. Мәтмуратов, У. Хожаназаров оригиналға дәл жақынлық пенен шебер аўдара билген. Башқуртстанның белгили әдебият изертлеүшиси, профессор Гайса Хусайнов дурыс көрсеткениндей хәзирги дәүирдеги социалистлик өмирдиң гөззаллығын жырлаған башқурт поэзиясы Мәжит Гафури, Даўыт Юлтый, Сайфи Кудаш, Рашид Нигматы, Ғалимов Сәлим, Мустай Кәрим, Назар Нажимий қусаған талантлы ўәкиллериниң творчествосы менен, жанр хәм формалардың көп түрлилиги менен, поэтикалық шеберликтин жетилисиўи менен характерленеди («Әмиүдәрья», 1977, № 5, 14—бет).

Башқурт совет әдебияты хәм оның ең жақсы үлгилери Қарақалпақстан мийнеткешлериниң жүрек төринен орын алмақта. Орал, туўысқан Едил поэзиясы, халықлар қаншама бир-бирине татыўласқан сайын соншама шийрин, соншама гөззал болып, турмысқа араласпақта. Совет адамларында жоқары эстетикалық сезимлерди пайда стиўде өз үлесин қоспақта.

1977-жылдың июнь айы қарақалпақ әдебияты хәм искусствосының Башқуртстандағы байрам күнлери болды. 12 июньнен 19 июньге шекем Совет Башқуртстанның мийнеткешлери қарақалпақ әдебияты хәм искусствосының ўәкиллери менен көзбе-көз жүзбе-жүз дийдарласты.

Башқуртстандағы қарақалпақ әдебияты хәм искусствосының күнлериниң өтиўине байланыслы баспа сөз қарақалпақ жазыўшыларының шығармаларын кең пропагандалады. 12-июньге шекем дағазаланған материалларды былай қойғанда 12 хәм 19-июнь күнлериндеги Башқуртстан газеталары дағазаланған материаллар үлкен қызығушылық туўдырады.

Мысалы, тек «Совет Башқуртстаны» газетасында 12-июньда Ж. Аймурзаевтың «Жетимниң жүреги» повес-

тинен үзинди, «Фанила» қосығы, Б. Қайыпназаровтың «Күн деп қарасын маған», Т. Сейтжановтың «Мен — Қарақалпақстан», К. Рахмановтың «Халқыма», М. Қайыповтың «144—бийиклик» очеркинен үзинди башқурт тилинде басылған. Газетаның сол санында «Тамырлары халық творчествосында» атлы қарақалпақ совет әдебияты туўралы И. Юсуповтың мақаласы орын алған. Сондай ақ «Совет Башқуртстаны» газетасы байрам күнлеринде Ж. Дилмуратовтың «Еске түсирсем», Г. Шамуратованың «Жер—ана», Х. Сапаровтың «Ленин мавзолейи» қосықларын басып шығарды. Сондай ақ Ш. Сейитовтың «Көп еди кеткен тырналар» повестинен үзинди де басты. Усы күнлери татар тилинде шығатуғын республикалық «Қызыл таң» газетасында Т. Жумамуратовтың «Тәшимниң ҳийлеси», «Ушырасыў» шығармалары, Т. Мәтмуратовтың «Исенбеймен басқа жәннет бар десе», «Хүждан», «Көшелер» қосықлары, Т. Қайыпбергеновтың «Қарақалпақ қызы» романынан үзиндилер басылды. Рус тилинде шығатуғын «Советская башкирия» газетасы Т. Жумамуратовтың төртликлеринен хәм сонетлеринен, У. Хожаназаровтың «Мениң республикам», Х. Сейитовтың «Сулыўлық», «Ески шопан», «Октябрь таңы», Б. Исмайлловтың «Уатан ҳаққында қосық» шығармаларын басып шығарды. Республикалық рус тилинде шығатуғын «Ленинец» газетасы Г. Шамуратованың «Жұлдызлар жанар», қосығын ал башқурт тилиндеги «Ленинсе» газетасы И. Юсуповтың «Шөгирме», «Амудәрья» «Уәсият» қосықларын, Г. Шамуратованың «Женгелер», У. Хожаназаровтың «Бүгин бир жыр жазажақпан», Т. Жумамуратавтың «Сулыўлық» хәм Б. Қайыпназаровтың қосықларын басып шығарды. Сондай ақ «Вечерняя Уфа» газетасында И. Юсуповтың «Нәресте», «Даңқ арбасы», Х. Сейитовтың «Кобзарь», «Дослық» т. б. қосықлары басылған.

Қарақалпақ жазыўшыларының шығармалары телевидение хәм радио арқалы башқурт хәм рус тиллеринде берилип турды. Олардың китаплары шөлкемлестирилген көргизбеге қойылды.

13-июньде Уфадағы опера хәм балет театрында қарақалпақ әдебияты хәм искусствосы күнлериниң Башқуртстандағы ашылыўына байланыслы салтанатлы кешде И. Юсупов хәм Т. Жумамуратов өз шығарма-

ларынан оқып еситтирди. 17—июньде әдебиат хәм искусство күнлериниң жабылыу кешесинде Ж. Аймурзаев хәм Т. Мәтмуратов өз шығармаларынан оқып берди. Шайырларымыздың Башқуртстанға хәм дослыққа арнап жазған қосықлары қатнасыушыларда үлкен тәсир қалдырды. Әсиресе Төлепберген Мәтмуратовтың дослық ҳаққында қосығының гейшара қатарлары афоризм сыпатында қонақ жер ийелериниң аўзында тәкирарланып жүрди. Солардың биреуи «Таўлардан таўларды бөлип болсада, досларды дослардан бөлип болмайды».

14—июнь Уфада қарақалпақ жазыушыларының ушырасыу күни болды. Сол күни қарақалпақ жазыушылары башқурт жазыушылары менен пикирлести, творчестволық планларын бөлисти, еки халықтың дослығын нығайтыу жолында әдебиаттың орнын белгиледи. Кеште «Актер үйинде» қарақалпақ хәм башқурт жазыушыларының әдебий кешеси болып өтти. Кешеде Ж. Аймурзаев, И. Юсупов, Т. Жумамуратов, Х. Сейтов, Т. Мәтмуратов, У. Хожаназаров, К. Рахманов өз қосықларын оқып берди. Шайырлардың қосықлары қарақалпақ хәм рус тиллеринде оқылды. Кешеге башқурт жазыушыларынан Сайфи Құдаш, Мустай Кәрим, Муса Галий, Гилемдар Рамазанов, Асхат Мирзагитов, Назар Нажимий, т. б. қатнасты хәм олар да өз шығармаларынан оқып берди. Әдебий кеше жүдә мазмунлы хәм қызықлы болып өтти. Қарақалпақ хәм башқурт әдебиатының туўысқанлығы, еки халықтың дослығы әдебий кешениң тийкарғы темасы болды.

Қарақалпақстан жазыушылары 13, 14, 15, 16, 17-июньларда Уфа да, Стерлитамак, Салауат, Нефтькамск, Учали т. б. қалаларда, завод, фабрика, колхоз, совхозларда болды. Ушырасыулардың хәммесинде жазыушылар өз шығармаларынан оқып берди хәм олар қатнасыушылардың алғысына миясар болды. Ушырасыулардың барлығы кеўилли, мазмунлы, туўысқанлық жағдайда өтти. Гөззал тәбияты, нефть кәнине бай, мақпалдай жерин қарағай, емен, буўдайлықлар орап алған ата-баба жыр еткен Орал таўы, Едил дәрьясы жайласқан, қымызы менен татлы палынан аты шыққан 4 ярым млн. халық жасайтуғын Совет Башқуртстанның кең пайтахт жерин бир хәпте бойына қарақалпақ көркем сөзи, музыкасы, қосығы танцасы салтанатқа бөледи. Республиканың кең халық

массасы бизиң жазыушыларымыздың дәретпелерине үлкен қызығыушылық пенен хұрмет көрсетти.

Башқуртстан Жазыушылар Союзы қарақалпақ әдебиаты искусствосының күнлерине арнап рус тилинде «Наши гости» атлы брошюра бастырып шығарған. Бунда әдебиат хәм искусство күнлерине қатнасқан хәрбир жазыушының сүүрети өмири хәм творчествосына байланыслы материаллар берилген. Бул справочникке Башқуртстандағы қарақалпақ әдебиаты хәм искусствосы күнлерине қатнасыушылары И. Юсуповтың, Т. Жумамуратовтың, Ж. Аймурзаевтың, Т. Қайыпбергеновтың, Х. Сейитовтың, Т. Мәтмуратовтың, У. Хожаназаровтың К. Рахмановтың, Г. Есемурагсваның т. б. творчестволық портретлери кирген.

Башқуртстан Жазыушылар союзының органы «Агидел» журналы өзиниң 1977-жылдың июнь санын «Қарақалпақ гүллемекте» деген рубрика астында қарақалпақ жазыушыларының шығармаларын башқурт тилине аударып, оларды әдебиат хәм искусство күнлерине саўға еткен. Бул санда И. Юсуповтың, Т. Жумамуратовтың, Т. Сейтжановтың, Б. Қайыпназаровтың, Ж. Аймурзаевтың, Х. Сапаровтың, С. Хожаназаровтың, Ж. Сейтназаровтың, Д. Айтмуратовтың, Ж. Дилмуратовтың, Т. Мәтмуратовтың, Б. Исмайловтың, К. Рахмановтың, Г. Шамуратованың, бирнеше поэзиялық дәретпелери, Төлепберген Қайыпбергеновтың «Қарақалпақ қызы» романынан И. Султанов аудармасында үзинди дағазаланған. Соның менен бирге усы санда Қ. Мақсетовтың «Октябрьден туўылған әдебиат» деген темада қарақалпақ әдебиатының туўылыуы хәм раўажланыуы ҳаққында статьясы берилген.

Усы жылы Башқуртстандағы қарақалпақ әдебиаты хәм искусствосы күнлерине арнап Башқуртстан китап баспасының «Қарагалпақ ыйылары» («Қарақалпақ хинжилери») деген ат пенен қарақалпақ совет шайырларының сайланды шығармаларын башқурт тилинде өз алдына китап етип басып шығарыуы қарақалпақ-башқурт әдебий байланысындағы үлкен ўақыя болды.

Топлам филология илимлериниң докторы, професор, Башқуртстан АССРына мийнети сиңген илим ғайраткери Гайса Хусайновтың «Амударья бойларының жырлары» атлы алғы сөзи менен басланады. Статьяда

қарақалпақтар, қарақалпақ-башқұрт байланысы, қарақалпақ әдебиятының белгилі уәкиллери халқында, қысқа, тужырымлы, бақалы пикирлер айтылған. Кітап материалдарын дүзип баспаға таярлаушы башқұрт жазушысы Риф Мифтахов, кітаптың редакциясын профессор Гайса Хусайнов ислеген.

Кітап Т. Жумамуратовтың «Толқында» қосығы менен ашылады. Кітапқа шайырдың «Мақтау», «Ушырасу», «1943—жылда», «Татыулық», «Мәспамбет қол көтереди», «Төртликлер», «Сонетлер» и кирген. Топламға Т. Сейтжановтың «Мен—Қарақалпақстан», «Биз—лениншилер», «Сырлы шәшме», «Сен усассаң мениң қара қаслыма», «Жоқлама еркем, жоқлама», «Бул дүньяда сениң барлығың», «Еске түсиру», қосықтары, И. Юсуповтың «Уәсият», «Бир адамды бир адам», «Әмүдәрья», «Қара бөрик халқында сөз» қосықтары, Б. Қайыпназаровтың «Жасап өтермен», «Өскен жерге», «Мәңги жас болып», «Тыныш түнде», «Гүл өсер» қосықтары, Ж. Аймурзаевтың «Мен коммунист» «Өзиме айтылған сөз», «Шымбай гөззалы», «Фанила» қосықтары, Т. Мәтмуратовтың «Исенбеймен басқа жәннет бар десе», «Түсинбеймен сени, сен—мени», «Күтиу», «Алтылықлар», «Бахыт», «Неге олай дейсен», У. Хожаназаровтың «Бүгин бир жыр жазажақпан», Дантениң комедиясын оқығанда», Темир қазық жулдызына», «Студент уақлардан еки қосық», К. Рахмановтың «Дослық», «Улыңман», «Уатаным», «Халқыма», қосықтары, Х. Сейтовтың «Мүмкин емес Лениссиз», «Арал», «Жаслығым өтти деме», «Хәрекетсиз қуяш та сөнер», қосықтары кирген. Буннан басқа бул кітапқа Ф. Сейтназаровтың, Ж. Сейтназаровтың, Ж. Дилмуратовтың, Т. Қабуловтың, Б. Исмайловтың, Д. Айтмуратовтың, Х. Сапаровтың, Г. Шамуратованың қосықтары да киргизилген. Топламға кирген қосықларды оргиналға жақын кеуилдегидей етип башқұрт шайырлары Г. Рамазанов, К. Киньябулатова, Шариф Баккол, Ангам Атанабаев, Риф Мифтахов, А. Игебаев, Рауил Шаммас, Рафаэль Сафин, Сафуан Алибаев, Махмут Сибат, Хұрмет Биколов, Булат Рификов, Қәдим Аралбаевлар аударған.

Туңғыш ирет башқұрт тилинде қарақалпақ шайырларының дөретпелериниң өз алдына кітап болып басылуы башқұрт тууысқанлардың қарақалпақ әде-

биятына үлкен хұрмет белгиси болуы менен бирге дослық қатнасықта әдебиятымыздың өсип өркенлеуиниң хәм кең қулаш жайыуының үлкен бир көрсеткиши болады.

Халықлар дослығын көздиң қарашығындай сақлау туғын Коммунистлик партияның аталық ғамхорлығы нәтийжесинде еки тууысқан халықтың мәдениет хәм әдебий байланысына бекем хәм үлкен тийкар салынды. Биз оның гүзарының айқын хәм нәтийжели болау туғынына исенемиз.

Атақлы башқұрт шайыры, Совет поэзиясының көрнекли уәкили Мустай Кәримниң поэзиялық шығармаларының 1977-жылы қарақалпақ тилинде «Қарақалпақстан» баспасы тәрәпинен «Тырналар қайтқанда» аты менен басылып шығуы көп миллетли совет поэзиясының ең жақсы үлгилериниң айқын пропагандалануы болып есапланады.

Мустай Кәрим поэзиясының қуны оның жоқары көркемлиги менен терең идеясында. Шайыр поэзиясының үлкен айырмашылықларының бири—даналық ойлардың шебер сүүретлениуінде көринеди. Оның поэзиясына тән болған ең үлкен қәсийетлердиң бири халықтың рухый дүньясы менен терең тамырласып кеткен реалистлик мотивлер.

Шайыр поэзиясы адам тәғдири, адам өмири, турмыспенен соншама өтлесип кеткен, онда биз адамның ишки сырларын, еситтирип айтпайтуғын бақаларын, улыума адамның өмирге қатнасын байқаймыз.

Мустай Кәрим қандай да бир поэзиялық шақырықтан аулақ шайыр. Оның творчествосындағы тийкаргы бағдар тек гана жүрек сезимлери арқалы белгиленетүнындай көринеди.

Мустай Кәримниң хәрбир шығармасында оған характерли болған көркем образлы сүүретлеудиң өз алдына бир түрин, айтылайын деген пикирдиң көркем философиялық жуумақларының гүуасы боламыз. Қысқа поэзиялық қатарлар менен үлкен бир мәшини аңлатыу, әпиуайы фактлерден көркем ой туудыруу, қосық қатарларына афоризмлик пәт сидириу Мустай Кәрим поэзиясында мұдам сезилип турады.

Шайырдың бул топламына кирген қосықларды Ибрайым Юсупов, Бабаш Исмайлов, Төлепберген

Мәтмуратов, Улмабет Хожаназаров бар ықлас хәм усталық пенен қарақалпақ тилине аударған.

Топламға шайырдың «Сабантойдан қайтқанда», «Таулар», «Алыс жолға ертленеди», «Қайың жапырағы хаққында қосық», «Мен—Россиялыман», «Ойлар», «Мавзолей жаңында» «Кремльге киргенде», «Шешен», «Тырналар қайтқанда», «Едилгенем, елгенем», «Туўған жерим кешир мени», «Тас үстинде гүллер», «Адамларға түрли түс енер», «Өмир усылай басланады», «Дос тууралы кеўилсиз әнгиме», «Ақыллыға айттым сырымды», т. б. қосықлары хәм оның «Қара нөсер» поэмасы кирген.

Мустай Кәримнің қосықларының қарақалпақ оқышыларына өз алдына кітап болып усынылыуы оның даналық хәм сулыулық толы поэзиясы менен таныстырыуға, тууысқан башқұрт халқының хәзирги поэзиясының ең үлкен жетискенлиги ғана емес, ал пүткил совет поэзиясының хәзирги дәўирдеги ең жақсы үлгилерин көрсетиуде оғада үлкен әҳмийетке ийе.

Шайырдың қосықларының қарақалпақ тилинде кітап болып шығыуы қарақалпақ—башқұрт әдебий байланысының ең үлгили мысаллары болыуы менен бирге оның әдебий творчествосы Қарақалпақстанның кең оқыушы дөгерегине эстетикалық ләззет берип қоймастан, бизиң пикиримизше, қарақалпақ шайырларына да үлкен творчестволық мектеп болып қалатуғынын терең исеним менен айтыуға болады.

ҚАРАҚАЛПАҚ—ТӘЖИК ХАЛЫҚЛАРЫ ӘДЕБИЙ БАЙЛАНЫСЫ МӘСЕЛЕСИНЕ

Парсы—тәжик әдебиятының, сондай-ақ пүткил дүнья әдебиятының уллы естеликлеринен бирейі—«Шахнама» Фирдаусий тәрепинен 1010-жылы толығы менен жазылып пүткерилген еди. Фирдаусий пүткил өмириниң даўамы бойынша бул уллы эпопея үстинде иследи, оған бар өмирин сарп етти.

Бул үлкен эпопеяда халық аңызлары менен тарийхий фактлер шеберлик пенен хайран қаларлық көркемлик дәрежеге көтерилген. Шығарма пүтини менен иран—тәжик қахарманлық халық дәстанлары хаққында толық түсник береді хәм бул дөретпениң халық поэзиясы менен тереңнен тамырласқанлығын, өзиниң де

шын мәнисиде халықлық дәрежесине көтерилгенлигин де дәлиллеп турады.

Х әсирде дөретилген «Шахнама» шығыс иран халықларының пайда болыуы хәм қәлиплесийи, сол жердеги халықлардың өзи-өзин таныу санасының жүзеге келиуи, араб халифалығына қарсы халық азатлық гүреслериниң жеңисли тамам болыу дәўирлерине туўра келеди. Сондай-ақ Бухара, Хорасан, Мавераннахр үлке-леринде бул дәўирде қүдиретли мәмлекетлердиң пайда болыуы да «Шахнама» ның дөрелиу дәўири менен ушласқан. 999-жылы түрклер—қараханилер Бухара мәмлекетиниң орайлық қаласын ийелеп, саманийлер династиясының жалланбалы түрк гвардиясының ишинен шыққан Султан Махмуд мәмлекет басына шығады. Ол өзиниң орайлық қаласын Газна етип, Әмиўдәрьяның түслик шығыс жағындағы үлкен территорияны ийелейди.

Гейпара аңызларға қарағанда қартайған хәм улынан айрылған Фирдаусий «Шахнама»ның алдына мақтау формасында кирсийи жазып, оған Султан Махмудты киргизип, эпопеяны Султан Махмудқа сыйлық ушын алып келген. Бирақ та бул сыйлықты ол алмаған. Буған ашыуланған шайыр Султан Махмуд тууралы бир сатира жазған. Буны еситкен патша қатты ашыуланған. Шайырға патшаның қәхәрнен жасырынуўға туўра келген. Султан Махмуд жеңисли бир атланыстан қайтып киятырғанда батырлардың мәртлиги хаққындағы бир әжайып қосықты еситипти. Кимдики деп сораса Фирдаусийдики екенин билипти. Пәнт жеген Султан шайырды кешириўди хәм оған сыйлық берийди ойлап, шайырдың турған Тус қаласына кәрўанға артып қымбат бағалы сыйлықлар жибереди. Тус қаласының бир дәрўазасынан кәрўанлар кирсе, екнши дәрўазасынан шайырдың табытын көтерген адамлар дизгини көринеди...

«Шахнама» өзиниң мазмуны хәм формасы жағынан терең халықлық, миллий колоритлер менен толы шығарма болып, ол иран халықларының Феодаллық бөлиниўшилик хәр сырт ел басқыншыларының зулымлығына қарсы бирлигиниң символы, ғәрезсизлик ушын халықларды зулымлықтан азат етийи ушын гүрестий байрағы сыпатында көринеди. Гуманизм хәм халық-

лық идея «Шахнама» ның тийкаргы мәнісін қурап турады.

Изертлеушілердің көрсетуінен, «Шахнама» 50 патшалықты сөз етіп, мифтік легендалық хәм хақый-қат тарихий ұақыяларды сөз ететугын үш үлкен тараудан турады. Бірінші тараудан Каюмарстан Гаршаспке шекемги он патша хаққында сөз болады. Усы тарауда батыр Рустем де көринеде. Екинші тарауда тийкарынан Рустемге арналады. Соның менен бирге қосымша Қай—Кубада, Қай Каус, Қай Хусрау, Лухреспе Гуштаспа, Бахман, Искендер Зулхарнайын хаққында сөз болады. Үшінші тарауда тарихий ұақыялар сөз етилип, араблардың басып алыуына дейинги сасаный-лар тарихына байланыссы ұақыялар қамтылады. Ұақыяның дәстанда баслануы бизиң эрамыздан бур-ның дәуірдің 3200-жылларынан басланады.

«Шахнама» ның басынан ақырына шекем ақ пенен қараның түреси, әдиллик пенен әдилсизликтің соқлы-ғысыуы жақсылық пенен жаманлықтың сан әлуан шекисіулері орны алған. Фирдаусий әдилликтің ұллы жыршысы сыпатында турмыс ұақыяларын өз идеалы менен шебер байланыстырып сүүреглей билген.

Дәстанның мифологиялық бөлімінде адамларға биринші рет заңды берген Каюмарс патша хаққында, оның баласы Сиемақтың қара дәуі тәрәпинен өлтири-ліуі, ал Каюмарс пенен оның ақлығы Хушанг тәрәпинен Сиемақтың қаны үшін қара дәуді өлтириуі сөз бола-ды. Хушанг биринші ирет адамларды жерди суўғаруы-ға, жерди ислеуге үйретеди, отты хәм темирди ашады. Хушангтың орнын ийелеген Тахмурас қарақшылық хәм зулымлықтың дәуерилерин бағындырады. Оннан кей-ин 700 жыл патшалық еткен Жамшид хаққында, оның адамларға, хайуан терисиниң орнына товардан ислен-ген кийимлерди үйретіуі, хәкіметти дүзгени, адам-ларды социаллық группаларға бөлгени айтылады. Жамшид қудайлық дауа сүреди, ол усы пейлине Ахриман тәрәпинен қатты жазаланған болады.

Хәмелдарлар араб патшасының баласы шайтан Иб-лис тәрәпинен бузылған Зохақты патша етеди. Зохақ-тың еки ийинде адам қанын ишпесе оған тынышлық бермейтуғын еки жылан болады. Зохақ жасырынған Жамшидти еки бөліп өлтиреді. Темирши Кава өгиз

терисинен ислеген алжапқышын туу қылып Зохақтың зулымлығын қыйратады. Жамшидтиң әулады. Феридунды патша қылып отырғызады. Феридун Зохақты шынжырларға байлап тас қылады, өзиниң әдил патшалығын орнатады. Ол балаларына Румды, Чинды, Туран, Иран, Арабстан жерлерин басқаруы үшін бөл-ип береді. Балалары арасында қарама-қарсылық шығып, Иран менен Туран арасында урыс барады.

Дәстанның қахарманлық бөлімінде Феридун менен Жамшидтиң әуладлары Манучехр, Сам, Зал хаққында эпизодлар бар. Залдан Рустем тууылады. Балалық ұағында-ақ оның құдиретли күши байқалады. Ол шоқ-мар менен жабайы аң пилди урып өлтиреді. Ол өзине қарыулы тауға мегзес Рахш деген ат сайлап алады. Рахш бир тепкенде қапхор арысланды өлтиретуғын бол-ған. Рустем Иран патшаларының тирегі болып, аяра Туран патшасы Афрасьяб пенен қас болған, оның ме-нен үзликсиз урыс алып барған. Бул урысларға патша Қай—Кубад заманында Сам, Зал, Рустемнен басқа Густахм, Гудард, Гев. Руххом. Хожер т. б. қатнасады. Сондай-ақ туранлылар тәрәпинен ең атақлы батырлар-дан Виса, Пашанга, Пирон, Агрераслардың аты атала-ды. Қай Кубад 100 жыл патшалық еткеннен соң оның орнына патша болған Қай Каус 150 жыл патшалық етеди. Ол Залдың кеңесин тынламай Мазендаранға атланады. Ол жерде ақ дәудің қолына әсир болып түседі. Арысланды Рахш өлтирип, ақ дәуді Рустем өлтирип, Рустемнен қорыққанынан Мазендаран пат-шасы тас болады хәм солай етіп Рустем Қай Каусты бир неше мәртебе өлимнен, құтқарады. Рустемниң Саманген патшасының қызы Тамшинаға үйленіуі, он-нан Сохрабтың тууылыуы, Сохрабтың Афрасьяб тәрә-пинен хызметке алынуы, Сохрабтың батыр қыз Гурдо-афарид пенен жекпе-жеги, Сохрабтың билмей Афрас-иябтың душпанлығы менен өз әкеси Рустем менен үш рет жекпе-жекке түсіуі, үшінші ретте Рустемниң мәккарлық пенен Сохрабты өлтириуі, Сохрабтың қолындағы жүзик арқалы Рустемниң баласын таныуы-булардың хәммеси үлкен трагедиялық леп пенен дәс-танда жырланады.

Дәстанда Қай Каустың ұлы, Рустемниң шәкірти Сиявуштың өлими айрықша қайғылы сүүретленеди. Оны Қай Каустың екинші хаялы «маған қол узатты,

хәтте оннан менде хәмиле пайда болды» деп ашықлық тилегин орынламаған соң айып-лап өлтүрмекши болады. Сиявуш атасының пәрманы бойынша отқа тасланып сыналады. Пәк болған соң жанбай аман қалады. Атасына ашығланып, елди таслап Сиявуш Афрасиябтың қарамағына барады. Бирақ соңынан Афрасияб пенен Сиявуш ортасында қарсылық пайда болып, Афрасияб Сиявушты өлтүреді. Сиявуштың хаялы—Афрасиябтың қызынан туғған Пирон деген улы болады, оннан ақлығы Хусрау туғылады. Шопаларға Тәрбияға берілген Кай Хусрау батыр болып жетилеседи, оның Шабранги Бехзад деген аты болады. Рустем Кай Хусрауды излеп тауып алады, Сиявушты өлімге гриптар қылған қатынды өлтүреді, Афрасиябты Тураннан қуып шығып, ели не қайтады. Кай Хусрау атасы Кай Кавустың орнына патша болады, Сиявуш үшін Иран хәм Туран ортасында неше жыллар урыс болады. Бир неше жүз жыллар патшалық еткен Лухрасп хәм Гуштасптер хәкқында да дәстанда кең сөз етиледі. Усы бөлімде де Рустемнің жеңіслери хәкқында оның дәулерди, әждархаларды, арысланларды өлтүргени хәкқында, Гуштасптың улы Испандиярды Залдың кеңеси менен паләанлық пенен өлтүргени хәкқында сөз етиледі. Рустем Каяул қаласын кетип баратырғанында оның Шагода деген ағайынлери сатқынлық пенен өлімге сазыуар етеди. Өлейин деп атырған Рустем Шагоданы оқжайдан атып өлтүреді. Пүткил ел, әкеси Зал, анасы Рудаба Рустемнің қазасына матам тутады. Усының менен Рустемге арналған дәстанның қахарманлық бөліми тамам болады. Оннан кейин дәстанда Гуштасптың ақлығы Бахманның патшалығы хәкқында, Залдың 650 жыл жасап тәгдир болғанлығы туұралы, Бахманның Хумай деген хаялы болып, оның патшалығы жөнінде Хумайдан Дарабтың туғылыуы, Дарабтың Рум патшасының қызы Нахидқа үйленуі, оннан Искендер Зулқарнайынның туғылыуы хәкқында сөз болады. Искендердің походлары хәкқында кең сүұретлеулер бар. Искендердің өліминен кейинги сасанийлер династиясының патшалары, Ашканийлер, Ардашер, Бабақан, әсиресе Бахрам Гур хәкқындағы эпизодлар өзіннің мазмұны, көркемліги халықтың аңыз әңгемелерине байланыссы жағынан таң қалдырады. Сондай ақ Кубад патшалығы дәуиридеги Маздақ көтерілгиси, әдил хәм дана патша

Ануширван хәкқындағы әңгемелер айрықша қызығушылық туұдырады. Хурмуз хәм Хусрау Парви: туұралы эпизодларда Хырсау хәм Шийрин дәстанының дереклерин сезиуге болады. Дәстанның ақырында үлкен қайғы-ғам менен сасанийлердің патшасы Ядигерд пенен араб халифи Омардың әскер басысы Саада Баккас арасындағы урыстар, сасанийлердің араб басқыншылығына қарсы, гүресіп, араблардың Иран, Туран жерлерин күш пенен басып алыуы, ислам динин таратыуы хәкқындағы уақыялар сүұретленеди.

«Шахнама» қарақалпақтар арасына күтә ерте заманлардан баслап-ақ тараған хәм кең түрде мәлім болған. Мысалы, көп ғана жақсы хәм жамаан дәуперилер хәкқындағы мифлер, сондай-ақ еле «Шахнама» пайда болмастан бұрын Жамшид, Гаршасп, Рустем хәкқындағы легендалар тюрк қәуімлериннің ата-бабаларының арасында белгили болған хәм айтылып жүрген. Ал «Шахнама» ның X әсирде Фирдаусий тәрәпинен дәрәтилиуі иран хәм тюрк халықлары үшін үлкен уақыя болған. Дәстанның ең бахалы қәсийетлериннің бири, оның терең халықлығы, халық поэзиясына байланыс-лылығы халық легендаларын шебер пайдаланғанлығы хәм солай етип шығарманың өзіннің де терең халықлық дәрежеге көтерілгенліги. «Шахнама» Иран хәм Орта Азия халықларының сүйіп оқыйтуғын, қызғыушылық пенен айтып жүретуғын дәрәтпеси болыу менен бирге Орта Азиядағы көп ғана тюрк қәуімлериннің эпикалық поэзиясының рауажланыуында, кәлиплесиуінде үлкен роль ойнаған. Жазба әдебиат пенен ауыз әдебиаты арасындағы ерте заманлардан киятырған қарым-қатнас традициялық формаға айналған. Бул халықлық көркем творчествоның рауажланыуының зақоны болыу тийис. Белгили рус илимпазы, Шығыс халықларының мәдениат тарийхын изертлеуши А. Н. Бернштам өзіннің «Великое наследие киргизского народа» деген жұмысында «Байланыс сабақлары Рустемнен тюркменлердің Горуғлысына, қазақлардың Ертаргышына, қарақалпақ хәм татарлардың Едигесине, өзбеклердің Алпамысына, қырғызлардың Манасына алып келеди»,— деп жазған еди. («Известия Киргиз, филиала АНСССР, т. 1, 1945, 80 бет). Хәкыйқатында да парсы—тәжик әдебиатының үлкен дәрәтпеси Фирдаусийдің «Шахнама» сы көп ғана тюрк тилинде сөйлейтуғын халық-

лардың қахарманлық дәстанларының қәлиплесіуінде аз тәсир тийгизбеген.

Рустемнің атының қарақалпақ халық поэзиясында, дәстанларында сиңип өтлесіп кеткенлігі соншесли, оны халықтың түпкиликли геройларынан хеш қандай айырып қарау мүмкин емес. Оның үстине Рустем қарақалпақ халық поэзиясында құдиреттин, күштин, батырлықтың символы сыпатында, хақықат халық батырларының мысалы болып сүүретленеди. Алпамыстың, Қобланның, Гүлайымның, Арысланның, Мәспатшаның, Айпаршаның, Ер Зийұардың, Гөрүғлының т. б. батырлардың Рустемге теңлесіуі бул есшйін ғана факт емес, ал сол образлардың дөретилиуі хәм қәлиплесіуі менен органикалық байланысы бар. Хәтте соны да айтыу керек, қарақалпақ қахарманлық дәстанларындағы батырлар Рустемди өзиниң пири—устазы сыпатында да тилге алады. Бунда да үлкен ойдың бар екені көринеди.

Парсы-тәжик хәм түрк қәуимлериниң фольклорының байланыслары күтә ески заманлар менен ушласады. «Шахнама» буның айқын дәлили болады. Мысалы, жоқарыдағы «Шахнама»ның сюжетлик линиялары менен гейпара эпизодларын қарақалпақ қахарманлық дәстанлары менен салыстырғанда көп ғана уаслықлардың бар екенін байқауға болады. Сакслардың батыры Самның бийперзентлиги, Рустемнің хайран қаларлық тууылыуы, оның дәулер менен урысында, Рустем менен Афрасиябтың урысларында, зулым патша Зохақтың хәрекетлеринде, батырлардың исин әкесинен кейин баласының дауам етиуінде, батырлардың сырт ел басқыншыларына қахарманлық пенен гүрес алып баруларында қарақалпақ қахарманлық дәстанлары менен үнлес келетуғын көп ғана сюжетлик линияларды көриуге болады. Сондай-ақ көркем сүүретлеу усылларында да толып атырған уаслықлар бар. «Шахнама» дағы Әдил патша хақындағы ойлар, халық исн ушын гүресстуғын батырларды идеализациялау, халықтың азатлығын хәм гәресизлигин сақлау ушын гүрес мотивлери, легендалық уақыяларды, реаль турмыс пенен байланыстыруу тенденциялары қарақалпақ қахарманлық дәстанларының да мәнилик белгилерин қурайды.

«Шахнама» менен қарақалпақ қахарманлық дәстанлары арасындағы традициялық өз-ара байланыс, олар-

дағы мазмунлық хәм формалық уаслықлар тәжик хәм қарақалпақ халықларының әдебий байланысының ең әйемги тамырларын көрсетеди хәм еки халықтың әйемнен дос екенлигиниң айқын дәлили болады.

Қарақалпақ—тәжик әдебий байланысы узақ хәм ерте дәуірлерден басланады. Парсы-тәжик әдебиятының ең ири уәкиллери Фирдаусийдин, Саадийдин, Хафиздин өлмес шығармалары қарақалпақлар арасында бурыннан мәлим болған. Сондай-ақ қарақалпақтарға парсы-тәжик мәдениаты, илими менен байланыста болған Абу Али ибн Сина дөретпелери де аян болған, хәтте қарақалпақтардың өзлериде Абу Али ибн Сина хақында жүдә қызық хәм мазмунлы легендалар дөретен. Революциядан бурын парсы тилин билиу хәм парсы тилиндеги әдебият пенен таныс болуу жоқары билимлик хәм мәдениаттылықты көрсеткен. XIX әсирдеги қарақалпақ әдебиятының классиклериниң көпшилиги усындай кисилер болған.

Советлик дәуірде тәжик әдебияты менен қарақалпақ әдебиятының байланысы жоқары дәрежеге көтерилди. Урысқа шекемги дәуірдин өзінде-ақ тәжик әдебиятының көп ғана нұсқалары қарақалпақ тилине аударыла баслады. 1935—36-жыллары «Женис хауазы» атлы альманахта С. Мәжитовтың аудармасында «Шахнаманың» бир бөлими басылып шықты. Әсиресе усы үлкен дөретпелерден қарақалпақшаға «сохраб» бөлиминиң аударылыуы үлкен уақыя болды. «Шахнама»ның қарақалпақлар арасында көптен белгили шығарма екенлиги тууралы 1936-жылы 20-майдағы «Қызыл Қарақалпақстан» газетасында мақала жәрияланды. С. Айний хәм А. Лахутий шығармалары урыстан бурынақ қарақалпақ оқыушыларына мәлим болды. Олардан гейпаралары қарақалпақ тилиндеги оқыулықтарға кирди.

Урыстан кейинги дәуірде тәжик әдебиятының үлгилери Қарақалпақстанның газета хәм журналларында жийи-жийи көрине баслады. 1951-жылдың 5-декабринде «Қызыл Қарақалпақстан» газетасында Мирза Турсызданың «Тууысқанлық нызамлары» қосығы басылды. 1957-жыл Қарақалпақ Мәмлекетлик баспасы С. Айнийдин «Ески мектеп» повестин қарақалпақ тилине аударып басты. 1958-жылдағы «Әмиүдәрья» журналының саңларында А. Лахутийдин «Қутлықлау» қосығы,

Ҳафыздың «Алып кел», «Ай жүзли» қосықлары қарақалпақ тилине аударылып жарияланды.

1959-жылы «Әмиўдәрья» журналында Рудакийдің «Дуньяның шадлығы», «Хәр киси», «Жылан», «Пәкизе түстей-ақ», «Усы әпиұайы» қосықлары басылды. 1962-жылы «Әмиўдәрья» да А. Лахутийдің тууылғанына 75-жыл толуына байланысты өмири хәм творчествосы ҳаққында мағлұмат берилген. 1964-жылы «Әмиўдәрья» журналы М. Турсынзаданың «Ақмамық» гүрринин басып шығарды. Сол жылы «Әмиўдәрья» да Абдурахман Жамийдің тууылғанына 550 жыл толуына байланысты (өмири хәм творчествосына байланысты) материаллар жарияланды. 1964-жылы Қарақалпақ Мәмлекет баспасы С. Айнидің «Жетим» повестин басып шығарды. Повестьти қарақалпақ тилине аударған Ш. Сейитов.

1968-жылдың май айында Өзбекстанда тәжик әдебияты хәм искусствосының он күнлиги ашылды. Сол ўақытта А. Сейфуллаев, Ф. Ниязий, М. Хәкимова, А. Қахаров, А. Бахарий составында бир группа тәжик жазыушылары Қарақалпақстанға келип, «Совет Қарақалпақстаны» хәм «Советская Каракалпакия» газеталары май айының II—ярымындағы өзиниң санларында тәжикстанлы жазыушылар менен ушырасыуларды, олардың шығармаларынан үзиндилерди жариялап турды.

1968-жылы «Әмиўдәрья» журналында Саадийдің «Гүлистан» дәстанынан, М. Турсынзаданың «Хасан—арбакеш» поэмасынан үзиндилер басылады. 1968-жылы Б. Исмайловтың аудармасында М. Турсынзаданың «Хасан—арбакеш» поэмасы Қарақалпақ Мәмлекет баспасы төрепинен өз алдына китап болып басылып шықты. Сондай-ақ усы жылы «Әмиўдәрья» журналында Абу Али ибн Синаның рубаятлары, Ҳафыздың «Билмедим», М. Миршакардың «Тууысқанлар» қосықлары басылды. 1968-жылы Қарақалпақ Мәмлекетлик баспасы қарақалпақ тилинде Мирсайд Миршакардың «Алтын қышлақ» топламын өз алдына китап етип баспадан шығарды. Бунда аты аталған поэмадан басқа шайырдың «Тууысқанлар», «Бизлер Памирден келдик», «Қим айыпкер» шығармалары бар. Бул шығармаларды қарақалпақ тилине Т. Қабулов аударған.

Хәзирги хәм ески тәжик әдебиятына қызығушылық жыл сайын хәўиж алды. Қарақалпақ—тәжик әде-

биятының байланысының ески тамырларын ашыуда 1968—73-жыллар Қарақалпақстан баспа сөзинде усы мәселеге арналған Қ. Мақсетовтың, Қ. Байниязовтың «Шахнама» ҳаққындағы «Совет Қарақалпақстаны» 20-май, 1968-жылы, «Советская Каракалпакия» (21-февраль 1973-жылы) мақалалары басылды.

1974-жылдың май айында өткерилген Өзбекстандағы тәжик совет әдебиятының күилери ўақтында бир группа тәжик жазыушылары Мумин Қанаат басшылығында Қарақалпақстанға келди. Усы күнлери «Совет Қарақалпақстаны» хәм «Жас Ленинши» газеталары М. Қанааттың қарақалпақ тилинде «Сталинград дауысы» поэмасынан үзиндилер басып шығарды.

1974-жылы «Қарақалпақстан» баспасы Тәжикстанда, Иранда, Өзбекстанда өзиниң үлкен творчестволық жолы менен мәлим болып үлкен атаққа ийе болған парсы тәжик әдебиятының ең үлкен ўәкили Абульқасым Лахутийдің «Бахыт периси» атлы топламын шайыр Т. Қабулов аудармасында қарақалпақ тилинде басып шығарды. Бул топламға оның «Мийнеткеш Иран шақырар», «Иран қызы», «Мениң Уатаным» «Үш тамшы», «Ешек хәм трактор», «Өзбекстан», хәм де «Бахыт периси» дәстаны кирген.

Сондай-ақ қарақалпақ совет әдебиятының ўәкилдериниң шығармалары да өз гезегинде Тәжикстан баспа сөзинен, искусствосынан орын алды. Әсиресе бул жағдай 60-жыллардан баслап әдеўир көзге түсе баслайды. 1965-жылы Тәжикстанның Ленинабад қаласындағы Пушкин атындағы музыкалы театр қарақалпақ драматурги С. Хожаниязовтың «Сүймегенге сүйкенбе» комедиясын тәжик тилинде көрсетти. Тәжик баспа сөзи қарақалпақ драматургиниң шығармасына жоқары баға берди. 1968-жылы «Тәжикстони Совети» газетасында Ж. Аймурзаевтың «Айдын жол», «Жеңис байрағы» қосықлары тәжик тилинде басылады. Ж. Аймурзаевтың өзи Тәжикстанда өткерилген өзбек әдебияты хәм искусствосы он күнлигин қатнасты. 1968-жылы Тәжикстанның «Моариф ва маданият» газетасында П. Тилегеновтың «Әмиў қахарманлары» пьесасынан тәжик тилинде үзинди басылып шықты.

«Әмиўдәрья» журналының 1977-жылы №10 санында М. Турсынзаданың «Азат шығыстан мен» қосығы қарақалпақ тилинде басылды, ал сол журналдың 1978-жыл

№ 4 санында Садраддин Айнийдин «Бухараға дәслепки сапар» гүрриңи де басылған.

Қарақалпақ жазыушылары Ж. Аймурзаев, И. Юсупов, С. Хожаниязов, М. Нурмухамедов т. б. Тәжікстанда бір неше мәртебе болды. Екі әдебиеттің үкілдері өз халықтарын туғысқан халықтар әдебиеттері менен таныстырыуда әдеби байланысты күшейтуде үлкен әҳмийетли жұмыстарды жүргізбекте. Олардан ең елеулилериниң бири қарақалпақ оқыушыларының уллы Рудакий шығармалары менен кеңірек танысуы болды.

Парсы-тәжік әдебиетінің ең уллы үкілдериниң бири, Шығыс поэзиясының классиги Рудакий IX-әсирдин орталарында туғылып X әсирдин 40-жылларында қайтыс болған. Оның туғылған хәм жерленген орны хәзіргі Тәжікстанның Панжикент раойны болса керек. Рудакий творчествосы хәм өмирбаяны бойынша изертлеушилердин мағлыұматларына қарағанда оның өмирбаянына байланыслы материаллар жоқтың қасында. Хәтте оның өзиниң аты хәм әкесиниң аты жөинде де хәрқыйлы шамалаулар бар. Садриддин Айнийдин дурыс анықлауына байланыслы Рудак оның туғылған ауылының аты, сонлықтан усынан ол Рудакий деп аталған.

Халық арасына тараған аңызларға қарағанда, Рудакий 1 миллион 300 мың қатар қосық жазған. Ал олардан бизиң дәуиримизге шекем бирнеше жүз қатарлары ғана келип жеткен. Сондай-ақ ол легендаларға қарағанда соқыр болып туғылған, бирақ буған қарамастан ол хәмме нәрсени байқаған хәм сезе билген, көкиреги менен көре билген деседи. Гейпара мағлыұматларға қарағанда ол 8 жасында «Қуранды» ядтан барлығын оқытуғын болған. Кишкентайынан ол қосық шығарған, сазды шебер шертетуғын хәм қосықты сулыұ айта алатуғын болған. Оны халық шы жүректен жақсы көрген. Сулыұ поэзиясы, терең ақыл, даналығы үшін өмирлерде оған үлкен хұрмет көрсеткен, делинеди. Хәтте Рудакий узақ уақытлар өмир сарайында жасаған. Бирақ белгисиз бир себеплер менен ол қартайған уақтында сарайдан шетлетилген.

Рудакий өзиниң өмириниң көпшилиқ бөлегин халық арасында өткереди. Ол кишкентайынан халықтың қосықтарын, намаларын, дәстанларын тыңлаған. Оның

даналық сөзлеринен ибарат алған. Сонлықтан оның поэзиясында халық дәретпелериниң даналық қәсийетлери терең орын алған, бул үлкен дәстүрди шайыр жеке өзиниң даналық ойлары менен ушластыра билген.

Рудакий өзинен бұрын өткен устазлардың тәжірийбесин шебер пайдаланып шығыс поэзиясының жазба үлгилериниң тийкарын салды. Ол хәқыйқатында да тәжік-парсы поэзиясының тийкарғы формаларын жетилистириуши болды. Салтанатлы арнау иретинде айтылатуғын—қасыйдалар, лирикалық гәззеллер, қайғы қосықтары—Марсия, сатиралық қосықтар—хажвия, ярым гәззеллер—қытъя, төртликлер—рубаи, рифмаласқан еки қатардан турып, насият формасында айтылатуғын—Маснауий уллы дана шайыр Рудакийден үлги болып қалған—(И. Брагинскийдин Рудакий туғралы жазған статьясын қараң: Рудаки, Москва, ГИХЛ, 1957, 10—бет).

Рудакий шығармаларының 1976-жылы «Қарақалпақстан» баспасы тәрепинен шайыр Марат Қарабаев тәрепинен қарақалпақшаға аударылып басылуы қарақалпақ—тәжік әдеби байланысындағы оғада үлкен уақыя болып есапланады. Бул топлам 1957-жылы Москвада рус тилинде басылған Рудакий шығармаларынан аударылған. Топламда Рудакийдин бәйитлери, рубаятларын, гәззеллерин, «Мурадийге салды сум әжел тырнақ», «Келди гүллеп, жупар ийсе», «Зарығып күткен күнлер», «Ғаррылық туғралы қасыйда», «Шарап туғралы қасыйда» хәм «Қалила хәм Димна» шығармаларынан үзинди бар.

Аудармашы Рудакийдин шығармаларының мәнин, формасын сақлауға, әсиресе онда айтылатуғын идеяны жеткернуге үлкен творчестволық күш жумсаған. Мысалы, оның бәйитлеринде көтерилген пикирлерге пәзер аударғанда оны айқынырақ көриуге болады. Шайырдың адам тәгдийри, дүнья, адамгершилиқ, мухаббат, жақсы, жаман, ақыллылық хәм ақмақлық, байлық хәм жарлылық хәққындағы поэтикалық қатарлары көркемлик дәрежесиниң жоқарылығы менен, әсиресе афоризмлик қәсийети менен айрықша таң қалдырады.

Тәгдир саған күлим қақса сәл гапа,
«Жасадым—де, патша болып мәрдана.

* * *

Өзіндеги түйедейди сезбейсен,
Өзгедеги түймедейди тежейсен.

* * *

Шамасын билмей жапалақ сунқарға ушса жарысып,
Масқара болып қалады, қанаты сынып пәри ушып.

* * *

Байыпсаң иним, сабыр ет, мақтанба: «бар—деп,—мендей ким»
Көзі ашық болған бул дүнья талайын көрген сендейдің.

* * *

Ырысқы—несибеси бәрха тасыған да адам көп,
Мойына күни-түн дорба асынған да адам көп,

* * *

Қайда кетти адалатлық, жүз жасайды неге күзғын?
Қарлығаш құс әрмап менен жасай алмас қатте жүзін күн.

* * *

Дилбарым, сениң қасында тентеклик етсем гийне етпең,
Өзиң ғой мени бир ұақта: «жүрекли бол»,—деп үйреткен.
Рудакий, «Қарақалпақстан» баспасы, Нөкис, 1976, 7—21-бетлер).

Қытыалар—ярым ғәззел формасындағы ба, ғә, га схемасында уйқасып келетуғын қосықлар Рудакий поэзиясының үлкен бир бөлимин құрайды. Бунда да шайыр өмир, мухаббат, жақсы, жаман, әдиллик, зулымлық ҳаққындағы ойларын, адам тәғдийриниң оғада қосналы жақларына нәзер аударып, көркем қатарлар менен адамды ең жақсы қәсийетлерди ийелеуғе, насихатлайды. Әлбетте аудармашы (дилмаш) шайыр М. Қарабаев қытыалардың мазмунын бериүди көзде тутып, мазмунлары онша жаман шықпаған, деген менен жоқарыдағы қытыаның схемалық уйқасын умытып кеткенлиги көринип турады. Дилмаш қытыаның схемасын мынадай етип алады.

Дунья деген өзгереді талай бул,
Жай кәз емес, ойшыл көзден қарай бил,

Дунья—теңиз, жақсы нийет қайығың,
Емин еркин жүзинуңне қолай бул.

(Сонда, 27-бет).

Бунда Қытыа болмай қосық рубаят болып кеткен. Ғақыйқатында бул Рудакийдің қытыасы С. Липкин русшаға аударғандай өзиниң түп нұсқасы схемасында аударылуы керек еди.

На мир взгляни разумным оком,
Не так, как прежде ты глядел.

Мир эта море, Плыть желаешь?
Построй корабль из добрых дел.
(Сонда, стр. 107)

Рубаятлар қарақалпақ поэзиясына көптен сиңискен, классикалық хәм халық поэзиясына өтлесип кеткен қосық формасы. Сонлықтан бул қосық түрин аударыуда әдәуир сәтли шыққан куплетлерди Рудакий шығармаларының қарақалпақша аудармасында ушыратамыз. Дунья ҳаққында айтылған шайырдың мына рубаятына сер салыңыз, бунда рубаятқа характерли а а б а схемасы дурыс ислетилген.

Бул үшкүилік дуньяға ким тойыпты,
Сүйме оны сепи алдап қойыпты,
Болған менен ертеклердей әжайып,
Сени бир бәлеге байлап қойыпты (28-бет).

Тилекке қарсы, гейпара орынларда рубаяттың усы схемасы аударыушы тәрепинен есапқа алынбаған, соның нәтийжесинде рубаяттың схемасы бузылған, аударма жақсы шыққан менен форма сақланбаған, мысалы:

Сур жыланды баққан менен әлпешлеп,
Қәпелімде шағып алса қалың—мун,
Мийримсизден жүргениң жөн сәл шетлеп,
Жылан менен теркини бир залымның (27-бет).

Рудакийдің поэзиясында ғәззеллер хәм мәснауийлер айрықша орын тутады. Оларда шайыр өмир хәм мухаббат, адамгершилик, қоршап турған дунья, жақсы-жаман адамның қәсийетлери, дуньяның гәрдиши

хаққында ашшы хаққыйқатлық пенен бирге, разылық, наразылық, оптимистлик, пессемистлик пикирлерин де жасырмай дағаза қылады. Аударыушы шайыр пикирлерин түсиникли халық тилине жақын аударыуға ҳәрекет еткен. Лекин, шығыс жазба поэзиясының тилинің қаншама шыйрақ екенин умытыуға болмайды хәм шығыс поэзиясының ҳәр түриниң белгили өлшемде жазылатуғынын да хәмме уақыт есапқа алыу керек.

Мысалы, ғәззеллер лирикалық қосық болып 12 ден аспаған бәйитлерден, (еки қатарлы қосық) турыуы керек, уйқаслары аа, ба, ва, га схемасында келиуи керек.

Сүйген ярың менен шалқыу—муратдур,
Өмир гайып болар, аққан булақдур.

Өткенге өкинбе, бүгнге тәубе ет,
Келешектен үмит ет шыдап тур.

Яр екеуимиз қууанышқа қумармыз,
Шадлы өмирге нийетимиз шырақтур.

Жақсы адам алады да береди,
Жаман адам алса бермес бул ҳақдур.

Көшкен бултқа мегзейди екен бул фәний,
Кеуилиң ди көтер еми—шарапдур (44-бет).

Жоқарыда биз ғәззел формасын көзден өткердик. Бирақ буны аударыушы хәмме ғәззеллерде сақламаған, ғәззелди Мәснауий схемасында да аударып жиберген.

Рудакий саз шалып жырлар ышқыны,
Сәуер яры жүрегиниң ушқыны.

Гүмис түсли шарап меруерт болар,
Ярдың ләби лапылдаған өрт болар.

Екеуинен бир қасийет сезилер,
Ким бар екен екеуинен безигер.

Өңешиң өртенер шарап дәминен,
Ерниң өртенеди сүйсең ләбинен (54-бет).

Мәснауий аа, бб, вв, гг схемасында келетуғын уй-

қасықлар. Рудакий өзиниң «Қалила хәм Димна» поэмасын усы Мәснауий усылында жазған. Аударыушы бул поэмадан үзиндини аударғанда гейпара орында бул үлгиден шықса да тийкарынан аудармада Мәснауий усылын сақлауға ҳәрекет еткен. Соның нәтийжесинде унамлы шыққан қатарлар аз ушыраспайды.

Билим—жүрегине түскен жақтыдур,
Бәледен сақлаушы инсан бахтыдур.

Ақыллы ма, ақылсыз ба өлим бар,
Ким болсаң да баратуғын жериң бар т. б.
(57—59-б).

Қасыйдалар—арнау қосықлары 12 бәйиттен кем болмай а а, ба, в а, г а, формасында уйқасып келетуғын қатарлардан турады. Қасыйдалар Рудакий поэзиясының белгили түрин қурап турады хәм оның творчествосында айтарлықтай орын ийелейди. Шайырдың «Гаррылық тууралы қасыйда», «Шарап тууралы қасыйда» шығармалары усындай усылда жазылған М. Қарабаев шайырдың жоқарыдағы қасыйдаларын аударыуда оған тән болған уйқас схемасын басшылыққа алған хәм ол қасыйдалардың идеялық өзгешелиги хәм көркемлик қурылысын сақлауға ҳәрекет еткен.

Улыма алғанда уллы тәжик шайыры Рудакийдин шығармалары менен қарақалпақ оқыушыларының танысуы буннан 1000 жыл бурын өткен поэзия устасының ақыл—носият сөзлериниң халқымыз арасына таралуы, оның өлмейтуғын поэзиясының бүгнги заманластарымыздың да талғамына жарыуы шайырга терең ҳүрмет хәм үлкен сүйиушилик сезимлерин оятады.

Қарақалпақ хәм тәжик әдебияты хәм искусствосының үзликсиз байланысында Өзбекстанда хәм Тәжикстанда өткерилип туратуғын өзбек хәм тәжик халықларының мәденият байрамларының әҳмийети оғада үлкен 1981-жылдың май айында өткерилген Өзбекстандағы тәжик әдебият хәм искусство күилери Қарақалпақстан ушын да үлкен байрам болды. 1981-жылдың 21—май күни Нәкисте искусство сарайында Тәжикстан әдебияты хәм искусствосының Өзбекстандағы күнлерине арналған салтанатлы кеше болып өтті. Кешедә еки халық әдебий байланысы тууысқанлығы хаққында

Тилеўберген Жумамуратов, Жалол Икрами, Гулрухсор Сафиевалар жалынлы сөзлер айтты.

Қарақалпақстанға келген «Лола», ансамблинің солисткасы Халима Эркаева «Бизлер қарақалпақ искусствосы менен танысыу тәжик хәм қарақалпақ халықлары мәдениетларының өз-ара байыу исине хызмет етеди деп ойлаймыз»,—деп тастыйықлайды. «Лола байрамды баслап береді» деген «Совет Қарақалпақстаны» газетасынан 22-май санындағы статьяда, газетаның усы санында Г. Сафиеваның «Қонсы үйдің тойында» қосығы қарақалпақ тилинде Х. Айымбетов аудармасында басылған.

«Совет Қарақалпақстаны» газетасы өзинің 20-майдағы санын тәжик әдебиятына арнаған. «Асқар таулар ели бахыт—бостаны гүллене бер совет Тәжикстаны» атлы рубрикада газетаның 3-бетинде М. Турсызаданың өмири хәм творчествосы тууралы мағлыұмат, оның «Көзлер» Хиндстан деймиз» қосықлары қарақалпақ тилинде, Т. Қабулов, Д. Айтмуратов аудармасында басылған. Оннан басқа бул бетте Лахутийдин «Өзбекстан мен сенин...» М. Миршакардиң «Афған елине», М. Қанааттың «Тууысқаным», У. Ражабтың «Коммунист», Г. Сафиеваның «Мениң атам гүлалшы» Ю. Акабировтың «Ата мекан», романынан үзиндилер басылған.

Қарақалпақстанға келген тәжик жазыушылары Жалол Икрами, Гулрухсор Сафиева т. б. хәм Тәжикстанның атақлы «Лола» аяқ ойын ансамбли республиканың пайтахтында хәм районларында мийнеткешлер менен ушырасты, өзлеринің шебер искусствосын оларға инам етті. Тәжикстан мәдениатының үекиллери менен ушырасыулар шын мәнісінде дослық хәм тууысқанлық жағдайында өтті.

Республикамыздың әдебий хәм жәмийетлик снәсий журналы болған «Әмиүдәрья» Өзбекстан Тәжикстан әдебияты хәм искусствосының күнлерине арнап 1981-жылдың № 4 апрель санында қарақалпақ тилинде көплеген тәжик жазыушыларының шығармаларын басып шығарды. Олардың арасында М. Турсызаданың «Бүркіт», М. Қанааттың «Қахарманның уйқысы» М. Миршакардың «Қонақта», Фирдаусийдин «Шахнама»сынан үзинди», Ә. Лахутийдин «Партия халық бир жан, бир тән», Г. Сафиеваның «Уатан», А. Қаххарийдин «Жол», Рудакийдин «Ғаррылықтан шағыныу, Сайдалы Мамурдын

«Жол салыушы», «Ата-бабалар» Б. Рахимзаданың «Москвалы достыма», А. Хакимовтың «Ески ат арба», Аширматтың «Күнлердің бирінде», Ж. Икрамидиң «Аударылған тах», (үзинди), шығармалары бар.

Жоқарыдағы аты аталған тәжик авторларының шығармаларында Уатаң, партия, дослық ҳаққында ең жақсы ойлар жоқары көркем сүүретлениуін тапқан. Әсиресе совет халықларының бузылмас дослығы, бир-бирине меҳир-мухаббаты бул дәрәпелердің тийкаргы идеясын қурайды. Тәжик жазыушыларының жоқарыда аты аталған шығармаларын қарақалпақ тилине аударыуға қарақалпақ жазыушылары Д. Айтмуратов, Ғ. Сейтназаров, Т. Қабулов, Қ. Досанов, С. Пиржанов, Т. Мәтмуратов, Т. Сейтжанов, Х. Айымбетовлар қатнасқан. Жалал Икрамидиң «Аударылған тах» романынан бапларды С. Салиев аударған.

Қарақалпақстан жазыушылары жиий-жиий Тәжикстанға барып, тууысқан халықтың турмысы менен танысып шығармалар жазыу дәстүрге айналған. «Әмиүдәрья» журналының жоқарыдағы аталған санында 1980—жылда Тәжикстанда творчестволық командировкада болған қарақалпақ жазыушысы Ж. Сейтназаровтың усы сапарда алған тәсийри бойынша жазған «Булақлар», «Тәжик қызлары», «Муң орнында мөлдир суу» қосықлар дүркини басылған. Бунда қарақалпақ жазыушысының тәжик жерине, тәжик халқына сүйиүшилик сезимлери поэтикалық қатарлар менен берилген. Әлбетте, бундай мысалларды көплеп келтириу мүмкин.

Солай етип тәжик қарақалпақ әдебий хәм мәдени байланыслары ҳәрқыйлы шәшмелерден турады. Бул шәшмелер Памир басларынан ағып Әмиүдәрья арқалы Аралды абад еткен өмир булагы болған нәүпир сууды еслетеди.

ҚАРАҚАЛПАҚ—ТҮРКМЕН ХАЛЫҚЛАРЫ ӘДЕБИЙ БАЙЛАНЫСЫ

Қарақалпақ хәм түркмен әдебиятшылары еки халықтың әдебий байланысы ҳаққында бақалы пикирлерди айтып келеди. Әсиресе булардың ишинде терең хәм илимий көзқарастан еки халықтың әдебиятларының байланысларын изертлеген филология илимлериниң докторы, профессор Сейид Аталиевич Қаррыев болды. Оның «Түркмен әдебиятының совет шығысы халықла-

рының әдебиетлары менен өз-ара байланысы тарихынан» атлы докторлық диссертациясының үлкен бир бөлімін түркмен—қарақалпақ әдебиетлары байланыслары қурайды. Жоқарыдағы атпенен түркмен тилинде С. А. Қаррыевтың китабы 1967-жылы Ашхабадтың «Ылым» баспасында басылып шыққан еди. Бул китапқа оның айрықша бағалылығын көрсетип 1967—жылы «Совет Қарақалпақстаны» газетасының 5-май санында «Әдебиетлар тууысқанлығы» деген статьямызда өз қатнасымызды билдирген едик. Революцияға шекемги түркмен хэм қарақалпақ әдебиатының байланысы ҳаққында гәп болғанда С. А. Қаррыевтың изертлеулерин атамай өтиү мүмкин емес.

Қарақалпақ фольклорының ең ири жанры дәстанлар ҳаққында сөз етеди екенбиз, олардың атқарыушылары—бақсылар тууралы еске түсиргенде қарақалпақ—түркмен фольклорының жанлы байланыслары көз алдымызға келеди.

Қарақалпақ бақсышылығының тарихы терең изертленуи керек. Хәзирги қолда бар материаллар XIX әсирдин бержағына тийисли. Усы дәуир ишинде қарақалпақлардың бақсышылық искусствосы өзиниң бәлент рауажланыу бақсышына көтерилди. Усы көтерилдиү көп гана бақсыларды тәрбиялап, устаз дәрежесине көтерилген XIX әсирдеги атақлы қарақалпақ бақсысы Ақымбеттиң хэм оның шәкирти XIX әсирдин ақыры XX әсирдин басында жасаған Муўса бақсының атлары менен тығыз байланыслы. Хәқыйқатында бул еки бақсы өзлериниң мектеби менен қарақалпақ миллий бақсышылық искусствосын қәлиплестирди.

Олардың творчестволық исинде Хорезмде бирге өмир сүрип, бирге той-мерекелерди сауып, биреуи устаз, биреуи шәкирт, биреуи аға, биреуи ини болып жүрген өзбек хэм түркмен бақсыларының өз-ара творчестволық байланысы айрықша орын тутады.

Дурысында, XIX әсирде Хорезмде жасаушы өзбеклер, қарақалпақлар, қазақлар түркменлердин сиясий, экономикалық жақтан бир Хийўа ханлығында жасағанлықтан бирлиги былай турсын, ал руўхий жақтан да, олардың ишки дүньясы, әдебиаты, искусствосы, фольклоры бир-бири менен тууысқан еди.

«Гөрүғлы» дәстаны түркменлер хэм өзбеклер арасында кеңнен таралған дәстанлардың бири. Бул дәстан

әзербайжанларда да, тәжиклерде де, қазақларда да, осман түрклери арасында да, грузинлер, армянлар арасында да тараған. Дәстан «Гөрүғлы» өзиниң таралыуы бойынша үлкен географиялық территорияны өз ишине алады. Қарақалпақларға «Гөрүғлы» дәстанының таралыуында биринши гезекте оларға қоңсы түркмен хэм өзбек бақсыларының тәсийри күшли болған. Қоңсы, тууысқан өзбек хэм түркмен бақсылары «Гөрүғлы» дәстанын қарақалпақлар арасында мудама жырлаған. Қарақалпақлардың той-мерекелеринде олар ең қәдирли мийманлар есапланған. Олардың атқарыу манераларында, тил өзгешелигинде де қарақалпақларға ийкемлесіу жағдайлары болған. Хорезм оазисинде жасаушы өзбеклер, түркменлер, қарақалпақлар, қазақлар ол дәуирде ортақ әдебий тилден пайдаланатуғын еди. Бул әдебий тилде өзбек, түркмен, қарақалпақ тиллериниң элементлери басым еди. Бақсылардың репертуары жыраулардың репертуарына салыстырғанда өзиниң китабийлығы менен, китап тилине жақынлығы менен айырылып турады. Ал жыраулардың репертуарында аўызеки традиция басым болып, тилдин китабий, элементлери оғада сийрек ушырасады. Хорезм оазиси халықлары арасында таралған «Гөрүғлы», «Гәрип—ашық», «Саятхан—Хамра», «Хүрлиқа—Хамра», «Ашық—Нәжеп», «Юсуп—Ахмет» қусаған дәстанлар бақсылар арасында аўызеки таралыу менен көпшилик жағдайда қолжазба формасында, сондай-ақ Қазан, Ташкент, Кагандағы баспаларда китап болып басылыпта тараған.

Қарақалпақлар арасына жоқарыдағы дәстанлардың таралыуында қоңсы түркмен, өзбек бақсыларының роли қанша күшли болса да, ол дәстанлардың өз алдына сазы, сөзи бойынша айырылып, қарақалпақ бақсыларының, қарақалпақ қыссаханларының, қарақалпақ шайырларының, қарақалпақ сазенделериниң роли айрықша орын тутады. Бул ортақ дәретпелердин анау ямаса мынау миллий версияларының пайда болыуында олардың творчестволық мийнетин пүткиллей айрықша бахалауға туура келеди. Егер де олардың коллективлик творчестволық мийнети болмағанда усы дәстанлардың өз алдына миллий версиялары болмаған болар еди. Сонлықтан «Гөрүғлы», «Гәрип—ашық», «Саятхан—Хамра», «Юсуп—Ахмет» т. б. дәстанлардың қарақалпақша версиясының сөзлик хэм сазлық жағынан қәлиплесіуинде

Ақымбет хәм Муўса қусаған ири талантлы қарақалпақ бақсыларының творчестволық мийнетлерин айрықша бағалаймыз. Белгили қарақалпақ бақсылары Ақымбет хәм Муўса, оның шәкиртлери, белгили өзбек бақсысы Ешбай менен белгили түркмен бақсысы Сүйеў менен дос болған хәм белгили дәрежеде бир-биринен үйренип, творчестволық қатнаста болған.

«Гөрүғлы», «Гәрип-ашық», «Саятхан-Хамра» хәм т. б. дәстанлардың түркменлер, азербайжанлар, өзбеклер хәм қарақалпақлар арасында тығыз өз-ара байланысы нәтийжесинде тарағанлығын тастыйықлап, профессор С. А. Қаррыев өзиниң докторлық диссертациясының авторефератында мынадай жуўмаққа келеди: «Жүдә эскерерли мынадай халық дәстанлары: «Шасәнем хәм Гәрип», «Саят хәм Хамра», «Неджеп оғлан», айрықша халық эпосы «Гөрүғлы» XVIII—XIX әсирдеги түркмен шайырлары творчествосының фольклорлық дереклери болып есапланады. Олардың айырмашылықларын хәм және де түркменлердиң хәм олардың жақын қоңсылары—өзбеклердиң, азербайжанлардың хәм қарақалпақлардың аўызеки хәм жазба әдебиятларындағы өз-ара байланысты изертлеў олардың арасында мәдений байланыстың ҳақыйқатлығын ашып береді»¹.

«Гөрүғлы» дәстанының шақаплары «Әўезхан», «Бәзирген», «Қырмандәли» т. б. қарақалпақ бақсыларының ең сүйип айтатуғын бөлекшелери. Бул қарақалпақ версиясының нұсқалары азербайжан версиясына салыстырғанда биринши гезекте түркмен, өзбек версияларына әдеўир жақын келеди, әсиресе түркмен версиясы менен қолда бар, соңғы дәўирдеги нұсқалар оғада жақын келеди. Қарақалпақстандағы әсиресе Қоңырат районы территориясында араллы өзбек бақсылар—Орымбай бақсы, Жаңабай бақсы олардың устазлары хәм шәкиртлери «Гөрүғлы» дәстанының шақаплары «Әўезхан», «Бәзирген», «Қырмандәли», «Әреп Рейхан», «Әўез үйленген» т. б. бөлимлерди өзбек тилиниң Хорезм диалектисинен де басқа Қоңырат өзбеклери диалектисинде

актив атқарған, Өзбек тилиниң бул диалектиси қарақалпақ тилине оғада жақын. Сонлықтан қоңыратлы араллы өзбек бақсылары да қарақалпақлар арасында қарақалпақ бақсылары менен бир қатарда «Гөрүғлы», «Гәрип-ашық», «Саятхан-Хамра», Юсуп-Ахмет», «Хүрлика-Хамра» т. б. дәстанлардың актив атқарыўшысы болған Қоңырат араллы өзбек бақсыларының дәстанларды атқарыў өзгешелигине нәзер аударғанда «Сүйеў жолы» олардың атқарыў манерасына оғада характерли екенин көрсетиў керек.

Хорезм оазисинде жасаўшы қазақ жыршылары да «Гөрүғлы» т. б. соған усаған Хорезм дәстанларын қазақша усылда атқарған. Өз нәубетинде қарақалпақ шайырлары, қыссаханлары «Қыз Жибек» ти, «Қозы Көрпеш-Баян сулыў»ды қарақалпақшалап қысса қылып оқып жүрген. Өз ССР Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филиалының қол жазбалар фондында сақланатуғын «Қыз Жибек»тиң қазақша нұсқа тийкарында исленген қарақалпақша нұсқасы үлкен қызығыўшылық туўдырады. Менинше, Қарақалпақстанда жасаўшы қазақ жыршыларына түркмен эпосының тәсири, ал қазақ эпосының Қарақалпақстанда жасаўшы қарақалпақ, түркмен, өзбек эпосына тәсири өз алдына халықларымыздың әдебий хәм мәдений байланысын изертлеўдеги қызықлы проблема болып қалады.

Түркмен фольклоры үлгилериниң, соның ишинде түркмен дәстанларының қарақалпақлар арасына таралыўында қарақалпақ бақсылары менен бир қатарда түркмен бақсыларының роли үлкен болса, ал оның қарақалпақ версиясының қәлиплесиўинде талантлы қарақалпақ бақсылары менен бирге, атақлы қарақалпақ шайырларының, қыссаханларының, сазенделериниң жоқарыда көрсеткенимиздей орны оғада үлкен.

Бул орында бир мысалды көрсетип өтиў айрықша орынлы. Қарақалпақтың революцияға шекемги шайырларының хәммеси дерлик қыссахан, бақсы болған. Олар өзлериниң шығармалары менен халық арасында жазба дәстанларды оқыған, аўызша халық намаларына салып дуўтар шертип, халық дәстанларын айтатуғын болған. Қарақалпақ әдебиятының тийкарын салыўшы Бердақ хәм уллы шайыр, хәм бақсы болған. Оның қызы Хүрлиман атақлы қыз бақсы атанып, Хорезм территориясында бақсышылық еткен. Бердақ өзиниң шайыр-

¹ С. А. Қаррыев. Из истории взаимосвязей туркменской литературы и литератур народов Советского Востока. Автореф диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Анхабад, 1968, стр. 13.

лық таланты менен Хорезм халықларына ортақ көп ғана дәстанлардың қарақалпақша версиясын қайта ислеп шығыу мүмкіншилигине ийе еді. Ол заманласы Ақымбет бақсының қыяметлик досы еді. Бердақтың қайсы дәстанды өзінше ислегени хаққында толық мағлыұмат жоқ. Лекин оның түркменше «Нәжеп оғлан» дәстанының тийкарында «Ашық Нәжеп» дәстанын дөреткени, оны хақыйқат халықлық дөретпеге көтергени, оны қызына үйреткени, Хұрлиманның баласы Қаражан бақсы анасынан үйренгенлиги, усы Қаражан бақсыдан жазылып алынған үлгиниң, хақыйқат дәстанның қарақалпақ версиясы екенлиги, хәтте түркмен версиясы менен салыстырып изертлеген түркмен әдебиятшылары тәрепинен де мойынланады. Бул туұралы белгили түркмен илимпазы профессор С. А. Қаррыев өзиниң жоқарыда аталған изертлеу жұмысында былай деп жазады: «Нәжеп оғлан» дәстаны Е. Э. Бертельстиң дурыс көрсеткенидей шайыр хаққында түркмен поэмасы болып ссапланады... Ғарры қарақалпақ жыршысы қарақалпақ әдебиятының классиги Бердақтың ақлығы Қаражан Қабуловтың аузынан жазылып алынған қарақалпақша варианты түркмен версиясының айырым эпизодларын салыстырғанда қысқа баян етеди, бирақ шығарманың тилине, поэтикасына қарақалпақ фольклорының өзине тән, миллий белгилерин киргизеди»¹.

Хорезм оазиси халықларына ортақ мийрас «Ғәрип ашық» дәстаны хаққында гәп еткенде де бул дәстанның усы территорияда жасаушы өзбеклер, түркменлер, қарақалпақлар арасында да актив атқарылып киятырғанын, хәр халық өзиниң сөзлик хәм сазлық мәдениатына сәйкеслендирип, «миллий версия дөретип алғанын белгилеп өтиу керек. Хақыйқатында да, қарақалпақлардың бақсылары, қыссаханлары, шайырлары атқаратуғын «Ғәрип-ашық» дәстанының қарақалпақ версиясының пайда болыуында өзбек хәм түркмен версияларының, өзбек хәм түркмен бақсыларының тәсири аз болмаған.

«Ғәрип ашық» дәстанының ауызша вариантынан басқа қарақалпақлар арасында XIX әсирдиң еккинши ярымы XX әсирдиң басларында қарақалпақ шайырлары тә-

репинен дүзилген жазба вариантлары да болған. Олар бул жазба вариантларды халық арасына кәтиплер жәрдеми менен көбейтип таратып отырған. Олардың арасында айрықша атағы халыққа белгилелеринен Ниязмухамедти әсиресе Қазы Мәуликти өз алдына атап өтиуге болады. «Ғәрип ашық» тың қарақалпақша жазба вариантының биреуин дөреткен Қазы Мәулик XX әсирдиң басында бул дәстанның бир неше жазба копияларын кәтиблерге ислетип, китап дүканы арқалы саттырған деген хабарлар анық.

Солай етип, «Ғәрип ашық» қарақалпақ халқының қаны-жанына сицип кеткен дәстанлардың бирине айналған.

Бирге отырған Хорезм оазисиндеги халықлардың фольклор үлгилери әдеуир дәрежеде бир-бирине араласқан. Бирақ та хәр бир халық ортақ үлгилерди өз тилине, өз түсинигине, өз дәстүрине бейимлестирген, өзиниң халық намаларына салып атқарған. Бул қәсийетлер оларға миллий өзгешелик берип турады.

Қарақалпақлар арасына кеңнен таралған «Саятхан-Хамра» дәстанының версиялары өзбеклерде, азербайжанларда, түркменлерде де бар. Олардың бир-бирине усағанлары да, бир-биринен айырылып туратуғын орынлары да аз емес. Деген менен сюжет линиясы бир. Бул ортақ мийрастың хәр халықтағы вариантларына нәзер аударғанда олар хәр қайсысы өз алдына дөретпе сыпатында көринеди. Мысалы, атқарылыуы жағынан Ақымбет, Муўса бақсылардан мийрас болып, Муўсаның шәкирти Жуман. Жуманның шәкирти Минаж Мәтсапаевтан жазылып алынған «Саятхан-Хамра» дәстанының қарақалпақша версиясының бир вариантының өзинде түркменше хәм өзбекше версиялар менен салыстырғанда ўақыяның узынлы, қысқалығында, қосық хәм қара сөздиң қурылысында әдеуир өзгешеликлер сезилип турады. Ал енди олардың қара сөзиниң, қосықларының бақсылар тәрепинен атқарылыу манераларына, әсиресе қосықлардың намаларына дыққат аударсақ, бул жағынан олар бир-биринен пүткиллей айырылып турады.

Улыўма алғанда қарақалпақлар, түркменлер, өзбеклер Хорезм оазисинде бирге жасау менен, бирге қарымқатнаста болыу менен ортақ мәдений, материаллық, әдебий естеликлерди дөретууге актив қатнасқан. Олар-

¹ Сонда, 10-бет.

дың хәр қайсысы өз руұхы, өз бояуы, өз кестеси менен ортақ әдебий фольклорлық естеликлердің миллий версияларын дүзген. Усының менен олар бир-биринен үйренгені былай турсын, бирин-бири байытқан.

Бул тек ғана эпос тарауында ғана емес, ал фольклордың басқа жанрлары-ертеклер, қосықлар, нақыл-мақақаллар, дәстүр жырларында да айқын көрінеді.

Қарақалпақ-түркмен әдебий байланысының ең жарқын, ең уллы, ең бир тилге алып айтатуғын фактлериниң бири Мақтымқұлының шығармаларының, қарақалпақлар арасына тарауы оның дәретпелериниң халықтың тууысқан поэзиясы сыпатында ел арасында оқылуы хәм айтылуы менен байланысly.

Уллы түркмен шайыры Мақтымқұлы өзиниң ең сулуы хәм терең философиялық мәниге толы қосықлары менен тек түркменлер арасында ғана емес, ал өзбеклер хәм қарақалпақлар арасында да тап тууысқан шайыры сыпатында бақаланады.

Мақтымқұлы шығармалары қарақалпақлар арасына шайырдың тири ұақтынан баслап усы күнге шекем жазба хәм ауызша түрде тараған. Оның ақыл-нәсият, келешек бахыт, өмир хәққындағы, адамгершилик, дурыслық, әдиллик, мәртлик, тәғдир, мухәббат темасына байланысly қосықларының көпшилиги қарақалпақ жырау-бақсыларының репертуарының үлкен бөлегин қураған. Олар көпшилик халық массасының сүйип тынлайтуғын, ал оның қосықшыларының ең жақсы көрип айтатуғын қосықларынан есапланады.

Халық Мақтымқұлы қосықларында өз турмысын, өз тәғдирин, оның ашы-душысын, нениң жақсы, нениң жаманын, сол дәуир көзқарасларынан қалай жасау керек екенлигин түсинген. Шайыр дәретпелериниң тийкарғы идеясы халықтың арзыу-әрманларын сөз еткенликтен хәм бул жоқары идеялар әпиұайы халыққа түсиникли хәм жағымлы көркем, сулуы тил менен берилгенликтен халықтың жаны менен қанына сиңип кеткен.

Терең халықлық идеяны жырлаған хәм оны жоқары көркемликке көтерип, усталықтың шыңына жеткен шайырлар ушын миллий шегара жоқ. Мақтымқұлының түркменлер сыяқлы өзбеклерге де, қарақалпақларға да ортақ шайыр болып қалыуыда усынан. Әлбетте, бундай әдебий қубылыс хәммеге несиб ете бермесе керек.

Буган жетискенлер Науайы, Мақтымқұлы қусаған дана шайырлар екени көринип тур.

Мақтымқұлының шығармаларының Хорезм оазисиндеги түркменлер, өзбеклер, қарақалпақлар, қазақлар арасына кеңнен таралуында узақ дәуірлерден Октябрь революциясына шекемги Хорезмде қәлиплескен түрки жазбаның әдебий нұсқаларды ауызеки сөйлеу тилине жақынластырып жырлайтуғын, өзбек, түркмен бақсыларының, қарақалпақ бақсы-жырауларының, қазақ, жырларының роли оғада үлкен. Соның менен бирге қысаханлар, кәтиблер менен қәлпелер, ески сауатлы кисилер менен шайырлар Мақтымқұлы шығармаларын таратуы менен халық арасында оның үлкен пропагандисти болған.

Революциядан бұрынғы түрки жазулары усы тилде көширилген қолжазбалар менен тасқа басылған нұсқалар улуыма алғанда ортақ түрки тилде болуы Мақтымқұлының шығармаларының Орта Азия халықларының арасына кең таралуына мүмкиншилик туырды.

Уллы түркмен шайыры—Мақтымқұлының шығармалары Хорезм оазисинде жасаушы барлық халықлардың сүйип тынлайтуғын хәм айтатуғын хәсыл дәретпесине айналған Мақтымқұлы шығармалары терең халықлық, жоқары көркемлик, өткир философиялық белгилери менен оазистеги ғана емес, ал пүткил Орта Азия халықларының руұхый дүньясынан кең орын алған. Әпиұайы халық еки әсирден аслам шайырдың ақыл-нәсият қосықларын басшылыққа алып жасаған. Оның шығармаларында көтерилген нравлық, моральлық хәм этикалық проблемалар ислам дини уллы күшке ийе болып турғанда да жай халықтың жасау, гүресию нормаларын белгилеген.

Дин ийелери Мақтымқұлы шығармаларын «әтиұаға алынбаған»,—деп дағаза қылған. Ал мийнеткеш халық массасы Мақтымқұлы сөзлерин жақсы көргенлиги соншелли, олар ақыл-нәсият жөнинде «Мақтымқұлы?—дан сөз қалмаған» деп шайырдың сөзлерине шын жүректен мақтаныш сезимлерин билдирген. Хәқыйқатында да Мақтымқұлы шығармалары қарапайым халықтың жүрегине жақын, оның күнделик турмысы, өмир сүриу жағдайы менен терең байланысқан еди. Сонлықтан мийнеткеш халыққа шайырдың дәретпе-

лери турмыс пенен байланыспаған диний догмалардан анағурлым ағла көринетуғын еди.

Октябрь социалистлик революциясынан бұрын қарақалпақ арасында болған рус илимпазлары қарақалпақ жырау-бақыларының, қыссахан, шайырларының репертуарында Мақтымқұлы шығармаларының тийкары орын ийелейтуғынын көрсеткен. Ҳақыйқатында да олар XVIII әсирден баслап усы күнге шекем Мақтымқұлы шығармаларын көздин қарашығындай сақлап, актив пропагандалап келеди.

Мақтымқұлы шығармалары Қарақалпақстанда аўызша ҳәм жазба түрде тараған. Жазбаларда да, аўызша атқарыўларда да түркмен тилинин өзгешеликтери сақланса да, өзбекке де, қарақалпаққа да түсиникли бир ортақ жазба үлгиде дөретилгени көринип турады. Гейпаралар Мақтымқұлы шығармалары өзбек, қарақалпақ тилине революциядан бұрын аўдарылған деп пикир жүргизеди. Ҳақыйқатында революциядан бұрын да, соң да Мақтымқұлы шығармалары Хорезм өзбеклери ҳәм қарақалпақлар арасында сол тиллерге азмаз бейимлестиргени болмаса түп нұсқасында айтылып, оқылып жүрген.

Ҳәзирги дәўир қарақалпақ әдебий тилине Мақтымқұлының сайланды шығармалары 1959-жылы аўдарылды ҳәм Нөкисте өз алдына китап етип бастырылып шығарылды. Бул аўдарманың тили революциядан бұрын қарақалпақлар арасында тараған жазбалардың тилинен, қарақалпақ бақы-жыраўлары атқарған тилден парқ қылады.

Мақтымқұлы шығармаларының қарақалпақлар арасына кецнен таралыўында бақы-жыраўлардың, кәтиб, қыссахан шайырдың өткен дәўирдеги саўатлы адамлардың, қосық айтыўшылардың хызметлери оғада үлкен. Олар Мақтымқұлы шығармаларынан тәрбиялық ҳәм эстетикалық ләззет алып қоймастан үлкен поэзиялық мектеп сыпатында тәсир алады.

XIX әсирдеги қарақалпақ классик шайырлары Бердақ, Күнхожа, Әжинияз, Өтеш, Омарлар Мақтымқұлыны өз устазы деп есаплаган, оның даналық пикирлерине бас ийген. Ал усы дәўирдеги атақлы қарақалпақ жырау-бақылары Ақымбет, Муўса, Шақкот, Турымбет, Нурабуллалар Мақтымқұлы поэзиясынын актив атқарыўшылары болған. Бақы-жыраўларға дәс-

тан жырлаўға түспестен бұрын ярым саат кириспе иретинде ақыл-нәсият типиндеги Мақтымқұлы қосықларын жырлаў дәстүрге айналған. Қайсы қарақалпақ жырау-бақысын алмайық, оның репертуарында Мақтымқұлы қосықлары бар. Мақтымқұлының қосықларын, тек қарақалпақ бақы-жыраўлары ғана емес, қосық айтатуғын көпшилик халық массасы ядқа биледи ҳәм айтады. Сонлықтан қарақалпақ әдебиятының тарийхын изертлеўши Б. Исмайлов «Қарақалпақ халқы өз шайырлары Күнхожа, Әжинияз, Бердағын қандай билсе, түркмен Мақтымқұлыны да сондай биледи. Оның аты жоқарыдағы шайырлардың аты менен қатар тилге алынады»,— дейди. Сондай-ақ Қарақалпақстан халық шайыры И. Юсупов түркмен классик шайыры Мақтымқұлының дөретпелеринин Қарақалпақстанда жүдө кең таралғанын ҳәм шайырдың халқымыз тәрәпинен терең ҳүрметленетуғынын есапқа алып, «Мақтымқұлы Қарақалпақстаннан өзинин екнши шайырлық ўатанын тапты»²,— деўи де үлкен тарийхий ҳақыйқатлыққа сүйенилип айтылған.

1959-жылы өз алдына китап болып Мақтымқұлы шығармаларының ҳәзирги қарақалпақ әдебий тилинде басылып шығыўы халқымыздың мәдени турмысында бұрыннан туўысқан болып кеткен Мақтымқұлыға жаңа замандағы және бир ҳүрмет белгиси болды, еки туўысқан халықтың әзелден киятырған әдебий, мәдени қатнасының айрықша бир мысалы болып турды.

Бул топламға Мақтымқұлының 98 қосығы кирген. Солардан «Сәўбет жақсыды», «Адалат жақсы», «Жаққанша болмас», «Билмедим», «Келдин», «Кетерсен», «Алады екен», «Кетежақсан», «Кетип баратыр», «Келсе», «Шылымкеш», «Көриң», «Қалмады», «Жаланащ», «Таўсанар», «Жақсысын», «Яранлар», «Йошқа жеттин», «Ишинде», қосықларын А. Дабылов, «Барар», «Ығбал болмады», «Дәўран табылмас», «Керекти», «Ғаррылықты яранлар», «Бийшара», «Жыларман», «Көзим төрт болды», «Басымызға» қосықларын Ж. Аймурзаев, «Жырақ әйле өзинди», «Сени», «Жаныңа тиймес», «Беллиди»

¹ Б. Исмайлов. «Мақтымқұлы қарақалпақ әдебиятында», «Совет Қарақалпақстаны» газетасы, 21-сентябрь 1957-жыл.

² И. Юсупов. «СССР халықларының әдебиятын үйренейик», «Совет Қарақалпақстаны» газетасы, 1957-жыл.

қосықларын Б. Қайыпназаров, «Көзлерин», «Дағыды», «Елинди», «Бахтым қарады», «Әрманым қалды», «Келгенде барды», «Заманыды», «Түркменнин», «Төгер», «Болар» қосықларын Б. Исмайллов, қалған басқа қосықларын аударуға Қ. Досанов, Г. Есемуратов, Ж. Сейтназаров, Х. Тәжимуратов, Ө. Хожаниязов, С. Бекмуратов, Д. Айтмуратов қатнаған. Топламды баспаға таярлаған Қ. Досанов, редакциясын басқарған Б. Исмайллов, кирис сөзин Г. Есемуратов жазған.

Барлық аудармалар оригиналға дәллігі жағынан хешқандай гүман туұдырмайды. Солардың ишинде белгили қарақалпақ халық шайыры Аббаз Дабылов аудармалары айрықша көзге тасланады. Онда Мақтымқулы қатарлары хәзирги қарақалпақ әдебий тилинде қалай болса солай оригиналдағыдай етип бериледи. Мысалға, Мақтымқулының «Болмас» қосығының түп нұсқасы менен Аббаз шайыр аудармасын салыстырып қарайық:

Көңли гара биле болмаңлар үлпет,
Еқар андан дүрли-дүрли кесапат,
Хәр niche комуре әйлесең иззат,
Алнына гарасы еқанча болмаз.

Кеўли қара менен болмаңыз үлпет,
Жуғар оннан түрли-түрли бәлемет,
Көмирге қаншама етсең де иззет,
Қарасы қолына жуққанша болмас.

Жоқарыдағы қатарлардағы еки тилге характерли болған фонетикалық айырмашылықларды былай қойганда аударма менен түп нұсқаның арасында аса кеткен түсиниксиз айрықшалықларды таба алмайсан. Бул хәзирги қарақалпақ әдебий тилинің нормаларына сәйкес исленген аударма. Ал революциядан бурынғы қарақалпақ жазуларының нормасы бойынша жоқарыдағы түп нұсқаны аудармай-ақ, қалай болса солай өз тилинің сөзи яңлы оқып кете берген. Ал жырау-бақсылардың ауызша атқарыуында да түп нұсқаға сүйениушилик түркмен тилинің фонетикалық, морфологиялық, синтаксислик қәсийетлерин есапқа алыушылық, қарақалпақ тилинің өзгешеликлерине аз да болса сәйкеслендириушилик элементлери ушырасады.

Мақтымқулы шығармаларының Қарақалпақстанда

таралыу проблемасы менен қарақалпақ әдебиятшылары менен бирге түркмен әдебиятшылары да шуғылланып келеди. 1959-жылдың 27-февралында «Туркменская искра» газетасында дағазаланған «На каракалпакской земле» статьясында түркмен әдебиятшысы К. Сейтмырадов Қарақалпақстанда болып, Мақтымқулының шығармаларының халық арасында жасауы менен, қарақалпақ шайырларының уллы шайырға қатнасын анықлап, әсиресе Аббаз шайыр менен гүррицлескенин, Аббаз творчествосында Мақтымқулының үлкен орын тутқанын оның өз сөзи менен келтиреди. Сол статьяда Бердақтың көп ғана шығармаларында Мақтымқулының аты хұрмет пенен аталатуғыны, оның шығармаларының гейпаралары Мақтымқулы жолы менен жазылғанлығы көрсетиледи. Сондай-ақ Қ. Сейтмырадов өзиниң сол статьясында Әжинияздың «Айрылса», «Керек» т. б. қосықларының Мақтымқулы дәстүри бойынша жазылғанын келтиреди. Статьяның авторы Мақтымқулы шығармаларының тәсирин, оның атын хұрмет пенен тилге алыуды Өтеш, Аяпберген шығармалары арқалы да мысал етип береди. Статьяда Аббаздың «Бақадыр» дәстанындағы гейпара дидактикалық қосықлардың Мақтымқулы шығармалары менен үнлес екени айтылады. Статья уллы түркмен шайыры хәм ойшысының өлмес дөретпелери тууысқан қарақалпақ халқының арасында жасап атыр» деген сөзлер менен тамамланады. Қ. Сейтмырадовтың бул статьясы 1960-жылы Ашхабадта рус тилинде басылған «Мақтымқулы» атлы шайырдың өмири хәм творчествосына арналған топламда (202—206-бетлерди) басылып шыққан еди.

1960-жылдың 26-ноябринде Ашхабадта уллы түркмен шайыры Мақтымқулының тууылғанына 225 жыл толыуына байланыслы салтанатлы мәжилис болды. Усы мәжилиске шет еллик мийманлар менен бирге Союзлық республикалардан келген ўәкиллер де қатнасты. Солардың ишинде Қарақалпақстанның ўәкили сыпатында Марат Көптитеуович Нурмухамедов та бар еди. Сол салтанатлы мәжилистин материалды 1961-жылы Ашхабадта басылып шықты. Усы китапта сол мәжилистеги М. Нурмухамедовтың шығып сөйлеген сөзи басылған. Ол өз сөзинде «Бизде бул әжайып түркмен шайырының атын хәм қосықларын билмейтуғын бир де жас, бир де гарры адам жоқ. Еле 1903-жылы

белгили изертлеуши, әдебиятшы Беляев Қоңырат, Шымбай районларында болып, қарақалпақтардың арасында жасайтуғын Мақтымқұлының қосықтарын жазып алған. Бизің халық шайырларымыз Бердақ, Әжинияз, Аяпберген, Аббаз, Садық Октябрь революциясына шекем, Қарақалпақстанда баспа ислери, газета болмастан бурын Мақтымқұлы шығармаларын қарақалпақ тилине аударып, ауызша таратқан. Октябрьден кейин Мақтымқұлы және де кеңірек белгили болмақта. Хәзир оның көплеген шығармалары музыкаға түсирилип, бизің халқымыз тәрәпинен қосық қылып айтылмақта»¹,—деп айтқан еди.

Мақтымқұлының қарақалпақ әдебияты менен байланысы ҳаққында сөз болғанда бул байланысты хәр тәрәплеме терең хәм толық изертлеген түркмен илимпазы С. А. Қаррыев болды. Ол өзиниң «түркмен әдебиятының Совет Шығысы халықларының әдебиятлары менен өз-ара байланыс тарийхынан» деген 1967-жылы Ашхабадта түркмен тилинде басылған китабында, сондай-ақ 1968-жылы усы темада қорғалған докторлық диссертациясында «Мақтымқұлы хәм қарақалпақ әдебияты» деген өз алдына бап берилген. Бул бапта Мақтымқұлы ҳаққында қарақалпақ шайырлары, Мақтымқұлы шығармаларының қарақалпақлар арасына тарау жоллары, Мақтымқұлы хәм қарақалпақ жыраулары, Мақтымқұлы хәм қарақалпақ бақсылары, Мақтымқұлы шығармалары қарақалпақ бақсыларының, жырауларының, қыссаханларының аузында, Мақтымқұлы ҳаққында гейпара қарақалпақ халық легендалары деген бөлимлер бар.

С. А. Қаррыев бул жумысында қарақалпақ шайырлары Қунхожа, Бердақ, Әжинияз, Өтеш, Омар, Аббаз, Садық, Ибрайым т. б. Мақтымқұлыны жоқары бағалайтуғыны, устаз сыпатында оны хұрметлейтуғыны жөнинде жазады. Ол халық арасына Мақтымқұлы шығармаларының Қарақалпақстанда көбинесе ауызша, аз сандағы қолжазбалар тийкарында жазба формада да тарағанын дурыс көрсетеди. Изертлеуши Мақтымқұлы шығармаларының қарақалпақ бақсы-жыраулар

репертуарынан орын алыуында исенимли фактлер баянлайды, қарақалпақ хәм түркмен бақсыларының өз-ара творчестволық байланысын, мысалы, конкрет қарақалпақ бақсысы Муўсаның түркмен бақсысы Сүйеу менен дослығы арқалы көрсетеди. Қарақалпақ бақсы-жыраулар творчествосында Мақтымқұлы шығармаларының фольклоризацияланыу процесин анықлау да илимпаздың үлкен хызметлеринен есапланады. Сондай-ақ қарақалпақ бақсы-жырауларының репертуарында түркмен әдебиятшыларына белгисиз Мақтымқұлының гейпара қосықтарының сақланыуы, гейде олардың Мақтымқұлының, Әжинияздың, Бердақтың қосықтарын бир-бири менен алжастырып жиберийи де С. А. Қаррыев тәрәпинен дурыс көрсетилген¹.

С. А. Қаррыевтың жумысында Бердақ, Әжинияз творчествосының Мақтымқұлы шығармалары менен байланысы Мақтымқұлының қарақалпақ шайырларына көрсеткен унамлы тәсийри кең планда сөз стиледи.

Мақтымқұлының тууылғанына 250 жыл толыуына байланыслы мереке хұрметине «Қарақалпақстан» баспасы 1984-жылы Мақтымқұлы шығармаларын қайтадан өз алдына «Мақтымқұлы» деген ат пенен еккинши ирет китап етип басып шығарды. Бул топламға кирген қосықларды Қарақалпақстан халық шайыры Ибрайым Юсупов пенен шайыр Узақбай Пиржанов қарақалпақ тилине аударған. И. Юсупов бул топламда Мақтымқұлының 75 қосығын қарақалпақшалаған болса, У. Пиржанов оның 85 қосығын қарақалпақ тилине аударған.

И. Юсупов аудармасында уллы түркмен шайырының «Дәуран табылмас», «Тасты сындырар», «Сазына турмас», «Боларсан», «Кетер», «Майдан жолықса», «Әйлер», «Отырып-турысын көрин», «Ел жақсы», «Қалмады», «Мийман», «Бизге миймандур», «Ат жанында беллидур», «Жақсы», «Қаша баслады», «Не билсин», «Малы болмаса», «Турғың келеди», «Көринер», «Кетиуши болма», «Сәўбет жақсыдур», «Қыйлы-қал болар», «Ықрарсыз ерден», «Атша болмас», «Кете баслады», «Керек», «Болмаса», «Ар мекен», «Қалмады», «Аш етер сени», «Несең сен» т. б. қосықтарын қарақалпақшада түп нускадағыдай оқыймыз. Шайыр Мақтымқұлының

¹ Махтумқули. Юбилейный сборник, посвященный 225 летию со дня рождения великого туркменского поэта. Изд. АН ТССР, Ашхабад, 1961, стр. 59—60.

¹ С. А. Қаррыевтың авторефератын қараңыз, 29—35-бетлер.

көркем сөз дизбеклерин, XVIII әсирдеги көпшилик Орта Азия халықларына ортақ болған әдебий тил үлгисин оғада қонымлы хәм сулыұ етип қарақалпақ тилинде жеткерге билген. И. Юсупов топламның алдына жазған кирис сөзинде де буны былайыпша ескертип өткен еди: Уллы шайырдың бул топламы ушын оның халыққа кең белгиле қосықларынан сайлап алып аударылды. Оларды түркменшеден аударғанда қарақалпақ халқының Мақтымқулыны ерте заманнан билетуғынлығы итибарға алынып, ески түркий поэтик сөз структурасын мүмкин қәдеринше сақлауға ҳәрекет қылдық» (сонда, 13-бет),—деп жүдә дурыс көрсетеди. Бул көркем принцип китаптың бастан ақырына шекем аудармада байқалып турады.

Мақтымқулы поэзиясына тән болған ҳәдден зыят терең мәнилик пенен жоқары көркемлик, әпиұайылық пенен сулыұлық, қарапайым халық массасына қолай ашық айдын түсиниклилик И. Юсупов аудармасында да қалай болса солай өз сүүретлениу орнын тапқан.

Сондай-ақ талантлы шайыр Узақбай Пиржанов тәрәпинен аударылған «Амана келер», «Қара көзлерин», «Нәйлейин», «Дөнди», «Гөззалсаң», «Беллидур», «Болларсаң», «Жолын аңламас», «Истәрәм», «Бойларына», «Түскен күнлерим», «Болмас», «Көз бенен», «Болмаса», «илинбес», «Төбе недур, дуз недур» т. б. қосықлар Мақтымқулы шығармаларының ең сайландыларынан есапланып олардың философиялық тереңлиги менен күшли лирикалық епкини қарақалпақша түп нусқа янлы еситиледи.

И. Юсупов тәрәпинен топламға арналып жазылған «Шайырлар данышпаны—Мақтымқулы» атлы статьяда шайырдың өмири, жасаған дәуири, тууысқан халықлар әдебиятына, искусствосына тәсири қысқа анық сөз етиледи. Ол бул статьяда Мақтымқулыны «Қарақалпақ халқы оны өзиниң миллий шайыры сыпатында қабыл еткен, шайырлық даналықтың үлгиси деп таныған, Бердақ, Күнхोजа, Әжинияз оны руұхый уста санаған. Аяпберген, Сейфулғабит Мәжитов, Аббаз, Садық шайырлар бул үлгиден шебер пайдаланған»¹,—деп жазады.

¹ Мақтымқулы. «Қарақалпақстан» баспасы, Нөкис, 1984-жыл, 9-бет.

Улыұма алғанда Мақтымқулы шығармаларының қарақалпақ тилиндеги усы жаңа баспасы сапасы жағынан ең үлкен творчестволық үлес болыу менен бирге Мақтымқулы шығармаларын халқымыз арасында пропагандалау бойынша да, еки тууысқан халықтың әдебий байланысында да үлкен шоққы болып есапланады.

Мақтымқулы шығармалары менен бир қатарда Қарақалпақстандағы халықлар арасына Молланепес, Кемине, Андалиб, Мағрупий т. б. шығармалары да кеңнен таралған, олар шайырлар, қыссаханлар, бақсылар тәрәпинен бурыннан соңғы, ҳәзирги дәуирде де актив айтылып келеди. Түркмен әдебиятшылары да қарақалпақ әдебиятының ең жақсы үлгилерин түркмен тилинде басыуға ертеден итибар берип келеди. Буған мысал етип 1958-жылы Ашхабадта түркмен тилинде атақлы қарақалпақ қахарманлық дәстаны «Қырқ қыз»дың пүтини менен өз алдына китап болып басылып шығыуын көрсетиуге болады. Дәстанды қарақалпақ тилинен түркмен тилине аударған түркмен әдебиятшысы Қақабай Сейтмырадов. Бул аударма жөнинде, оның бақасы ҳаққында газетада өз пикиримизди айтқан едик¹.

Сейтмырадов тәрәпинен түркмен тилине Бердақтың таңламалы шығармалары аударылып, 1960-жылы Ашхабадта өз алдына китап болып басылып шықты. Китап Б. Исмайловтың «Қарақалпақ халқының уллы шайыры» деген статьясы менен ашылады. Бул китапқа Бердақтың «Маған керек», «Халық ушын», «Жақсырақ», «Заманда», «Излер едим», «Жаз келер ме?», «Көринди», «Болмады», «Көзим», «Болған емес», «Быйыл», «Салық», «Панабер», «Бермеди», «Айралық», «Кеткен келер ме?», «Бер енди», «Қашан рақатланадурсаң», «Қыйналма», «Өмирим», «Рәушан», «Балам», «Екен», «Ақыбет», «Бүгин», «Алты қыз», қосықлары менен бирге шайырдың «Ақмақ патша», поэмасының көпшилик бөлимлери кирген.

Қ. Сейтмырадов жоқарыда аты аталған Бердақ дәретпелерин кеуилдегидей түп нусқаға жақын етип шеберлик пенен аударған. Бердақтың шығармаларының усы аударма арқалы түркмен оқыушыларына барып

¹ Қ. Мақсетов «Қырқ қыз» дәстанының түркменше аудармасы ҳаққында «Совет қарақалпақстаны» газетасы, 1958-жыл.

жетиуи, XIX ғасырдағы қарақалпақ поэзиясының ең жақсы үлгілері менен оларды таныстырыу екі халықтың мәдени турмысындағы үлкен ұақыя болып есапланады.

Урыстан кейинги жыллары қарақалпақ театрының сахнасында туысқан халықлар драматургиясының ең жақсы шығармалары қойылды. Солардың ишинде түркмен драматурги Г. Мухтардың «Семья намысы» пьесасы да бар.

Қарақалпақ—түркмен әдебий байланысында соңғы дәуірдеги мәдени күнлер, поэзия күнлері ямаса белгили сәнелерге байланыслы қарым-қатнасықлар айрықша орнын ийелейди.

1962-жылдан 1969-жылға шекемги Нөкисте хәр жылы сентябрь айларында өткерилип туратуғын поэзия күнлеринде түркмен әдебиятшылары (Қарабаев, Аширматов, Азизов, Ильясов, Ораев) актив қатнасты. Олар өз шығармалары менен қарақалпақ оқыушыларын таныстырды. Сондай-ақ усы дәуірде Түркменстанда өткерилген әдебий ислерге Қарақалпақстан әдебияты хәм искусствосының белгили ўәкиллери (Юсупов, Тилеўмуратов т. б.) қатнасты.

«Әмиўдәрья» журналы 1962-жылдың 8, 11 санларында қарақалпақ тилинде «Түркмен шайырлары» деген рубрика астында Б. Кербабаевтың «Теңиз жағасында», Қ. Аширмедовтың «Нөкис», Х. Қарабаевтың «Өкиниш» шығармаларын қарақалпақ тилинде басып шығарды.

«Әмиўдәрья» журналының 1963-жылғы декабрь (12) санында түркмен әдебиятының Өзбекстандағы хәптелиги алдынан рубрикасы аты менен Мақтымқулының Т. Жумамуратов аўдармасында «Тасты сындырар», «Малы болмаса», «Турғың келеди» қосықлары қарақалпақшаға аўдарылған. Усы саңда Берди Кербабаевтың «Рус халқына», «Түркменстаным», «Наз бенен бармағын аўзына қойды», қосықлары Ж. Аймурзаев, Сейт-лиевтың «Коммунист» қосығы Ө. Хожаниязов «Ана жүреги» қосығы М. Мәтпазаров, А. Халдурдының «Қуяшлы естелик» қосығын Х. Турымбетов, Н. Поммань «Сайраң», «Гүлжаныма» қосықларын Т. Жумамуратов, Таўшан Әсенованың «Күншығыс хаял-қызларына», Анна Қовусованың «Қызыл байрақ» қосықларын Т. Сейтжанов, Ақжамал Омарованың «Москвада», «Гүлжанға» қосықларын Б. Қайыпназаров, «Шәхәр Боржақовтың

«Жүрсем музда сырғанап» қосығын Қ. Жуманиязов И. Гүлжаевтың «Көрдим» қосығын Х. Турымбетов қарақалпақшаға қонымлы етип аўдара билген. Журналдың усы санында атақлы түркмен жазыушысы Беки Сейтаковтың «Тууысқанлар» романын «Төрткүл» атлы үзинди Р. Қаймаков тәрәпинен, белгили түркмен жазыушысы Нурмурат Сарыхановтың «Китап» гүррини Қ. Байниязов тәрәпинен аўдарылып, қарақалпақ оқыушыларына усынылады. Жоқарыдағы аўдармалар аз да болса хәзирги дәуірдеги белгили түркмен жазыушыларының шығармалары менен қарақалпақ оқыушыларын таныстырыуда әхмийетли ис екенлиги, еки халықтың әдебий байланысындағы кеўил аўдарарлық фактлер болатуғынлығы өз-өзинен түсиникли.

1967-жылы «Әмиўдәрья» журналының 4 санында «Дослық жұлдызлары жайнасын» деген рубрика астында көпмиллетли совет жазыушыларының шығармалары қарақалпақ тилинде басылды. Олардың ишинде түркмен шайыры Анна Қовусовтың «Түркия менен ушырасыу», Чары Ялқыновтың «Ақжамал» қосықлары да бар.

1981-жылы Түркменстанның «Мағарып («Билимлендириў») баспасы «Өмирбек анекдотлары»н түркмен тилинде өз алдына китап етип басып шығарды.

1982-жылы Өзбекстанда, соның менен бирге Қарақалпақстанда болып өткен совет әдебияты күнлерине, бул күнлерди СССР Жазыушылар Союзы шөлкемлестирип, оның басшысы иретинде Қарақалпақстанға, Союздың секретары И. Ю. Суровцев келген еди, солардың ишинде белгили түркмен жазыушылары И. Нурисев хәм Б. Қудайназаровлар да бар еди. Олар өзлериниң шығармалары менен Қарақалпақстан оқыушыларын таныстырды.

1977-жылы Бердақтың тууылғанына 150 жыллық мереке өткерилди. Оған көплеген Союзлық хәм автономиялы республикалардан ўәкиллер келген еди. Усы мерекеге белгили түркмен шайыры Б. Қудайназаров қатнасты. Ал 1983—жылы өткен Ашхабатдағы Зелилиниң 200 жыллық мерекесине қарақалпақ жазыушысы С. Пиржанов қатнасса, 1984-жылы уллы түркмен шайыры Мақтымқулының ЮНЕСКО белгилеген 250 жыллық Ашхабатта өткерилген мерекесине Қарақалпақстан халық шайыры И. Юсупов қатнасты.

Қарақалпақ—түркмен әдебий байланысы көпқырлы хәм хәрқыйлы жоллар менен исленип атыр. Халықтың көп әсирлик фольклорындағы байланысларға қазер аударғанда қарақалпақ хәм түркмен бақсыларының өзара қатнасы, творчестволық бирге ислесулері, еки халықтың иргелеслиги, тил жақынлығы, араласып отыруы үлкен роль ойнаған. Түркмен классиклериниң шығармаларының Қарақалпақстанға тарауында бақсылар менен қыссаханлар, кәтиблер, жыраулар көп хызметлер ислеген. Хәзирги дәуирде бурынғы традициялық қатнас жақсы мазмун, жаңа форма менен байыды. Түркмен әдебиятының үлгилериниң қарақалпақ тилинде, қарақалпақ әдебиятының үлгилериниң түркмен тиллеринде китап болып басылуы, еки халықтың үәкиллериниң әдебиат тарауында бир-бирине келиуі, бир-биринен үйрениуі, бирин-бири таныстыруы, мәденият, әдебиат күнлері, юбилейлик сәнелер т. б. булардың хәммеси халықларымыздың мәдениятын, әдебиятын буннан былай да байытууда үлкен дәрек болып атыр.

Биз түркмен хәм қарақалпақ әдебий байланысының гейпара моментлери ҳаққында қысқаша сөз еттик. Еки тууысқан халықтың әдебий байланысының тығызлығы, кеңлиги, тереңлиги бул проблеманы шешиуге, бир неше изертлеулер арнауды талап етеди. Еки тууысқан халық узақ дәуирлерден хәзирги күнге шекем фольклор, искусство, әдсбиат тарауында бекем хәм мудама творчестволық байланыста болған хәм болып киятыр.

ДАҒЫСТАН ӘДЕБИЯТЫ ХӘМ ИСКУССТВОСЫ ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА

1983-жылдың август айында өткерилген Дағыстан әдебиятының хәм искусствосының Қарақалпақстандағы күнлері бизиң республикамыз бенен Дағыстанның совет дәуиринде пайда болған хәм жаңа басқышқа көтерилген әдебий хәм мәдений байланысының ең жарқын бетлеринен есапланады.

Қарақалпақстан әйем уақыттан бери Дағыстан халықларының поэзиясы менен таныс. Әсиресе Дағыстанда жасайтуғын көп миллетлердиң ишинде тили хәм дәстүри бойынша қарақалпақларға жақын ноғай поэзиясы үлгилери бизиң халқымыздың да тууысқан хәм ортақ поэзиясы болып есапланады. Қарақалпақ дәс-

танларының көпшилигинде «ноғайлы» сөзи «Уатан», «ирге», «жасаған жер» мәнисинде баянланады. Ноғайлардың арасында Соппаслы Сыпыра жырау, Асан қайғы, Жийренше сөзлери, «Едиге», «Шора батыр», «Қоблан» жырлары сақланған. «Ерқосай», «Ерсайым», «Қурбанбек», «Ормамбет бий» толғаулары айтылып келеди.

Ноғайлардың дәстүр жырларында қарақалпақлардың дәстүр жырларына усаған моментлер көп.

1969-жылы Москвада ноғай тилинде «Ноғай халық шайырлары» деген ат пенен басылып шыққан китаптың қарақалпақ тилине аударылып басылуы үлкен ис болды. Китапты қарақалпақ тилине аударған хәм алғы сөз жазған Қарақалпақстан халық шайыры И. Юсупов.

Хәзирги Дағыстанда бир ярым миллионнан аслам далық жасайды. Бул жердеги халықлар 30 дан аслам тилде сөйлейди. 5 жоқарғы оқыу орны, 22 журнал, 47 газета шығарылады, 7 театр, филармония, 10 музей ислейди. Республикалық газеталар авар, лезгин, қумық, даргин, рус тилинде шығарылады. Әдебий-көркем журналлар авар, даргин, лак, қумық, лезгин, табасаран, тат, рус тилинде шығарылады. Ноғай тилинде бир районда газета шығады.

Советлик дәуирде Дағыстан хәм Қарақалпақстан әдебий байланысының дәслепки қарлығашлары Сулайман Стальскийдиң қосықлары менен Расул Ғамзатовтың поэзиясының қарақалпақ тилине аударылуы менен басланады. Советлик дәуирде қарақалпақ тилине хәрқыйлы уақытта басқа да Дағыстан жазыушыларының шығармалары аударылып, газета-журнал бетинде басылды.

1974-жылы атақлы Дағыстан шайыры Расул Ғамзатовтың «Мениң жүрегим тауларда» қосықлар топламының Қарақалпақстан халық шайыры Тәжетдин Сейтжанов тәрәпинен аударылып бастырылуы Қарақалпақстан хәм Дағыстан әдебий байланысындағы үлкен уақыя болды.

1983-жылы август айында өткерилген Дағыстанның Қарақалпақстандағы әдебиат хәм искусство күнлері алдынан «Совет Қарақалпақстаны», «Советская Каракалпакия» газеталары Дағыстан әдебияты хәм искусствосына тийисли бақалы материалдарды дағазалады.

«Совет Қарақалпақстаны» газетасы өзиниң июнь

айынан баслап, август айының ақырына шекемги санларында Дағыстан жазыушыларының шығармаларын қарақалпақ тилинде басып шығарды, республиканың искусствосы, мәдениаты қаққында материаллар дағазалады. Бунда биз Лезгин шайыры Жамидиннің «Хэзил», «Усы да гәп пе?» шығармасын, М. Нызанов, Нариман Алиевтиң «Той саўдасы» қосықларын Әдилқасым Өтепбергенов, Қумық шайыры Ш. Х. Алиеваның «Бала», «Тағы бир күним өтти» қосықларын Ш. Атамуратов, Магомед Ботаевтың «Дағыстан хэзиллерин», Рашид Рашидовтың «Думан», Лезгин шайыры Абдуселим Исмайловтың «Тайыншақ» қосықларын Х. Сапаров, Геннадий Габиевтың «Мәжиллистеги ўақыя» атлы юморлық гүрриңин Нызанов. Тәжетдийин Таймасқановтың «Мен байрамға бараман», «Мен жүрген жол» қосықларын Ш. Сейтов, Лак шайыры Абдул Мырзаевтың «Қарыз», «Дағыстан университети», Шахамир Муратовтың «Мениң тилегим», Загид Гаджиевтың «Маскеўден үлгиси оның алдында» қосықларын Д. Айтмуратов, Дағыстан халық жазыушысы Ахмедхан Абубакардың «Қаўсаған еки гарры» гүрриңин М. Идирисов, «Айрықша гилт» қосығын Т. Мәтмуратов, Ғамзат Цадасаның «Парахатшылық күшли урыстан» қосығын Б. Исмаилов, Ибрагим Гусейновтың «Жер силкиниў» қосығын Т. Жумабаев, Р. Рашидовтың «Өмир өткеллери» қосығын С. Аббазов аўдарған. Буннан басқа, Дағыстан шайырлары М. Магомедовтың, Муталлиб Миратовтың, Бахаўетдин Астемировтың қосықларын қарақалпақ шайырларының аўдармасында республикалық газетамыз басып шығарды. Газета бетлеринде Дағыстанның экономикасы, мәдениаты қаққында, халықлар дослығына бағышланған бақалы материалларды оқыймыз.

Усы дәўир ишинде «Советская Каракалпакия» газетасы да Дағыстан әдебияты хәм искусствосы бойынша қызықлы материалларды дағазалады. Әсиресе газетанда Ленинлик хәм мәмлекетлик сыйлықтың лауреаты, Социалистлик Мийнет Қахарманы, атақлы совет шайыры Расул Ғамзатов пенен ушырасыўға бағышланған Л. Голубканың «Қ высоким звездам» статьясы, К. Николаевтың атақлы физик, СССР Илимлер Академиясы Дағыстан филиалы Президиумының председатели, СССР Илимлер Академиясының Хабаршы ағзасы Х. И. Амирханов туўралы «Жизнь в науке» статьясы, Ма-

қашқала музыкалық училищесиниң директоры, Дағыстан АССР халық артисткасы Н. Абулгамидованың республиканың музыка мәдениатының жетискенликлери туўралы айтатуғын «Талант и труд» мақаласы, Дағыстан университетиниң доценти Гаржи Гашиаровтың Дағыстанда филология илимлерин раўажландырыўда рус илимпазларының ролин, хызметлерин көрсететуғын «Посланец Российской молодежи» статьялары, Дағыстанның атақлы адамлары, мәдениаты, халықларымыздың туўысқанлығы, бир-бирине жәрдеми қаққында қызықлы, бақалы материаллар береді. «Советская Каракалпакия» газетасы өз бетлеринде Дағыстан жазыушыларының шығармаларын рус тилинде басып отырды. Буған мысал етип, Лак жазыушысы Магомед—Загид Аминовтың «Кого звать на мир» гүрриңиниң басылыўын көрсетиўге болады.

1983-жылдың 23-август күни Нөкиске Қарақалпақстанда болып өтетуғын Дағыстан әдебияты хәм искусство күнлериниң қатнасыўшылары келди. «Совет Каракалпақстаны», «Советская Каракалпакия» газеталары өзлериниң 23-августтағы сапында Ленинлик дослық туўысқанлық тәғдирлеслигине арналған, Коммунистлик партияның басшылығы астында совет дәўиринде көрилмеген әдебий, мәдений табысларға ерискен Дағыстан хәм Қарақалпақстан қаққындағы, еки республиканың дослығын баян ететуғын көлемли статьялар рус хәм қарақалпақ тиллеринде басылып шықты. Еки газетанда бул санында Совет Дағыстанның санаатта, аўыл хожалығында, илимде, мәдениатта, әдебиятта хәм искусствода ерискен табыслары бай фактлер хәм цифрлар менен баянлады. Сондай-ақ газеталардың усы санларында да әдеттегише Дағыстан жазыушыларының шығармалары дағазаланды.

«Совет Каракалпақстаны» газетасы өзиниң төрт бетин 24-август күни Дағыстанға арнады. Газетаның биринши бетинде Т. Сейтжановтың аўдармасында Расул Ғамзатовтың «Таўлылар Ленинде» қосығы басылған. Қәдирли мийманларға иззет-хүрмет сезимлери Қ. Рахмановтың «Хош келдиң Дағыстан» қосығында қарақалпақстанлылардың жүрек төринен шыққан қутлықлаў сөзлери туўысқан Дағыстан халқына, оның әдебияты менен искусствосына меҳир-муҳаббат сезимлери аңласылып турады. Газетаның бул санында Дағыстан халық

шайыры Фазу Алиеваның «Қосық хаққында қосық» Табасаран шайыры Муталиб Митаровтың «Дағыстан», лезгин шайыры Жамидиннің «Гүға-таяқ», даргин шайыры Сулайман Рабадановтың «Дәстүр», лак шайыры Юсуп Хаппалаевтың «Тырнақ» қосықтарын қарақалпақ шайырлары Ж. Аймурзаев, Т. Мәтмуратов, С. Пиржанов, М. Нызанов, К. Қаримовлар аудармасында қарақалпақша оқыймыз. Газетада илимнің Дағыстанда рауажланыу бағдары хаққында Дағыстан филиалының илимий секретары А. Маммаевтың, Кубачи шеберлері хаққында жазыушы Ахметхан Абубакардың статьялары үлкен қызығышылық туұдырады. Әсиресе композитор Мурат Қажлаевтың творчестволық портретіне арналған «Талантлы композитор» деген Л. Бушкованың статьясында оның Ибраһым Юсуповтың «Қарақалпақ-хаққында сөз» қосығына музыка жазғанлығы көрсетіліп өтиледі.

Газетаның усы номерінде Г. Турдымуратова өзинің «Дағыстанның сүүретлеу искусствосы» деген статьясында қарақалпақ оқыушыларын Дағыстанның советлик дәуірдегі пайда болған сүүретлеу искусствосы менен таныстырады. Газетада тау халқының юморларынан да үлгилер берілген.

Газетада СССР халық артисткасы А. Шамуратова «Байланыслар бекемлене берсин» деген мақаласында «Г. Цадаса, С. Стальский Р. Ғамзатов, Ф. Алиева хәм басқа да атақлы шайырлардың қосықтары жүрек төрмизден бекем орын алған. Туұысқан халықлар мәдениатының ғайраткерлері менен жемисли бирге ислесулер бизің театрымыздың репертуарын байытуға жақсы тәсирин тийгизип атыр. Буның айқын мысалы ретінде мәлекетлик жас тамашагөйлер театрында Дағыстан АССР әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстандағы күнлерине байланыссы сахналастырылған дағыстанлы драматург М. Яхьяевтің «Өкиниш» атлы спектаклин айтыудың өзи қууанышлы. Бүгинги күннің актуаль мәселелерин сөз етеетуғын бул заманагөй спектакльди бизің тамашагөйлеримиз үлкен қызығышылық пенен қабыллап атыр»—деп жазады.

«Советская Каракалпакия» газетасы өзинің 24-августтағы санын Совет Дағыстанына, совет халықтарының, соның ишинде Дағыстан хәм Қарақалпақстан халықтарының дослығына арнады. Газетаның биринши

бетинде басылған Расул Ғамзатовтың «Великое чувство Родины» статьясы совет халықтарының бекем туұысқанлығына, Дағыстанның хәм Қарақалпақстанның әдебий байланысларына, көп миллетли совет халықларында ұатан сезиминің уллылығына арналады.

Газетаның усы санында атақлы лезгин шайыры Алирза Сайдовтың творчествосы хаққында «Поэт му жества и нежности» деген ат пенен Г. Гашаровтың, атақлы Дағыстан художниги Ш. Бюрниевтің творчествосы туұралы Э. Фиштин, Дағыстан искусствосы жөнинде Н. Воронкинаның көлемли статьяларын оқыймыз. Сондай-ақ усы санда Совет Дағыстанының соңғы жылларда ерискен табыслары туұралы мағлыұматлар, Нариман Алиевтің «Встречи» нобелласы басылған.

Газетаның бул санында Совет Дағыстаны ўәкиллеринің социалистлик ұатанға мақтаныш, совет халықтарының дослығына хұрмет сезими толы статьялары менен бир қатарда Совет Қарақалпақстанының ўәкиллеринің де еки туұысқан халықтың дослығы хаққындағы жүрек төринен шыққан сөзлери айрықша дыққат аударады. Буған мысал етип Социалистлик Мийнет Қажарманы Ү. Балтаниязовтың «В дружбе наша сила» мақаласын, әсиресе Қарақалпақстан АССР Жазыушылар Союзы басқармасының председатели, белгили жазыушы Төлепберген Қайыпбергеновтың «Доврое братство», «великое богатство» жазыушы Ж. Аймурзаевтың «Бесконечно рад», композитор Н. Мухаметдиновтың «Созвучие душ и муз» мақалалары еки халықтың дослығына, мәдений хәм әдебий қатнастарына бағышланады. Еки туұысқан халықтың әдебий байланысы хаққында айта келип, Т. Қайыпбергенов өзинің жоқарыда аты аталған статьясында: «Бизің дослығымыз улыұма бир дәректен нәрленеди. Бизің бирлигимиз улыұма мақсетимизди бекемлейди. Бизге еске түсиретуғын да, сөйлесетуғын да, бирге ислесетуғын да нәрселер бар, бир-биреуден үйренетуғын да нәрселер бар»—деп жазады.

1983-жылдың 24-августында Нөкистеги Искусство сарайында үлкен кеше менен Дағыстан әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстандағы күнлері салтанатлы түрде ашылды. Кешеді Коммунистлик партия шынықтырған хәм жетилистирген еки республика халықтарының дослығы, өтмиши, социалистлик ҳәзиргиси, халық хожалығындағы табыслары, келешети, әде-

бият хәм искусство тараўындағы жетискенликлери, еки халықтың, еки республиканың әдебий хәм мәдений байланыслары ҳаққында сөз болды. Қарақалпақстан халық шайыры И. Юсупов, Дағыстан Жазыўшылар Союзы басқармасының председатели Расул Ғамзатов халықлар дослығы, әдебиятлар байланысы ҳаққында бақалы пикирлер айтты. Р. Ғамзатов өзиниң сөзинде «Нурлы коммунистлик жәмийет дүзиў ушын бирликтеги гүрес негиз болған халықларының дослығы бизиң барлық табысларымыздың тийкары болып табылады», десе, Ибрайым Юсупов өз сөзинде «Туўысқан халықлар әдебиятларының дослығы—бул көп миллетли совет әдебияты, жемисли идеялар күш алып атырған сарқылмас булақ, көркем хәм руўхый байлық»—деп көрсетеди.

Совет Дағыстанының искусство шеберлериниң күши менен салтанатлы кешеге қатнасыўшыларға үлкен концерт берилди.

Сол күни Қарақалпақстан АССР Министрлер Советиниң мәжилислер залында Дағыстан жазыўшыларының делегациясы менен ушырасыў ушын Қарақалпақстан жазыўшылары, критиклер, оқыўшылар болды. Ушырасыўды Қарақалпақстан АССР Жазыўшылар Союзы басқармасының председатели Т. Қайыпбергенов ашты. Келген мийманлар қарақалпақ совет әдебиятының жетискенликлери менен профессор С. Ахметов таныстырды. Ушырасыўда қарақалпақ жазыўшыларынан еки халықтың әдебий байланысы жөнинде Ж. Аймурзаев, Т. Жумамуратов т. б. шығып сөйледи. Бул ушырасыўда Дағыстан шайырлары Расул Ғамзатов, лак шайыры М. Аминов, даргин шайыры С. Рамаданов, қумық прозайги М. Яхьяев, ноғай шайрасы Бийке Кулыншақова шығып сөйледи хәм өз қосықларын оқып берди. Солай етип, Дағыстан жазыўшылары делегациясының Қарақалпақстан әдебиятшылары хәм оқыўшылар жәмийетшилиги менен ушырасыўы халықлар дослығының, творчествосының формасы бойынша миллетлик хәм мазмуны бойынша социалистлик туўысқан мәдениятлардың гүллән раўажланыўының ҳақыйқат байрамына айналды.

Сол күни қаланың орайында баспа сөз үйиниң алдында Дағыстан әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстан АССР ындағы күнлерине арналған китап көргизбеси шөлкемлестирилди.

Қарақалпақстан Художниклер Союзының жаңа көргизбе залында Совет Дағыстанының қол өнери хәм сүүретлеў искусствосының көргизбеси ашылды. Дағыстан АССР Мәмлекетлик сүүретлеў искусствосының музейиниң фондынан шөлкемлестирилген үлкен көргизбениң ашылыўы туўысқан Дағыстанның бахытлы турмысы ҳаққында, оның уллары менен қызларының әжайып тәғдири, жер ғәзийнелериниң байлығы ҳаққында айқын гүрриң болып табылады. Онда живописьтин, скульптураның, графиканың ең жақсы шығармалары, қол өнери, шеберлериниң буйымлары бар. Онда М. Джемалдың «Аўылда» картинасы, Е. Лансердин «Мениң Дағыстаным» графикасы, Р. Магомедовтың, Т. Мусиханованың мийнетлери қойылған. Көргизбеде Кубачи, Унцукуль аўылларының шеберлериниң мийнетлери қойылған.

25—август санында «Совет Қарақалпақстаны», «Советская Каракалпакия» газеталары Қарақалпақстанда ашылған Дағыстан әдебияты хәм искусствосы күнлериниң кең түрде баянлап берди. Буннан тысқары «Совет Қарақалпақстаны» газетасы Расул Ғамзатовтың «Мениң өмирим» қосығын Жолмурза Аймурзаев аудармасында, даргин шайыры Рабадан Нуровтың «Ушырасыў» қосығын Ж. Дилмуратов аудармасында қарақалпақ тилинде басып шығарды. Ал «Советская Каракалпакия» газетасы усы күнги санында қумық жазыўшысы Магомед Султан Яхьяевтиң творчествольық портрети жөнинде «Представляем кумыкского гостя» статьясын хәм Сулейман Рабадановтың даргин тилинен рус тилине аударылған «От года к году я все больше горд» қосығын дағазалады.

Қарақалпақстанға келген Дағыстан делегациясының бир группа жазыўшылары Расул Ғамзатов, бир группа художниклери Х. М. Қурбанов, бир группа композиторлары Мурад Кажлиев, Магомед Қасумов, артистлери Бурлият Ибрагимова составында келген еди. Делегация составында Дағыстан АССР ының мәмлекетлик филармониясы, мәмлекетлик хызмет көрсеткен «Лезгинка» танца ансамбли, Дағыстан АССР Мақашқаланың Ленин районының пионерлер хәм мектеп оқыўшылары үйиниң «Асса» халық аяқ ойын ансамбли, Т. А. Гасанов атындағы Мақашқаладағы музыка училищесиниң скрипкашылар ансамбли, Мақашқала мәдений ағар-

тыў училищесиниң аяқ ойын ансамбли, Акушинский, Цунтинский хәм Ахты районларының фольклор ансамбльлери келген еди. Сондай-ақ делегацияның составында Мәдениет министрлигиниң хызметкерлери, журналистлер, кинофикация ўәкиллери т. б. болды.

Булар, республиканың мийманлары еки группаға бөлинип, Қарақалпақстанның Төрткүл, Беруний, Амиўдәрья, Хожели, Қоңырат, Шоманай, Нөкис районларында болып, дослық дийдарласыў өткерди. Республика мийнеткешлериниң турмысы, мийнет вахталары менен жақыннан танысты. Соның менен бирге мийманлар республика мийнеткешлерине Дағыстан ҳаққында, оның халық хожалығы, мәденияты, искусствосы, әдебияты ҳаққында айтып берди. Дағыстан әдебияты хәм искусствосының жетискенликлери менен республика халқы жақыннан танысты, оның таңқаларлық әжайып табысларын шын жүректен қол шаппатлаўлар менен күтип алды. Республика мийнеткешлери келген қәдирли мийманларға жүрек төринен орын берди, оларды үлкен миймандослық пенен күтип алып, иззет-хүрмет көрсетти. Шын мәнисинде дослық байрамы ҳүким сүрди.

Дағыстан АССР әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстандағы күнлериниң программасы оғада мазмунлы хәм рәңбәрең болды. Усы байрам күнлеринде Қарақалпақстанлы тамашагөйлерге Дағыстанның пүткил Союзға, ҳәтте дүньяға аты жайылған «Лезгинка» ансамблиниң ойыншылары айрықша тәсир қалдырды. Бул ансамбль тек Дағыстанның ғана емес, ал пүткил совет елиниң искусствосының ең сулыў гүллериниң биреўи, Дағыстан халқының искусствоға қуштарлығын хәм шеберлигин көрсететуғын айна.

Пайтахттың Бердақ атындағы кинотеатрында «Дағыстанның нағыслары» документальлық кинолентасы менен Дағыстанның көркем хәм хроникалық—документальлық фильмлерин көрсетиў басланды. Документальлық лентаның изин ала «Таў қызы» көркем фильми көрсетилди. Кинофестиваль хәптелигинде тамашагөйлер «Қызыл алмалар мәўсими», «Қыстағы той» көркем кинокартиналары менен танысты. Сондай-ақ «Ленинге саўға» кинопрограммасы, «Сәлем Мақашқала» киноленталары көрсетилди.

«Совет Қарақалпақстаны» газетасы 26-август санында тат жазыўшысы Михайл Дадашевтың «Фомка»

гүрриниң, 27-август санында Б. Исмайлловтың аудармасында Ғамзат Цадасаның «Олжа бөлисиў» Гүлистан Матъякубованың аудармасында «Дослық қосығы» басылған. Усы санда Ғалым Сейтназаровтың аудармасында Дағыстанның ноғай шайыры Анўарбек Қулдашевтиң «Ата мөкан», «Несийбели ел» қосықлары басылған. «Советская Қарақалпакия» газетасы өзиниң 26-августтағы санында Дағыстан әдебиятының бурынғы хәм ҳәзирги тарийхын сөз ететуғын Мақашқалалы С. Хайбуллаевтың кең көлемдеги «Поэзия гор и степей» мақаласын жариялады.

Дағыстан әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстан АССР ындағы күнлерине байланыслы «Қарақалпақстан» баспасы 1983-жылы «Дағыстан шайырлары» деген ат пенен Дағыстан шайырларының қосықларынан үлгилер басып шығарды. Онда 59 Дағыстан халықлары шайырларының дослық, туўысқанлық, ўатан, туўылған жер, Ленин, партия, жоқары адамгершилик, сап ҳүждан хәм муҳаббат ҳаққындағы қосықларынан үлгилер берилген.

Мысалы, биз бул топламда авар шайырлары Ғамзат Цадасаның, Машидат Ғайырбекованың, Загид Ғаджиевтың, Расул Ғамзатовтың, Фазу Алиеваның т. б. қосықларын оқыймыз.

Топлам Ғамзат Цадасаның «Парахатшылық күшли урыстан» қосығы менен басланады. Қосықта урыс қумарларды тоқтатыў ҳаққында халық тилинен, шайыр тилинен айтылған мына қатарлар айрықша тәсир қалдырады:

Дағыстанда тағы бир тәртип:
Қабаған ийт шынжырда усанар,
Жаңа урысқа қумарларға да,
Тап сонындай шынжырлар дәркар.

(6-бет).

Сондай-ақ авар поэзиясы рубрикасында берилген Расул Ғамзатовтың «Сегизликлери», «Ана тилим», «Таўлылар», «Көп жұлдыздан бир жұлдыз», «Таўлылар Ленинде», «Мениң өмирим» қосықлары мазмуны хәм көркемлик өзгешеликлери бойынша айрықша тәсир қалдырады. Р. Ғамзатов поэзиясына характерли философиялық тереңлик оның қарақалпақшаға аў-

дарылған қосықларында жүдә қонымлы етип берилген. Мысалы, оның сегізликлеріндеги мына қатарлар оқыўшыда үлкен бир ой туўдырады:

Бер қолынды, соқыр дүнья,
Жетеклейин өзинди.
Жолынды көрни ашылғанша
Қаратайын көзинди.

(12-бет).

Дағыстанның авар шайыры Фазу Алиеваның «Жаўыннан сон», «Торғай», «Ана журтыма», «Жалғыз терек», «Шабандоз балаға», «Қосық ҳаққында қосық», «Мени сағынсаң» қосықларында терең хәм мазмунлы лиризмди көремиз. Оның «Жаўыннан сон» қосығындағы адамның жүрек сезимлерин сүүретлеў усылы оқыўшыда үлкен тәсир қалдырады:

Жаўын тынды,
Жуўып кетти жапырақты тағы.
Кенсликке шыгаман енди,
Жүрегимде жаўын ырағы.
Жаўын тынды,
Руўхымда мениң
Қуўанышлар еле тынған жоқ.

(23—24-бетлер).

Топламға даргин поэзиясынан Рабадан Нуровтың, Рашид Рашидовтың, Магомед Хамийдовтың, Әмир Ғазының, Хәбиб Алиевтың, Сулейман Рабадановтың т. б. қосықлары бар. Қумық поэзиясы бойынша Абдулла Магомедовтың, Ажим Пиша Салаватовтың, Бахаўетдин Астемировтың, Атқайдың, Анвар Гаджиевтың т. б. қосықларынан топламда үлгилер берилген. Ал лак поэзиясынан топламда Эффенди Капиевтың, Муэтдин Чириновтың, Абуталиб Ғафуровтың, Юсуп Хаппалаевтың, Мирза Магомедовтың, Абдул Мырзаевтың т. б. қосықларынан үлгилер бар.

Лезгин поэзиясының үлгилери топламда Сулайман Стальскийдің «Биз бәримиз сапардамыз», «Совет Дағыстаны», «Шыңға айналды түсимиз» қосықлары менен бериледи. Оннан басқа Тәгир Хибюзский, Шах-Әмир Мурадов, Ибрагим Гусейнов, Алирза Сайдов, Ханбиче Хаметова хәм т. б. қосықлары топламға кирген. С. Ста-

льский өзиниң «Совет Дағыстаны» қосығында жаңа заманды былай жырлайды:

Жаўыз жоқ болды, бузылды қәпес,
Енди өтмиш бизге азабын бермес,
Сени Стальский жырлаўға хәўес,
Туўылған ўатаным шадлан, Дағыстан.

(119-бет).

Табасаран поэзиясының үлгилеринен топламда Муталиб Митаровтың «Дағыстан», «Дослық», Шамил Қазиевтың «Балалықты айтпа ол ўақта», «Туўған жерим—мениң планетам», «Күлки менен гейде жанымның», «Алаңлық». Пирмагомед Аслановтың «Достыма», «Қуяш көтерилди таўдың артынан», «Кешир мени кешир, анажан», қосықлары басылған.

Тат шайырларынан топламда Миши Бахшиевтың, Минувах Дадашевтың, Данил Атиловтың, Сергей Изгияевтың, Хизгил Абшалуновтың қосықлары берилген.

Ноғай поэзиясынан берилген Қадирия Тимурбулатованың «Билемен, сен мени алдайсан, саям» қосығы мазмуны хәм лирикалық хәўжи менен үлкен қызығышылық туўдырады. Мына куплетлер менен баслануғын бул қосыққа хәўесиң келеди:

Билемен, сен мени алдайсаң саям,
Алдайсаң, мен онша киши емеспен.
Уллы туйғыларға толып жасайман
Ноғай даласындай шет-шебирсиз, кен.

(161-бет).

Топламда Дағыстандағы рус поэзиясының үлгилеринен Нариман Алиевтың «Той саўдасы», Виктор Черкасовтың «Еки бирлик» қосықлары берилген.

Дағыстан шайырларының топламға кирген қосықларын қарақалпақшаға шайырларымыз Ж. Аймурзаев, Б. Қайыпназаров, И. Юсупов, Б. Исмайлов, Т. Сейтжанов, Ғ. Сейтназаров, К. Рахманов, У. Пиржанов, Т. Қабулов, Х. Сейтов, С. Аббазов, М. Қарабаев, С. Пиржанов, Ш. Сейтов, Т. Мәтмуратов, Д. Айтмуратов, Г. Шамуратова, И. Қурбанбаев, т. б. аўдарған Дағыстан шайырларының шығармаларын қарақалпақ тилине аўдарыўда

шайырларымыз үлкен творчестволық мийнет еткен-лиги, еки халықтың әдебий байланысын раўажландырыўға, туўысқан Дағыстан поэзиясының үлгилерин қарақалпақ оқыўшыларына таныстырыўда үлкен үлес қосқанлығы бул бағалы топлам мысалында көринип турады. Топламның басылыўында «Қарақалпақстан» баспасының хызметкерлери менен бирге оны топлаўшылар Магомед—Загид Аминов хәм Сейдабулла Пиржановлар, китапты безеген художник Қыдырбай Нәжинов, арнаўлы редактор Толыбай Қабулов үлкен мийнет еткен. Солай етип, бул китап Қарақалпақстанда өткен Дағыстан АССР ы әдебияты хәм искусствосы күнлерине арналған бизиң жазыўшыларымыз бенен баспа хызметкерлериниң есте қаларлық саўғасы болып есапланады.

«Әмиўдәрья» журналы өзиниң №7 июль санын «Таўларды жаңғыртқан поэзия» рубрикасы астында С. Стальский, Г. Цадаса, А. Фафуров, С. Рабаданов, Атқай, Ю. Хаппалаев, Жамидин, М. Митаров, М. Дадашев, К. Темирболатова, М. Аминов, А. Абубакар, Ф. Алиева, Р. Рашидов, А. Хажиев, Қ. Багандов, М. Атабаев, Ш. Қазиев, В. Черкасов, М. Магомедовтың Уатан, дослық, Ленин, адамзат, тәбият, муҳаббат, өтмиш, келешек, бахыт, поэзия ҳаққындағы қосықлары журнал оқыўшыларына арналған. Журналдың усы санында Дағыстан Жазыўшылар Союзы басқармасы председателиниң орынбасары Магомед-Загид Аминовтың «Бизиң бас қосығымыз» статьясы берилген. Онда Дағыстан халықларының ҳәзирги әдебияты ҳаққында, СССР халықларының дослығы, әдебиятларының дослығы ҳаққында мақтаныш пенен сөз етиледі. Сондай-ақ журналдың усы санында Дағыстан юморларына да кең орын берилген.

1983-жылдың 29-августында Нөкистеги Искусство Сарайында дослық байрамының жуўмақлаўшы кешеси—Қарақалпақстандағы Дағыстан АССР әдебияты хәм искусствосы күнлериниң жабылыўына арналған салтанатлы жыйналыс болды. Ҳақыйқатында да Союзлық хәм автономиялық республикаларда өткерилип атырған мәденият, әдебият хәм искусство күнлери совет халықларының дослығын хәм туўысқанлығын буннан былай да бекемлеўдин, олардың мәдениятларын өз-ара байытыўдың әжайып дәстүри болып қәлиплести. Дағыстан

АССР ы әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстандағы күнлери усы жаңа дәстүрдин даўамы болыў менен бирге еки туўысқан халықтың дослығын буннан былай да бекемлейтуғын, әдебият хәм искусство шәшмелерин бир үлкен улыўма советлик арнаға бирлестиретуғын шын мәнисиндеги үлкен байрам болды. Кешеде партия жетилистирген халықларымыздың дослығы, еки туўысқан халықтың әдебияты хәм искусствосының туўысқанлығы ҳаққында күнлердин еки халықтың жүреклерин жақынластырған әҳмийети ҳаққындағы оғада жыллы хәм жүректен шыққан сөзлер айтылды.

Қарақалпақстан АССР Жоқарғы Совети Президиумының 1983-жыл 26-августтағы Указы менен Дағыстанның социалистлик мәдениятының жетискенликлерин пропагандалаўда, СССР халықларының дослығын хәм туўысқанлығын буннан былай да бекемлеўде үлкен роль ойнағаны, Дағыстан АССР ы әдебияты хәм искусствосының Қарақалпақстандағы күнлерин табыслы өткергени ушын Дағыстан АССР ы Мәденият министрлиги, Жазыўшылар Союзы, художниклер, композиторлар, журналистлер Союзлары, телевидение хәм радиоситтириў комитети, китап саўда конторасы, кинофикация комитети, сүүретлеў искусствосы музейи, мемлекетлик филармония, «Лезгинка» ансамбли, «Асса» халық аяқ ойын ансамбли, Мақашқала музыка училищесиниң скрипкашылар ансамбли, Мақашқала мәдений ағартыў училищесиниң аяқ ойын ансамбли, Пунтинский, Акушинский, Ахты районларының фольклор ансамбльлери республика Жоқарғы Советиниң Ҳүрмет Грамотасы менен наградланды.

Солай етип, Қарақалпақстанда өткерилген Дағыстан әдебияты хәм искусствосының күнлери еки халықтың әдебий хәм мәдений байланысындағы оғада үлкен тарийхий ўақыя болып қалады, КПСС жетилистирип атырған халықларымыздың дослығының хәм туўысқанлығының айқын мысалы болып көринеди.

МАЗМУНЫ

Автордан	3
Қарақалпақ әдебиятын хәм фольклорын жәриялауда рус жазыушыларының роли	5
А. С. Пушкин ертектери қарақалпақ тилинде	15
Әйем заманнан киятырған тууысқанлық тамырлар	23
Алийшер Науайы хәм қарақалпақ әдебияты	36
Хамза шығармалары қарақалпақ тилинде	49
Қарақалпақстан хәм қазақ халықлары арасында тарийхый хәм әдебий байланыслар	58
Қарақалпақ—татар халықларының фольклор байланысларынан	77
Татар хәм қарақалпақ халықлары әдебий байланыслары	82
Қарақалпақ—татар халықлары әдебий, мәдени байланысының жаңа басқышы	103
Қарақалпақ әдебияты хәм искусствосы Татарстанда	132
Қарақалпақ хәм башқұрт халықларының әдебий байланысы	143
Қарақалпақ—тәжик халықларының әдебий байланысы мәселесине	160
Қарақалпақ—түркмен халықлары әдебий байланысы	177
Дағыстан әдебияты хәм искусствосы Қарақалпақстанда	196

На каракалпакском языке

Қабул Максетович Максетов

**СВЯЗИ КАРАКАЛПАКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
С ЛИТЕРАТУРАМИ БРАТСКИХ НАРОДОВ**

Издательство «Каракалпакстан»

Нукус—1987.

Редакторы *К. Ерназаров*
Художник *Г. Айтымбетова*
Худ. редакторы *И. Қыдыров.*
Тех. редакторы *Ж. Досжанова*
Корректоры *А. Әбдираманова.*

ИБ 2857

Териуге берилген уақты 26.IX.86-ж. Басыуға рухсат етилген
уақты 7. V 87-ж. РҚ 30096. Қағаз форматы 84x108^{1/32} № 2
Көлемі 6,625 баспа табақ 11,13 шәртлі баспа табақ, 11,16 есап
баспа табақ. Заказ 286. Тиражы 2000. Бағасы 50 т.

«Қарақалпақстан» баспасы. 742000. Нөкіс қаласы, Қ. Маркс
көшесі, 9.

ҚҚАССР Баспа, полиграфия хәм китап саудасы ислери бойын-
ша мәмлекетлик комитетиниң «Провда» газетасының 50 жыллы-
ғы атындағы Нөкіс полиграфкомбинаты.
742000. Нөкіс қаласы Қ. Маркс көшесі, 9.

Баҳасы ~~50~~ 870 с